

ՄԻՈՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԴԵՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹԵԱՆ
A PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE OF JERUSALEM

2016

ՅՈՒՆԻՍ - ԴԵԿՏԵՄԵՐ

Digitized by

Ի Ո Ն

Ե Ռ Ա Մ Ս Ե Ա Յ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ-ԳՐԱԿԱՆ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Պաշտօնաթերթ Երուսաղեմի Հայ Պատրիարքոսի
ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

2016

2016 • ՅՈՒՆ. • ՕԳՈՍ. • ՍԵՊՏ. • ՀՈԿՏ. • ՆՈՅ.

2016 • JULY • AUG. • SEPT. • OCT. • NOV.

S I O N

2016

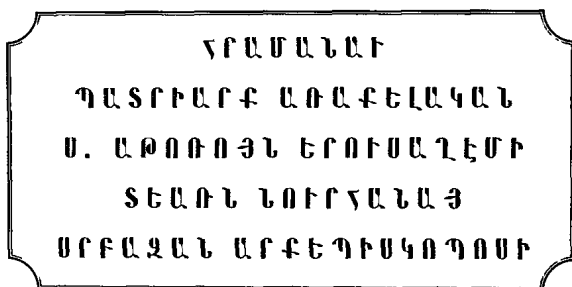
VOL. 85/86

A QUARTERLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY
OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM

Proprietor : His Beautitude The Armenian Patriarch of Jerusalem

St. James Press, Jerusalem

1866
Մ Ի Ո Ն
2016

digitised by

32188ահ
3/2-2016
A.R.A.R.©

ԱՄԱՆՈՐԸ

Տարուան առաջին օրը միշտ կը հասնի յուշիկ ու դեղեկոտ քայլերով, նման ամէկոտ ու նազելաշուք դեռատի նորահարսին: Ան դուրս կու գայ իր ծիւնէ անկողնէն, ժամանակի սառած արգանդէն եւ սովորաբար իր մերկութիւնը համեստօրէն կը ծածկէ անորոշութեան տմոյն եւ սպիտակ ծածկոյթով: Անծանօթ ու յանձնական կոյսն է ան, որուն մարդկութիւնը տուած է ԱՄԱՆՈՐ անունը: Անրիծ ծիւնին նման սպիտակ է ան ու անմեղ, մանաւանդ իր ծննդեան առաջին օրերուն, երբ տակաւին չէ բնաւորած անմեղներու «Երէկ» ին արեան բիծերով: Իր առողջ այտերով մանկական ժայիտի մէջէն կ'արտացոլայ անոր հոգւոյն պատկերը - ապագայի վառ յոյսերու ընդունարանը - իսկ միւս կողմէն ալ այդ կը մատնանշէ անոր անգիտութիւնը վաղուան վրայ բեռնուած յոյսերուն եւ երագներուն ամութեան, ինչպէս նաեւ մօտիկ անցեալի կէտկիտուած կարմիր ողբերգութիւններուն...

Տակաւին մանուկ՝ եւ արդէն ան անցողդ մըն է, որ կը քալէ գիշերէ-գիշեր, քնանալով մոլութիւններու եւ երբեմն ալ առաքինութիւններու մայքերուն վրայ, անտեղեակ իր ուղղութեան եւ անգիտակ իր ճամբաներուն, գլուխը հանգչեցնելով մերթ հովերու թւերուն վրայ, մերթ ծիւնակոյտերու, յաճախ պտղատու ծառերուն վրայ եւ երբեմն ալ ատող եւ ոսկեայ հասկերուն գիրկը: Բայց երբ ան փակել փորձէ իր պարտասած աչքերը, յուսահատ ու դալով ժայիտ մը կ'արտացոլայ երկնականաբար ին վրայ... յալիտեանական հեզմանքը ժամանակին՝ ուղղուած մարդուն:

Իսկ երբ բարին, գեղեցիկն ու դրականը փակեն իրենց աչքերը, այն ատեն վաղուան խոռվալից անորոշութիւնները գլուխ կը բարձրացնեն իրենց դառնացած հոգիներուն խորը: Մինչեւ հեշտանքի ու մեղկութեան բարձրերուն վրայ տարփանքի ու յիմարտութեան գիմարտութիւնը կը ծծուի, անդին՝ դաշտներու մէջ ու վրաններու՝

տակ, գինուորներ՝ սուխներու եւ հրթիռներու հետ գիրկընդիսառն, արեան, վրիժառութեան ինչպէս նաեւ յաղթանակներու խորհուրդը կ'որոճան: Միւս կողմէն, սերմնացանը խորշակահար արտերուն վրայ վաղուան իր ճակատագիրը կու լայ, իսկ քիչ անդին, խանդավառ հոգիներ գերերջանկացած՝ իրենց քիւրեղեայ յոյսերն ու բողբոջած իղձերը կը քնարերգեն: Բայց ինք՝ ԱՄԱՆՈՐը, մանուկ անցողդը, մետաքսահիւս ձեռքերով կ'օրօրէ ամենուն կեանքերը, անոնց զուարթ ծայներն ու երբեմն ալ արիւնի յիմար ծիծաղները:

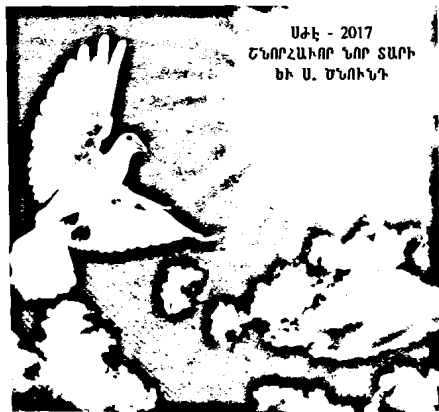
Ան՝ մշտածին մօր նման կ'երկնէ արշալոյսէն շիկնած հորիզոնին վրայ. ամէն օր ինք ծնունդ կու տայ նոր զաւկի մը, նոր օրուան մը, որուն կը յանձնէ աշխարհի ճակատագիրը: Իր զաւակներուն իբրեւ խանձարուր, ան ունի կամ արեւու ճառագայթը եւ կամ փրշոտ ամպի ծուէն մը: Իսկ ուղղութեան զուրկ հովը, իր տկար ու տոճոյն աչքերով կը դիտէ հանդերձ ծաղիկները եւ կ'երգէ անոնց՝ օրերուն անգիտութեան օրօրը: Ան իր տկար եւ տամուկ ու սառած աչքերով կը դիտէ ծաղիկները եւ անտարբեր կը նայի իր մէջ եռուզեռող կեանքերու մելամաղձոտ տառապանքներուն եւ յալիտեանական ողբերգութեան, որ ամենօրեայ խաղն է՝ խաղցոտող աշխարհի թատերաբեմին վրայ եւ որուն տրտում դերասանները սովորաբար մերժուածներն են ու տկարները, որոնք յաղթահարուած են գորատորներէն եւ ընկերային կեանքի պարտադրած անարդարութիւններէն եւ վատութիւններէն՝ երբեմն յանգող նախճիրներով: Ու վաղը, այդ նոյն մարդոց զաւակներուն անբիծ ոտքերը պիտի պղծուին արիւններէն, երբ անոնք անձեքներով բեռնաւորուած սկսին քալել դիակներուն վրայէն, իրենց երկշտ երգերով գինուցնելով հոգիները:

Ու ան՝ ԱՄԱՆՈՐը, կը շարունակէ յառաջանալ ժամ առ ժամ, բռնած արեւուն ոսկեթել ծամերէն, կը բարձրանայ մինչեւ գենիթ՝ հոնկէ դիտելու մարդուն վառշուէրութիւններն ու ապա անոր տուայտանքները, լսելու անոր յոգնատանջ ու վիրաւոր սրտին նուաղուն զարկերը եւ տեսնելու անոր արիւնաթոր աչքերուն արցունքները, ապա իր անկարողութեան բոժոժով պատանաբուած, կ'երթայ իր վիշտերն ու ցաւերը թաղելու մայրամուտի հորիզոններէն անդին, հոն՝ անձամօթին եւ անորոշութիւններու սահմաններուն մէջ:

Վերջապէս ան կը սկսի թաւալիլ իր տիկն լուսագրելով ՅՈՅՍը, որ կնիքի պէս

դրոշմուած կը մնայ ամէն վերջալոյսի, եւ Մարդը զայն կը բնորոշէ իբր ՎԱՂՈՒՄՆ կամ ԳԱԼԻԲԻՆ ՅՈՅՍԸ, որուն կ'աղօթէ աղօթասացի մը նման, վերամբարձ բազուկներով, հաւատատուր կերպով, միամտօրէն եւ յամառաբար, իբրեւ իր ամենամօտ եւ ամենագորաստուածը: Եւ դէպի անհունը արձակուած այդ ողորմելի աղաղակներուն, զալարող ցաւի մըմունջներուն արձագանգն է, որ կը բարձրանայ վեր, կը զարնուի երկնքի փակ դռներուն, միայն քիչ յետոյ ետ կ'աթելու վար՝ երկիր, տանջուած ու յուսախաբ մարդոց վրայ, նման անոնց՝ որոնք կ'ողբան պատերազմներէ եւ կամ երկրաշարժէ հիմնայատակ կործանած իրենց շէնքերու եւ քաղաքներու աւերակներուն վրայ, արցունքոտ աչքերով թախածագին խնդրելով եւ երբեմն նոր օրերու աստուծմէն բարձրաձայն պահանջելով՝ «Յոյս, Յոյս, Յոյս», իբր նոր օրուան եւ կամ ԱՄԱՆՈՐԻ նուէր՝ միշտ ՅՈՅՍ....:

Ն.Ա.Մ.

ՍԺԷ - 2017
ԵՆՈՐՀԱՌՐ ՆՈՐ ՏԱՐԻ
ԵՒ Ս. ՄՆՈՒՆԻ

Ահաւասիկ ինչ կը գրէր
ԵՂԵՇԷ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ՏԵՐՏԵՐԵԱՆ
1981 Թ. Ամանորի առթիւ (*)

Ա Մ Ա Ն Ո Ր

«Նոյնպէս եւ դուք յորժան առնիցէք
զամենայն համաձայնեալսն ձեզ
արասցիք, բէ ծառայք անպիտանը
նմբ, գոր ինչ պարտ էր ամենը: (ԴԿՍ.
ԺԷ. 10):

Յիսուս, Մուկասու Աւետարանէն առնելու վերոյիշեալ համարով, մեզի ցոյց կու տայ դերն ու կարեւորութիւնը պարտականութեան գիտակցութեան: Մեծ է դերը պարտականութեան գիտակցութեան՝ մարդկային գործունէութեանց բարոյր մատակարարման մէջ: 1981 տարուան սեմին կանգնած, չկայ աւելի պատշաճ յորդոր մարդ արարածին՝ քան հետամտումը իր պարտականութիւններուն անքերի կատարման: Մարդու արժանիքը կը կայանայ իր պարտականութեանց անձնուր իրագործման մէջ: Մեզմէ իւրաքանչիւրը պարտաւորութիւններ ունի իր անձին, անմիջական շրջապատին, համայնքին, ազգին եւ մարդկութեան հանդէպ: Միթէ անհատական եւ ընկերային կեանքի մշտական երեսփոխները արդիւնքը չեն մեզի վստահուած պարտականութեանց նկատմամբ մեր սնուցած անփութութեան, մեր ունեցած մակերեսային վերաբերմունքին, մեր փոքրիկ «ես»երուն մէջ մեր լծացումին: Պարտականութիւնը կ'ընդգրկէ ազնիւիւն եւ բարիքի իմացումը: Անհատէն սկսեալ մինչեւ պետութիւններ եթէ անձնւր-իրաբար կատարէին իրենցմէ ակնկալուած պարտականութիւնները, աշխարհ պիտի չպարզէր այն տխուր տեսարանը՝ որուն ականատես կ'ըլլանք այսօր - պատերազմներ, ոճիրներ, շահագործումներ, անգրագիտութիւն, անօթութիւն, պատանդներ, առեւանգումներ, բռնութիւն, արդիւնք՝ եսակեղծում, շահամոլ ու անպարտաճանաչ մարդոց դասին:

«Միոն», 1981, Յուն.-Փետրուար

(*) Հատուած Զարդէն խօսուած Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարի բնէն, Նոր Տարուան առաւօտուն:

ԱՉԳ-ԱՅԻՆ ՄՏԱՆՈՂ-ՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՀԵՌՈՒՄՏԱԶԱՐՈՉՉՈՒԹԻՒՆ

Զեմոր Ա. Քին. Նալպանտեան

«Զգուշացէ՛ք սառս մարգարէներէն, որոնք ձեզի կու գան ոչխարներու գգեստներով, բայց ներսէն յափշտակող զայլեր են: Իրենց պատուէն ախար մանչնար զանոնք. միթէ փռչելուն խաղող կամ տատասկէն բուգ կը քաղէ՞ն»:

(Մատթէոս Է. 15-16)

«Operibus credite et non verbis.
«Գործերուն հաւատացէք եւ ոչ բէ՛» խօսքերուն»:

Նեոուստաքարոզչութիւնը Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներուն մէջ, դժբախտաբար, ունի շատ ցաւալի ու տխուր անցեալ մը, որ ոչ միայն պատիւ չի բերեր երկրին ու զարգացած ազգին, այլեւ կը վնասէ անոր վարկին: Հակառակ բոլոր անմիապատ արտայայտութիւններուն և ղիմազ բոլոր տեղէն երեսպներուն ու աններելի զայթակողութիւններուն, այսօր հեռուստաքարոզչութիւնը դեռեւս կ'ապրի ծաղկում ու բարգաւաճում: Ներկայիս, ան բոլորովին առանձին ու անկախ հաղորդամիջոց է, որ հետզհետէ կը տարածուի ու կ'ընդարձակէ իր ցանցը՝ ընդգրկելու բովանդակ աշխարհը:

Հեռուստաքարոզչութիւնը ծագած է ազնիւ միտումով ու բարի նպատակով, որ է՝ քարոզել խաչումը Քրիստոսը եւ Անոր պատգամը փոխանցել միլիոնաւոր դիտորդներուն: Որոշ հեռուստաքարոզիչներ սակայն, նշանակալիօրէն շեղելով մայր ծրագիրէն, զուգորդած են զուտ կրօնական պատգամը դրամահաւաքի հետ: Այս առիթով, անվճար հեռածայնագիծեր հաստատուած են, կոչեր ուղղուած հաւատացեալներուն՝ առատածեղնութեամբ վարձատրելու իրենց քարոզիչը, անոր անձնակազմը եւ հեռուստակայանը, որպէսզի անոնք կարենան իրենց առաքելութիւնը շարունակել հաւատարմօրէն ու անշեղօրէն:

Հեռուստաքարոզիչը առաջնակարգ ու գերագոյն բարոյական պարտականութիւն կը համարէ խօսիլ երկու իրարամերձ (կրօնական ու նիւթական) գաղափարախօսութիւններու մասին եւ յառաջ տանիլ անոնց յաջողութիւնը ի զին ամէն գոհողութեան ու անպատուութեան: Թէ ինչպէ՞ս կը հաշտեցնեն այս երկու հակոտնեայ մօտեցումները, այդ ալ վարպետ

ճամարտակութեան հարց է: Անոնք գեղիտութիւնը եւ ազահոութիւնը կը համարեն բարոյական ու բացարձակապէս անսխալ: Միակ յայտարարը որ գոյութիւն ունի հեռուստաքարոզիչներու մէջ այն է, որ անոնք ամէնքն ալ չափազանց ունեւոր են ու սարսափելիօրէն կեղծ ու խաբէրայ:

Հեռուստաքարոզչութիւնը, ուրեմն, հիմնականին մէջ կը ձգտի թալանել հաւատացեալը, կորզել անոր ունեցումքը, մաքրել անոր հարստութիւնը, խլել կալուածները եւ այդ ամբողջը փոխանցել քարոզիչին: Քարոզիչը հազիւ թէ կ'անդրադառնայ իր կարները նիւթին՝ քրիստոնէական քարոզչութեան եւ դաստիարակութեան, որովհետեւ անոր խօսքերը նպատակաւորղուած են նիւթին՝ դրամին, այլ խօսքով՝ դրամաշրթութեան, աւագակութեան:

Աշխարհի մարդկութեան յայտնի է, որ բարոյական ապականութիւնը ամենուրեք է ու ամէն բնագաւառի մէջ: Որոշ հեռուստաքարոզիչներ կը յանդգնին ինքզինքնին ներկայացնել իբրեւ մարգարէ, հրաշագործ, ամենակալող, ամենագոր, բուժող, պատգամաբեր, Աստուծոյ ներկայացուցիչ, միջնորդ մարդկութեան եւ աստուածութեան միջեւ: Իրենց անսահման ես-ին յագուրդ տալու համար, անոնք կը ձեռնարկեն այնպիսի «հրաշագործ» արարքներու, որոնք պարզապէս կը զարմացնեն ու զայրացնեն դիտորդը: Կ'ըսենք կը զարմացնեն, որովհետեւ այս մարդիկը ամամօթաբար կը յայտարարեն որ իրենց աղօթքին պատճառով կոյրը կը տեսնէ եւ խուլը կը լսէ, հաշմանդամը կամ կաղը կը քալէ: Անոնք անպատկառօրէն կը խաբեն, որ կը հեռացնեն քաղցկեղը, գլխացաւը, եւ բոլոր ցաւերը եւ ախտերը՝ հիւանդէն: Հակառակ բժշկական բոլոր փաստերուն եւ պնդումներուն, որ հիւանդը իր դեղերը պէտք է շարունակէ, հաւատաբուժը կը վստահեցնէ որ իր միջնորդութեամբ ան երկնային, աստուածային բուժում ստացած է: Տարակոյս չկայ, որ դեղերու դադրեցումով, հիւանդը շուտով իր մահկանացուն կը կնքէ: Բժշկական աշխարհը սպացուցած է որ մահամերձ հիւանդը կրնար իր կենքը դնելու շարունակել, եթէ դեղերը կանոնաւորապէս առնէր:

Հեռուստաքարոզիչը կ'ապրի շոյալ ու շուայտ կեանք: Անոր կենցաղակերպը պարզապէս անգոյս է ու բարոյապէս անընդունելի: Անոր գեղիս ու անժուժկալ կեանքի միջոցներուն հայթաթողը թշուառ ու չարաչար

խաբուած հաւատացեալն է: Ան ամենատող հագուստները կը հագոյի եւ ռսկեայ զարդերը կը գործածէ: Անոր արդիական ինքնաշարժը կրնայ մրցիլ մեծահարուստներուն լաւագոյն ինքնաշարժներուն հետ: Ան կը քարոզէ, որ Ամենակալին կամքն է որ ամենքն ալ ապրին առողջ ու հարուստ կեանք: Բնական է, չենք հակառակորդ այս ուսմունքին: Ոչինչ կալ սխալ առողջ ու հարուստ կեանք ապրելու մէջ: Ամենքին ձգտումը պէտք է ըլլայ այդ: Բայց հեռուստաքարոզիչը այսքանով չի բաւարարւի, վասնզի ունի աւելի կարեւոր պատգամ մը եւս, այն է՝ եթէ դրամ տաս, ապա Աստուած պարտադրուած կ'ըլլայ քեզի օրհնելու եւ օծուելու առողջութեամբ եւ հարուստութեամբ: Իսկ եթէ դրամ տաս եւ չօրհնուիս Աստուծոյ կողմէ առողջութեամբ եւ հարստութեամբ, ապա՝ կամ այն է որ բաւարար չտուիր, եւ կամ՝ բաւարար հաւատք չունիս ստանալու օրհնութիւնը: Ահա այս ուսմունքը հակաաստուածաշնչական է, հետեւաբար եւ՝ դատապարտելի: Սուրբ Գործք երբեք չ'ըսեք որ պէտք է տանք որպէսզի օրհնուինք, այլ կը քաջալերէ հաւատացեալը որ օծանդակէ կամ նուիրաբերէ (Տեւ Ա. Կորնթ. 16:2, Բ. Կորնթ. 9:6, Դուկ. 6:38, Բ. Կորնթ. 9:7): Հարցը այն է որ հեռուստաքարոզիչները նուիրատուութիւնները չեն հասցնել իրենց ազնիւ նպատակին՝ օգնելու աղքատին, սովահարին, լքեալին, վիրաւորին, վշտահարին, անտունին եւն: Այսօր աշխարհի կը տառապի բազմատեսակ կարիքներէ ու բազմազան ախտերէ (հոգեկան եւ մարմնական), բայց անոնք կը գոհացնեն իրենց ես-ը, կը յառաջացնեն անլուր սեռային գայթակղութիւններ եւ կը պարտկուին որպէս անմեղ հրեշտակներ: Պօղոս Առաքեալ Կորնթացիներուն ուղղած Երկրորդ Թուղթին մէջ յստակօրէն ու անվարանդօրէն կը գրէ. «Եւ այդ զարմանալի չէ, քանզի Սատանան ինք ալ լուսեղէն հրեշտակի կերպարանք կ'առնէ: Տարօրինակ չէ ուրեմն, որ անոր պաշտօնեաներն ալ կերպարանաւորուին իբրեւ արդարութեան պաշտօնեաներ, որոնց վախճանը իրենց գործերուն համաձայն պիտի ըլլայ» (Բ. Կորնթ. ԺԱ. 14-15): Սխալ ու մանաւանդ չարաչար գործածութիւնը դրամին եւ անոր զեղծաբարութիւնը կրօնի, ու յատկապէս քրիստոնէական կրօնի անուան տակ, դատապարտելի է:

Հաւատարմութիւն ապրած ճոյս ու փարթամ կեանքը իր ապարանքին մէջ բացառականապէս անյարիր է Բրիստոսի կեանքին ու քարոզչու-

թիւններուն: Այս ապերասան ընթացքը երբեք չ'արտացոլեր այն կեանքը, որ մեր Տէրը եւ իր առաքեալները ապրեցան: Այս ամբողջ խաբուութիւններուն առաջքը կ'առնուէին եթէ հաւատացեալները լաւ իմանային Աստուածաշունչը եւ Անոր պատգամը: Անոնք պիտի չխաբուէին ու չշեղէին, եթէ սերտած ըլլային Սուրբ Գործքը, վասնզի, երբ կեղծ ուսմունքներուն մասին յստակօրէն ակնարկութիւններ եղած են: Հաւատացեալներուն մոլորութեան կամ սխալ առաջնորդութեան տուն տուող մեծագոյն պատճառը այն է որ հաւատացեալը ընդունած է կրտսրական դիրք. ան իր անտարբեր ու ոչ-ներգործական կեցողութեով, արդէն իսկ մեծ հարուած տուած է ինքզինքին: Ընդհակառակը, հաւատացեալին բարոյական սեպուի պարտականութիւնն է լաւ սերտել ու գիտնալ Աստուածաշունչը եւ չտարուիլ կողմնակի հոսանքներ: Բայց, դժբախտաբար, հասարակաց կարծիք մը գոյութիւն ունի, որ հեռուստաքարոզիչը, իրեն ի վերուստ պարզեղում բացառիկ շնորհով ու հրաշագործ գորութեամբ, աւելին գիտէ ու անկարելին կրնայ գործել:

Հեռուստաքարոզիչներ՝ օգտուելով իրենց տրուած հրաշալի առիթէն, վաճառքի կը հանեն Սուրբ Իւլ՝ Աւետեաց Երկրէն, Օրինեալ Ջուր, Աստուածաշունչ, սրբապատկերներ, ծայնեքիզներ, գլխարկներ, եւ այլ տեսակի բազում իրեր: Դրամաշողութեան դասական օրինակ է թելադրել իրենց հետեւողներուն որ վաճառեն իրենց գէնքերը եւ դրամը դրկեն իրենց: Այս տեսակի օրինակները շատ են, որոնք ուղղակի նողկանք ու արգահատանք կը պատճառեն դիտողին:

Ներկայիս, վրդովեցուցիչ ու սրտնեղող է այն բացայայտ երեսոյթը, որ քիչեր կ'անդրադառնան այս կարեւոր հարցին եւ բացարձակ լուր կը մնան ի դիմաց մնան բարոյական ոճիրի: Չկայ պայքար՝ դատապարտելու սխալը եւ պարզելու ճշմարտութիւնը: Մարդիկ դարձած են ծայր աստիճան անտարբեր ու հանգուտասեր:

Մեր այս գրութեան հիմնական մտահոգութեան կորիզը կը հանդիսանայ մեր հայրութիւնը: Մեր հովուական պարտականութեան ու առաքելութեան ճանապարհին, երբեմն կը հանդիպինք անմեղ հայորդիներու, որոնք շեղելով մայր երակէն՝ Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցիէն, սաստիկ հետաքրքիր ու հետամուտ նորութիւններու, հեռացած են մեր նախահայրերու սուրբ հաւատքէն: Հոսանքը զօրաւոր է մանաւանդ դիւրախաբ միտքերու

համար, որոնք անպատրաստ են ու նոյնիսկ դժկամ՝ ընդունելու ճշմարտութիւնը եւ գոհ չերթալու խաբերալութիւններու եւ ճամարտակութիւններու:

Մեզի քաջ յայտնի է, որ մեր մայր երկրին մէջ եւս տունկի մմամ բուսած են մմամ անուանի դմմբեր ու գործիչներ, որոնք կու գան մոլորեցնելու հայ ազնիւ ու քաջարի քաղաքացի եւ առաջնորդելու զինք թիւ ճանապարհով: Մեզի հասած տեղեկութիւններում համաձայն, Հայաստան կ'այցելեն նաեւ օտար քարոզիչներ (օրինակ՝ Pastor Benny Hinn, Pastor David Yonggi Cho, Pastor Erlo Stegen, եւ շատ ու շատ ուրիշներ), որոնք առօր-փառօք կը ժամանեն դարերով քրիստոնէայ Հային քրիստոնէացնելու եւ աստուածային պատգամը փոխանցելով դարձի բերելու: Չմոռանք անմիջապէս նշելու, որ այս **աղօթապահներում կը կատարուին** աստուածային բժշկութիւններ եւ **գանազան** հրաշքներ՝ յուսախաբութիւններով համոզեմ: Շատ սը պարզամիտ հայեր, որոնք անտեղեակ են քարոզիչներու խաբեական միջոցներուն եւ հնարքներուն, կը զլորին վտանգաւոր սարդոստայնի մէջ, ուրկէ չիք ելք: Այլ խօսքով, կարելի չէ հեռանալ Մայր Եկեղեցին եւ ընդունիլ այլոց խօսքերը հալած իւղի տեղ: Մերկապարանոց փաստերը կ'աղաղակեն որ այս քարոզիչները ունին իրենց ազգակործան ծրագիրը, որ է՝ հեռացնել Հայ հաւատացեալը իր մայր հաւատքէն, հայ ծէսէն, աւանդութենէն, սրբութիւններէն, կտրել զինք իր դարաւոր ժողովուրդի ու եկեղեցւոյ պատմութենէն, հայաժառանգ գրականութենէն, եւ հրամցնել նորեւտիկ հաւատք, որ լրիւ խորք է մեր Սուրբ Եկեղեցին: Սիւք կարելի՞ է երեւակայել որ Հայը օտարամայ իր մայր հողին վրայ եւ ընդգրկէ տարբեր իրականութիւններ: Եւ մի՞թէ կարելի է հաւատալ որ Հայը, որ տեսած է արիւն ու արցունք, աւեր ու կործանում, հալածանք ու թշնամանք, որովհետեւ Հայ Եկեղեցւոյ հաւատարիմ գաւակ է, այժմ երես թեքէ իր սրբութիւններէն եւ բարոյայաւ ուժամայ: Այս աստիճան կարելի՞ է ստրկանալ, նսեմանալ ու ապաքարոյթականանալ:

Այս նորաստեղծ «եկեղեցիներուն» մէջ դիւրահաւատ Հայը կը տեսնէ ու կը վայելէ հաւատքի նորամատոյց եղանակներ, հաւատքի կոչող նոր ձեւեր, որոնցմէ գէթ յիշենք՝ նուագախումբի մասնակցութիւն (ներառեալ՝ հարուածային գործիքներ), զգեստում՝ Մր. Հոգիի

կողմէ, բեւերու երկնատարած անիմաստ շարժումներ, յաճախակի ծափահարութիւններ, լեզուախօսութիւն, անձնական վկայութիւններ, կրօնական օտար եղանակներ՝ հայկականութենէ գուրկ, քարոզիչի ճեմում՝ բեմահարթակի վրայ, ապա նաեւ՝ լայնաշունչ եւ ուղեղալուացք պատճառող քարոզներ՝ համեմատած անվերջ սրախօսութիւններով, կատակաբանութիւններով, ծիծաղներով, հեզանաքներով եւայլն:

Այս ամբողջին ցաւալի լրումը կը կազմէ մեր դարաւոր աստուածաբանութեան ժխտումը: Բնական է, նորամոյժ շարժումներ իրենց հետ կը բերեն օտար ուսմունքներ, որոնք չեն համապատասխաներ մեր կրօնական ընդունմներուն ու տեսակէտներուն, դաւանանքին ու ծէսին:

Այստեղ միջանկեալ յայտնենք, որ պետական օրէնքը Հայաստանի մէջ թոյլ կու տայ որեւէ կրօնքի ազատօրէն մուտք գործելու եւ իր ցանցը ընդարձակելու՝ ինչքան ատեն որ պաշտապատասխանէ արձանագրուած (գրանցուած) է: Մեր ժողովուրդն ալ, ըստ երեւոյթին, հետամուտ է նորութիւններու, փոփոխութիւններու, մանաւանդ հետաքրքիր է օտար ուսմունքներով՝ Աւետարանական, Հոգեգալղատական, Սկիւտական, Եփովայական աղանդ, Քրիշնայի Գիտակցութեան Ընկերութիւն, Պահայիներու Հաւատք եւն.: Ընս այս եւ այլ պատճառներով, զանազան յարամուանութիւններ արագօրէն կը ծաղկին ու կը բարգաւաճին:

Մարդ մերք կ'ուզէ հարցնել մեր Հայաստանաբնակ քոյրերուն եւ եղբայրներուն, թէ ինչո՞վ է պակաս մեր Մայր Եկեղեցին, որ դարերով մեզի հոգեպէս սնուցած է ու պաշտպանած, ինչո՞վ կը զիջի մեր եկեղեցին այս յարամուանութիւններուն: Ինչո՞ւ եւ ի՞նչ խիղճով ու գիտակցութեամբ դիմաւորել ու գրկաբաց ընդունիլ այնպիսի օտար քարոզիչներ, որոնք բազարձակապէս անտեղեակ են Հայոց Պատմութեան, հայ եկեղեցական պատմութեան, հայ իրականութեան ու ճակատագրին: Սիւլ բանի, ինչպէ՞ս յանձնէ մեր հոգեւոր դաստիարակութիւնը օտարներ: Չէ՞ որ Հայ ազգը, անոր պատմութիւնը եւ Հայոց Եկեղեցին միշտադախտուած ամբողջութիւն են եւ կարելի չէ գտել գանձք իրարմէ: Դարերու պատմական ու սրբազան մաքառումներով օղակաւորուած ու սրբագործուած իրականութիւններ են ասոնք: Հայ Եկեղեցին երբեք անցատ գոյութիւն չէ ունեցած իր ազգէն, եւ

փոխադարձաբար, Հայ ազգը երբեք չէ լքած իր հաւատքը, չէ մարած Լուսաւորչի ջահը, չէ ուրացած կամ անտեսած իր արժէքները:

Այսօր, Հայաստանի մէջ ընդհանուր շարժում կայ, կամ աւելի ճիշդ՝ տենչ ու պահանջ՝ հետեւելու կրօնական օտար ուսմանց: Մի գուցէ աշխարհայնացումն (globalization) ալ իր կարգին իր ազդեցութիւնը ունի այս ամբողջին վրայ: Աշխարհայնացման կամ կապկումի բազմաթիւ դէպքեր ու երեւոյթներ ակնյայտօրէն կ'ապացուցեն որ Հայը բաւական ընդօրինակած է օտարին եւ դեռեւս մեծ ցանկութիւն ունի իր մէջ ընկալելու օտար տարրեր: Հայը միշտ ալ եղած է օտարասէր, եւ պատրաստ՝ ներընկալելու ինչ որ անհրաքապտ է, խորք: Կրօնը չէր կրնար բացառութիւն կազմել: Միշտ ալ պիտի գտնուին հայեր, որոնք ցանկութիւն պիտի յայտնեն կամ պահանջը պիտի զգան հեռանալու եւ ուծանալու:

Հեռուստաքարոզչութիւնը, ներկայիս, աշխարհի մէջ կը ծաւալի արագ ու մեծ քայլերով, վասնզի շահը մեծ է: Անոնք կը քարոզեն այն ինչ ուղղափառ հաւատքին խոտոր կը համեմատի: Անոնց հաւատաբութիւնները կեղծ են ու կը կրեն խաբուսիկ երեւոյթ: Ոչ մէկ իրական՝ գիտական կամ բժշկական դէպք արձանագրուած է: Հակառակ այս ամբողջ սուտուպատիի արարքներուն, հաւատացեալը իր ամբողջ հաւատքը կը դնէ անոնց վրայ, փոխանակ յուսադրուելու Աստուծոյ: Մեծն Մերվանտէս ի գուր չըսաւ. «Սուտը կրնայ այնքան ճարտար ըլլալ եւ սուտի հիմնաւորումը կրնայ ցմանիլ ճշմարտութեան»:

Ճշմարիտ ու գիտակից Հային պարտականութիւնն է հեռու մնալ մարդոքներէ, վարձկան քարոզիչներէ, որոնք հետաքրքրուած չեն հոգին կրթելով եւ ազնուացնելով, այլ միայն՝ իրենց շահով ու հանգիստով: Հայը պիտի չտարուի կողմնակի հոսանքներով, որոնք պիտի զանգիւրէ կործանելու, այլ ամուր կառչելու է իր հաւատքին ու արմատին: Մեր նախահայրերը մեզի խիստ զգուշացուցած են այս ուղղութեամբ, որ չիրապուրուինք օտարոտի ուսմունքով եւ չխաբուինք իրենց մատուցած «նորարարութիւններով», որ վաղանցիկ է, վնասակար, ու երբեմն նոյնիսկ՝ վտանգաւոր:

Եղիշէ Պատրիարք Տէրութեանէն Մտածումներ

Հայ գաղթաշխարհը, իր ֆիզիքական տարանջատումներու պատկերով եւ հոգեկան նուազումներով ի վիճակի չեղաւ տակաւին ստեղծելու այս բոլորը (մտածումի, զգացումի եւ կամեցողութեան ինքնորոյն կերպեր - խմբ.) ոգետորող եւ նպատակաւաց աշխարհայնացքը՝ անանուն, բայց իրական, գոր ղծուած է որակել: Կուսակցութիւններ, յարանուանութիւններ, անհատապաշտ ձրգտումներ եւ անոնց իրարու նկատմամբ ունեցած անհամըդրոժող ու անգիշող ոգին անշուշտ դեր մը ունին, սակայն ստեղծիչը չեն անոր: Այս բոլորէն վեր տիրաբար իշխող համազգային գիտակցութիւն մը կարելի չեղաւ ցարդ մշակել Հայ սփիւռքին մէջ: Հայութեան այս պատրաստութեան մէջ, Եկեղեցին, դպրոցներ եւ կուսակցութիւններ առանձնաբար, իրենց ուժերուն ներած չափով, կը ջանան պատկերացնել այդ գիտակցութիւնը եւ արմատացնել զայն: Սակայն ցարդ համագործ եւ ծրագրուած աշխատանք մը տարուած չէ: Ընդհակառակն, զիրար արգիլող եւ ձախողանքի մատնող տրամադրութիւնները եւ գործունէութիւնները կը թուին աւելցած:

Սփիւռքի Հայ ժողովուրդը տակաւ կը կորսնցնէ խոշոր չափերով հայ ոգիին յատկանիշները: Տարբեր ազգերու եւ մշակոյթներու մաշումին ենթակայ, ան կարծես թէ դադրած է դարաւոր մշակոյթին կեանքի տէր ժողովուրդի մը համբաւին հաւատարիմ ըլլալէ: Այս հանգամանքին արդիւնքն է թերեւ որ այսօր դէպքերը կը վարեն մեր ճակատագիրը, բայց էր երբեմն, երբ մենք մեր կեանքը կը շինէինք դէպքերու ազդեցութիւններէն վեր իմաստութեամբ մը:

Իրողութիւն է թէ Հայ գաղթաշխարհը դրուած է իրական տագնապի մը առջեւ, իր զաւակներուն տայ միայն այդ երկրի դաստիարակութիւնը, ապրի նոյն աշխարհամասի քաղաքական կեանքով եւ մշակոյթով, բոլոր դժուարութիւնները կը հարթուին, բայց կը չքանայ հայութիւնը:

Ն Ի Ի Թ Ե Ր Դ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Վ Ա Մ Ա Ր

Վ Ա Ի Ե Ր Ա Գ Ր Ա Յ Ի Ն

Ազգային Ժողովի Նիստերու Սեագիր
Ատենագրութիւններ
1919-1922

Դեկտ. Վաչէ Ղազարեան

[ք 19]

ԱԶԳ. ԺՈՂՈՎ
(27 Փետրուար 1920)
(դմնփակ)

Նախագահ՝ Տ. Մեսրոպ Եպս. Նարոյեան
Ատենապետ՝ Պարզեւ Էֆ. Փափագեան

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Նիստը բանալէ յետոյ, ժողովի կը յիշեցնեն տխուր պարտականութիւն մը: Մեր երիցագոյն պաշտօնակիցներէն Տ. Վահրամ Արքեպ. Մանկունի¹ կընքեց իր կեանքը: Հանգուցեալը զանազան պաշտօններ վարած եւ իր ազգային ծառայութիւնները գնահատուած են, ուստի կը հրաւիրեն նախագահ Ս[րբազան]ը որ օրինէ հանգուցելոյն յիշատակը:

(Ժողովականը յոտնկայս, նախագահը աղօթք մը կարդաց հանգուցելոյն հոգոյն համար:)

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Ինչպէս լսած էք, Ս. Պատրարիարքը վերջերս Փարիզ մեկնեցաւ: Այս առթիւ Ազգ. Ժողովին գիր մը ուղղած է որ պիտի կարդացուի:
(Պատճեն)

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Ինչպէս կը տեսնէք, Ս. Պատրիարքը կը փափաքի որ ձեր ժողովին ատենապետը գործակցի վարչութեան: Չեն գիտեր թէ այսպիսի գործակցութիւն մը հաշտ կ'ըլլա՞յ օրէնքին: Ատիկա կը բողոքում այս ժողովին գնահատութեան, որովհետեւ համարաւոր ժողովի մը ատենապետն է որ պիտի գործակցի համարատու ժողովին: Կը խնդրեն որ խիստ կարճ վիճաբանութեամբ մը այս կետը որոշուի, որովհետեւ ժողովը այսօր շատ կարեւոր խնդրոյ մը համար գումարուած է:

Տ. ՀՄԱՅԵԱՆ ԶԷՆՅ.- Ես ցաւելով կը դիտեմ որ Սահմանադրութեան յօդուածները պէտք եղած կերպով չեն գործադրուիր եւ կարգ մը խնդիրներ փոխանակ երեսփ. Ժողովին բերելու կամ Խառն Ժողովին նկատողութեան ենթարկելու, ինքնագոյու կը գործադրուին:

Հետեւաբար ես համամիտ չեմ ընդունելու այս առաջարկը, որ չի հաշտուիր Սահմանադրութեան օրէնքին, ցորչափ չէ դադարած այն գործադրութենէ:

[ք20]ՏՐ. Ս. ԹԵՐԶԵԱՆ.- Այո, չենք կրնար ընդունիլ. Զադ. Ժողովը այս ժողովին համարատու է:

Հ. ԽՕՃԱՍՍԱՐԵԱՆ ԷՖ.- Վարչութիւնը կը փափաքէր որ ի բացակայութեան Պատրիարքի, Ազգ. Ժողովի հետ մօտէն շփում ունենայ եւ գործակցի, եւ այս կերպով եթէ ատենապետը հարկ տեսնէ, կարենայ գումարել Ազգ. Ժողովը: Այս պարագան օրէնքով նախատեսուած չէ, սակայն հարկ է դիտել տամ որ Գործադիր Ժողովին նախագահն ալ միեւնոյն ատեն նախագահն է համարաւոր ժողովին:

Գ. ՍԻՄԶԵՇԵԱՆ ԷՖ.- Ազգին վիճակէն Զադ. Ժողովին մէկ անդամը կամ մայր դիւանի ատենապետը տեղեակ պահել բաւական չէ: 5 ամիսէ ի վեր [Ազգային] Ժողովը չէ գումարուած ու աչէն եւ ձախէն քննադատութիւններ կ'ըլլան: Ժողովը ազգային իրադարձութիւններէ անտեղեակ պահուած է ու այն համոզումը գոյացած է որ Ազգ. Ժողովը ցոյցերու սահմանուած զարդի մարմին մ'է: Կարենոր դէպքերու վրայ տեղեկութիւն չի տրուիր ժողովին եւ գաւառներէ հասած լուրեր բերնէ բերան կը շրջին, մինչդեռ ազգ. երեսփոխանութիւնը անտեղեակ է անոնցմէ: Պատրիարքը ստիպուել է մեկնիլ Պօլսէն եւ ճիշդ այն երեկոյն երբ այդ լուրին մերժումը կը հրատարակուէր, Պատրիարքը կը մեկնէր Պօլսէն: Երեսփ. Ժողովը պէտք էր իրագել ըլլալ այս իրադարձութիւններուն, որպէսզի կարենայ լիակատար կերպով գործադրել իր գօնըրոյ² իրաւունքը:

Հ. ԽՕՃԱՍՍԱՐԵԱՆ ԷՖ.- Կը կարծես թէ այս դիտողութիւնները ճիշդ չեն: Սիմքէշեան ԷՖ. իբրեւ դիւանի անդամ ինք պէտք է նախանձախնդիր ըլլար Ազգ. Ժողովի գումարման: Վարչութիւնը իրաւասութիւն չունի Ազգ. Ժողովի գումարումը յետաձգելու: Ազգ. Ժողովն է որ վարչութիւնը կը հրաւիրէ հաշիւ տալու: Վարչութեան կամայականութեան վրայ հիմնուած հեղինակութիւնը դադարած է եւ եթէ [ք21] Ազգ. Ժողովը չէ գումարուած բաւական

ատենէ ի վեր, մայր դիւանի անդամ մը պէտք է բաժնէ պատասխանատուութիւնը:

ՏՐ. ԹԵՐԶԵԱՆ Է.Ֆ. - Ժողովի նախագահը իր կողմէ վարչութեան անդամ չի կրնար կարգել: Նախագահը կը գործադրէ ուղղակի ժողովին որոշումները միայն. մենք պարտաւոր ենք հետեւելու օրէնքին:

Ե. ՇԻՐԻՆԵԱՆ Է.Ֆ. - Պատրիարքական նամակին մէջ յիշուած «ազգ. գործերը վարել» բացատրութիւնը չենք կրնար ըմբռնել, իբրեւ «հսկիչ» հասկնալի է:

ԱՄՆԵՆ. Է.Ֆ. - Ուրեմն ժողովը իր կամքը քող յայտնէ իր քուէով:

(Այս խնդիրը քուէի դրուելով, մեծամասնութեամբ մերժուեցաւ Ազգ. Ժողովի ատենապետին [Քաղաքական] Ժողովին գործակցելու պարագան:)

ԱՄՆԵՆ. Է.Ֆ. - Այսօր դժբաղդ կացութեան մը առջեւ հաւաքուած ենք այստեղ: Իրաւ է որ քանի մը ամիսէ ի վեր ժողով չէ գումարուած ինչպէս ակնարկութիւններ եղան, բայց ձեր խիղճը կը վկայէ թէ վարչութիւնը ազգին հրատապ խնդիրներուն առջեւ անտարբեր չգտնուեցաւ: Կը սպասուէր որ այս ժողովը գումարուէր համոզարտ սրտով իր քննադատութիւնը ընելու վարչութեան գործոց վրայ: Ինչպէս կը յիշէք, վերջին անգամ որոշուեցաւ խնամատարութեան եւ ելմտական Յանձնա-ժողովին պիտոճն բերելու, որպէսզի ճշդութիւն գործադրուի: Բայց տեսաք, այս վիճակը կը մնամի այն մարդուն, որ տունը այրած ատեն ըմբերցանութեամբ կը պարապի: Պատրիարքարարու ձեռնարկած է ընդհանուր պիտոճնի մը պատրաստութեան, որու մէջ պատկերացած ըլլայ ազգին մատակարարական եւ ելմտական ներկայ վիճակը: Այդ պիտոճն շատ մօտ ատենէն պիտի ներկայացուի ձեր ըմբռնութեան: Ասկէ գատ, դիւանին վրայ կան ընթացիկ գործերու վերաբերեալ գրեր, բայց բացարձակ [բ22]յայտարարական գործեր չկան: Այսօր հաւաքուած ենք խորհրդակցելու ազգին ահագին ցաւերուն վրայ: Կիլիկիոյ մէջ պատահած վշտառիթմ դէպքերը ամէն հայու սրտերը խոցեց: Ժողովը այսօր այդ ցաւին պիտի տեղեկանայ եւ պիտի որոշէ թէ ինչ միջոցներ պէտք է ձեռք առնուին: Փափաքեցանք որ այս պարագային մէջ Համագգային Ժողովը գումարուէր ի ներկայութեան հայ գաթօյիկ եւ հայ բողոքական ընդհանուր ժողովի անդամներու եւ անոնց մասնակցութեամբ խորհրդակցութիւն տեղի ունենար, բայց

իրենք ըսին թէ կարելի չէ այս օրուան համար ներկայ գտնուիլ եւ յետաձգուիլ պահանջեցին, միայն թէ մենք օր մը անգամ յապաղեցնել յարմար չտեսանք եւ ուզեցինք իրագել ընել ժողովը այս դէպքերէն: Հիմա վարչութեան համարատուութեան անցնելէ առաջ ժողովիդ որոշման կ'ուզեմ ենթարկել թէ լրագրողները պէ՛տք է ներկայ ըլլան այս ժողովին թէ ոչ, քանի որ դատապարտուած են լռելու, բայց ազգային անցուղարձերը իրենցմէ չեն կրնար ծածկուիլ: Քաղ. Ժողովը այս նիստը դոմպակ կատարելու որոշում տուաւ, որովհետեւ այստեղ դիւանագիտական վաւերագրեր պիտի կարդացուին: Հաճեցեք այս մասին ձեր կարծիքը յայտնել:

ԱՄՆԵՆ. Է.Ֆ. - Լրագրողները կրնան ներկայ գտնուիլ:

(Ժողովին որոշմամբ ներս առնուեցան թերթերու խմբագիրները:)

ԱՄՆԵՆ. Է.Ֆ. - Մուշեղ Եպսկ.ճ4 ալ եկած է, այն ալ կրնայ ներս առնուիլ:

Ե. ՇԻՐԻՆԵԱՆ Է.Ֆ. - Մարաշի դէպքերու միջոցին Պոլիս էր, թէ՛ այնտեղ:

ԱՄՆԵՆ. Է.Ֆ. - Պոլիս կը գտնուէր:

ԱՄՆԵՆ. Է.Ֆ. - Ուրեմն ի՞նչ հանգամանքով պիտի լսուի:

ԱՄՆԵՆ. Է.Ֆ. - Ըսել է ժողովը համամիտ չէ որ ներկայ գտնուի այս նիստին:

ԱՄՆԵՆ. Է.Ֆ. - Տր. Նազաշեան ալ եկած է, եթէ յարմար կը դատէք, [բ23]ժողովիս ներկայ գտնուի:

ՏՐ. ՊՕՐՈՍԵԱՆ Է.Ֆ. - Տր. Նազաշեան5 երեկ զիշէր Կիլիկիայէն եկած է ու կրնայ ժողովս լուսաբանել կարգ մը խնդիրներու համար, ուստի ես կ'առաջարկեմ որ հրապարակեք զինքը այստեղ եւ լսենք իր տեղեկութիւնները:

Յ. ՊԼԶՐԻ Է.Ֆ. - Ասոնցմէ առաջ կարելի տարապարտութիւն մը ունինք: Մեր վերջին ժողովն յետոյ Հայկական հանրապետութիւնը ճանաչուեցաւ Համաձայնական կառավարութիւններ, պէտք է որ ժողովս պաշտօնապէս յայտնէ իր շնորհատրուիւնները:

ԱՄՆԵՆ. Է.Ֆ. - Առիկա մոռցած չէ մեր կողմէ, բայց խորհեցանք որ Համագգային Ժողովով եւ աւելի հանդիսաւորութեամբ յայտնենք մեր խնդակցութիւնը: Այսօր տխուր հարկի մը ներքեւ կը գտնուինք եւ յարմար չէ որ միացնենք մեր ուրախութեան արտայայտութիւնը: Գալով Կիլիկիայէ[ն] եկողները հրապարակու խնդրոյն, այդ մասին ի՞նչ է Ձեր վերջնական որոշումը:

Ս. ԳԱՐԱՆԵԱՆ ԷՖ.- Նիստ մը կամ դռնփակ կ'ըլլայ, կամ դռնբաց: Քանի որ այս ցիւտը դռնփակ ըլլալու որոշում տրուած է, ուստի այլեւս ուրիշը չի կրնար [ներկայ] գտնուիլ:

ԱՏԵՆ, ԷՖ.- Դիւանիս տեղեկութիւն կու տան որ Փարիզի պատուիրակութեան անդամ Տր. Օհանջանեան⁶ եկած է եւ կ'ուզէ ժողովիս ներկայանալ: Այս մասին ի՞նչ կը խորհիք:

Հ. ԽՕՃԱՍԱՐԵԱՆ ԷՖ.- Քիչ առաջ Մուշեղ Եպսկի համար, որ Կիլիկիոյ հովիւներն է, յարմար չտեսնուեցաւ այս ժողովին ներկայութիւնը, վայրկեան մը վերջ ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ տարբեր որոշում տրուի:

ԱՏԵՆ, ԷՖ.- Ուրեմն ժողովը բացի թերթերու խմբագիրներէն ուրիշի ներկայութիւնը յարմար չի դատեր:

ՁԱՅՆԵՐ.- Այո, այո:

ԱՏԵՆ, ԷՖ.- Ուրեմն կը հրաւիրենք [p24]Քաղ. ժողովը որ հարկ եղած տեղեկութիւնները տայ ժողովիս:

ՏՐ. ԴԱԻԻԹԵԱՆ ԷՖ.- Կիլիկիոյ մէջ ժամանակէ մը ի վեր անցած դարձած դէպքերու վրայ տեղեկութիւն տալէ առաջ, պէտք կը զգամ ըսելու որ վերադարձող հայերու մասին առեւանգութիւններ, թալաններ կը պատահէին արդէն: Հոկտեմբեր ամիսէն վերջն էր որ երեւոյթները փոխուած են եւ մինչեւ այն ատեն պատահածներէն տարբեր դէպքեր երեւան եկած են եւ քաղաքական բնոյթ ունեցող իրադարձութիւններու առջեւ գտնուած ենք: Ասոնք մեկնելու եւ հասկնալու համար, պէտք է գիտնանք թէ այս շարժումներուն զաղտնիքը կը գտնուի «միլլի»⁷ կազմակերպութիւններու մէջ եւ հոն պէտք է փնտռել: Մէկ խօսքով, Մուսթաֆա Քէմալի⁸ գործունէութեան մէջ է ատոր արմատը, որ թուրքիոյ գրաւելու մասերու մէջ իր կազմակերպութիւնը ընդարձակելով, ոճիրներ եւ չարիքներ կը գործէ: Հոս պիտի խօսինք մասնաւորապէս Մարաշի մասին: Անցեալ Հոկտեմբերին ընդհանրապէս Գոնիայի եւ Գարամանի կողմերէն եկող 40ի չափ հայեր սպաննուեցան: Վարչութիւնը դիմեց կտրուկ միջոցներու եւ 29 Հոկտեմբերին վարչութիւնը մօթ մը տուաւ ֆրանսական իշխանութեան եւ պատասխան ստացաւ թէ նմանօրինակ դէպքեր չպիտի կրկնուին: Հակառակ այս ապահովութեան, Ատանայի ազգ. մարմինները եւ պատրիարքարանը վստահութիւն չունեցան ասոնց վրայ եւ անցուդարձէն տեղեկակալեցինք ֆրանսական իշխանութիւնները եւ

յայտնեցինք իրենց թէ մեր մատնանշած աղետները պիտի պատահին: Պատրիարքարանի այս զեկուցման կարեւորութիւն չտրուեցաւ ու Մարաշի դէպքը եկաւ ապացուցանելու թէ պատրիարքարանի իմացածները ստուգութիւն են: Մարաշի մէջ եղածներուն բուն երեւոյթը միլլի շարժման մէջ պէտք է փնտռել: Այս ծանօթութիւնը կը կրկնեմ, հասկցնելու համար որ այդ ոճիրները եւ աղետները անձնական [բնոյթ] չեն [կրտը]:

[p25]Մարաշի այսօրուան աղետը անցեալ Հոկտեմբերին պատահած դէպքի մը անմիջական հետեւանքն է: Գաբիթէն Անտրե⁹միջմաքերդին վրայ գտնուած օսմանեան դրօշ վար առնելով, անոր տեղ ֆրանսական դրօշ պարգած էր, առանց թրքական դրօշի: Անկէ առաջ Մարաշ, Այնթապ, Քիլիս երբ անգլիական զուուման ներքեւ կը գտնուէին, անոնք արտօմած էին բուրք կառավարութիւնը նոյնութեամբ պահպանել իրենց բոլոր իրաւունքները: Երբ անգլիացիներէն ֆրանսացիներու փոխանցուեցաւ Մարաշի վարչութիւնը, սթաթուգում¹⁰ պիտի պահուէր, սակայն Գաբիթէն Անտրե բռնաբարել ուզեց այդ պայմանը եւ միջմաքերդէն վար առնելով օսմ. դրօշը, անոր տեղ պարզեց ֆրանսականը:

(Հարունակութիւնը գրատր)

<...>Վերջին պահուն կը լսենք թէ Քերէ¹¹ կատարուելիք նահանջէն զգածուելով հրաժարած է եւ Գոնապետ Նօրմանն¹² է որ նահանջը կատարած է:

Իշրազեան ընտանիքը¹³ չարաչար զոհ գացեր է վրէժնդրութեան, հակառակ անոր որ ֆրանսական բանակին օրերով ուտեստ հայթայթեր է:

Մարաշի մէջ ամենէն աւելի զոհ գացեր են անոնք, որոնք քաղաքին մէջ բնակած ըլլալով, փորձեր են իրենց տուններէն դուրս ելլել փախչելու համար, իսկ անոնք որ լատինացուց վանքը ապաստանած էին, անոնք կրցեր են Իսլաքիէ հասնիլ, թէւ մաս մը ճամբան ձիւնի փոթորիկի բռնուէր եւ սատեր է:

Կիլիկիոյ լեռնային մասի եւ Ձէյթունի բնակիչները վերջին պահուն յաջողեր են զէնք հայթայթել ինքզինքնին պաշտպանելու համար: Ահաւասիկ Մարաշի դէպքի մասին մեր ունեցած տեղեկութիւնները ասոնք են: Նոր տեղեկութիւններով փոփոխութիւններ կրնան պատահիլ, բայց վերջապէս [p26]թուանշանները կարելի չէ իջեցնել:

Այս տեղեկութիւններէն յետոյ, ժողովիդ

կ'ուզեն ներկայացնել կարգ մը գրութիւններ: Ֆրանսական Գօմիսիոնի որկումը 29 Հոկտեմբեր թուականը կը կրէ: Իսկ անկէ վերջ Ատանայի Ազգ. Միութեան կողմէ 3 Փետրուարին դիմումներ եղած եւ անո[նց] պատասխանն ալ ստացուած է: Կը ներկայացնեն ժողովի ուշադրութեան:

(պատճենները կարդացուեցան)

Գ. ԱՍԼԱՆԵԱՆ ԷՖ.- Այս տեղեկութիւնները լսելէ յետոյ, կ'ուզեն հարցում մը ընել: Ձրոյցներ ելան թէ բրբական գիւղերը աներակ դարձած են: Ասիկա ճիշդ է:

ՏՐ. ԴԱԻԻԹԵԱՆ.- Մեր հաղորդած տեղեկութիւնները կը վերաբերին Մարաշ քաղաքին: Թուրք գիւղերն ալ վտանգուել են, բայց այդ մասին ոեւէ տեղեկութիւն չկայ: Ձեզի կը հաղորդեն Ատանայի Ազգ. Միութեան մէկ անմակը, որ 15 Փետրուար թուականը կը կրէ: (պատճեն)

ՏՐ. ԴԱԻԻԹԵԱՆ.- Այս տեղեկութիւններէն յետոյ, պարտք կը զգամ հաղորդելու ձեզի որ Բաքէնտէրուն ֆրանսական զինուոր [ցամաք] ելել է. որքա՞ն, չենք գիտեր. եւ միւս կողմէ օգնական զինուորներ կը դրկուին: Այնքապ ալ իսկական վտանգի ներքեւ է. այդ պարագան անորմանայի է:

Գ. ԱՍԼԱՆԵԱՆ ԷՖ.- Ֆրանսական բանակը Կիլիկիոյ մէջ քանի՞ հոգիէ կը բաղկանայ:

ՏՐ. ԴԱԻԻԹԵԱՆ ԷՖ.- 15,000 հոգի կը ներկայացնեն: 6,000 հոգի է եղեր Մարաշի մէջ, սենեկացի, սեւամորթ, եւլն.: Այս խնդրոյն վրայ 3 հեռագիր ուղղուեցան Համաձայնական կառավարութիւններուն, առաջին 5 Փետր., երկրորդը 21 Փետրուար, երրորդը 24 Փետրուարին: Սակայն հիմնական փոփոխութիւն մը յառաջ եկած չէ կացութեան մէջ, նոյնիսկ Մարաշի մէջ որքա՞ն հայ կայ, որոշ չէ: Սերաստիոյ կուսակալը կ'իմացնէ թէ 8500 հայ կայ Սերաստիոյ մէջ, բայց այս թիւի մասին մենք [ը27]յառաջ տեղեկութիւն չունինք, միայն 10 Փետրվար թուով հեռագիր մը ուղղուած է Մարաշէ, գոր ստորագրած են կարգ մը հայեր, հայ գաթօյիկ վարդապետը եւն.: Ասոր մէջ ըստած է թէ ֆրանսացիներ Ֆէստ¹⁴ կը հանեն եւ կարգ մը հայեր անոնց կը միանան, բայց գոհութիւն [Աստուծոյ՝] անոնք տէ՛ք¹⁵ եղան եւ հայեր ու թուրքեր սիրայի յարաբերութեան մէջ են ու հիմա մեր կենանքը վտանգէ զերծ է: Հաքիմիէթը Միլիէ¹⁶ թերթն ալ Մարաշի խնդրոյն վրայ այս իմաստով հրատարակու-

թիւններ ըրած է: Վերջին լուրերը նոր եկող ճամբորդներ բերած են, մենք չտեսանք զիրենք: Պ. Աբրահամեան, որ ատենադպիրն է Ազգ. Միութեան, նոր հասեր է, մենք չկրցանք տեսնել, բայց Մուշեղ Եպսկ. տեղեկութիւն ստացեր է իրմէ որ Քրէթ, որ հրամանատարն էր Մարաշի ոյճերուն, հրաժարել է եւ Նօրման ստանձներ է հրամանատարութիւնը: Ատանայի մէջ 20 հոգիի զենք տուել է: Առջի օր դիմում մ'ալ եղաւ մեր կողմէ, այն ալ կարդամ եւ լրանալ մեր կողմէ հաղորդուելիք տեղեկութիւնը:

(պատճեն)

Ե. ՇԻՐԻՆԵԱՆ ԷՖ.- Այս դիմումները ամէնո՞ւն ալ եղած են:

ՏՐ. ԴԱԻԻԹԵԱՆ.- Այո, ամէնուն ալ եղած է[ն]:

ՏՐ. ՊՕՂՈՍԵԱՆ.- Տարիէ մը ի վեր Կիլիկիոյ մէջ կը գտնուին եւ ականատես կ'ըլլան ֆրանսացիներու Ատանայի մէջ բռնած երկդիմի քաղաքականութեան: Անոնք մէկ կողմէ կը շոյէին հայերը ու միւս կողմէ՝ թուրքերը: Անցեալ տարի այս միջոցին Պրէմօն¹⁷ Ազգ. Միութեան միջոցաւ ազդարարեց հայոց որ իրենց զենքերը յանձնեն: Հայ լեզնեականները այս դէպքն յետոյ քաշուեցան եւ 6-7000էն հապի 1500 լեզնեականներ մնացին: Պրէմօն շատ կեղծ քաղաքականութիւն մը ձեռք առած է հայոց դէմ եւ ինքզինքը կը ներկայացնէ շատ կալան¹⁸ մէկը, բայց կը քաջալերէ թուրքերը: Հայերը քաշուելէ յետոյ մալկաշ¹⁹ եւ սենեկացի զինուորներ բերին անոնց տեղ: Ատանայի թուրք [ը28]ժողովուրդը զինեալ է եւ 25-30,000 մալգէր կայ Ատանայի մէջ: Անոնք ամէնքն ալ զինեալ էին, [ֆրանսացիները] 24 ժամ պաշարուած ներքեւ առին քաղաքը, բայց զենքերը յանձնեցին ու 100-150ի չափ ժամգոտած պետական հրացաններ յանձնեցին ֆրանսացիներու[ն]: Ֆրանսացիներու տեղեկութիւն տուինք թէ պօմպա ունին թուրքերը Ատանայի մէջ եւ թէ ուրիշ տեղեր ալ պօմպաներ կային, բայց ասոնք իրենց արժանապատուութեան կը դպչէ[ին]: Զանի մը անգամներ եւ մասնատրապէս ամիս մը առաջ դարձաւ դիմում եղաւ, որուն ի պատասխան Պ. Պրէմօն ըսած էր որ մի վախճաք, բայց միւս կողմէ հարիւրապետ Անտրէ զենք կը յանձնէր Օսամանիէի կողմը: Ես երկաթուղիով ճամբորդած ատեն, շոգեկառքին մէջ տեսայ զինուած 2 հոգի եւ ֆրանսացի հրամանատարին տեղեկութիւն տուի: Ասոնք ձերբակալուեցան եւ

իրենց վրայէն գտնուեցաւ Գաբիթէն Անտրէէն ստորագրուած արտօնագիր մը, որուն վրայ գրուած էր թէ այդ մարդոց եղբայրը չէր ենքու կողմէ սպանուած ըլլալով, միմիայն իրենց անձին պաշտպանութեան համար արտօնուած են այդ զենքերը կրելու: Ես այդ արտօնագրին ընդօրինակութիւնն ալ ներկայացուցի: Այս ամենէն կը հասկցուէր արդէն որ կարգ մը չարագործ անձեր երես կը գտնէին: Ջօրավար Կուրօ²⁰ կ'ընդունուէր 40 հեծեալ չէրքզ ձիատրներէ եւ Պրեմօնի տունը ներկայացող հայ տիկիններ, երբ իրենց եղած ընդունելութենէն վիրաւորուող կ'ուզէին մեկնել, Պրեմօնի կինը ըսաւ անոնց. «Եթէ ուզեն, կը վոնտեն ձեզի»: Վերջապէս, Ֆրանսա լաւ աչքով չէր նայեր ներգաղթին եւ Կիլիկիոյ մէջ հայոց կրած յուզումին առթիւ կը դիտուէր որ ֆրանսական քաղաքականութիւնն էր թողուլ հայերը որ ճզմուին: Եւ յետոյ Մարաշի դէպքը պատահեցաւ եւ Կիլիկիոյ հայութիւնը, որ 240,000 հոգի է, ամբողջովին ջնջուելու վտանգին ենթարկուեցաւ:

[բ29] Հիմա այլեւս պէտք է խորհիմք դարձաններուն վրայ: Գլխաւոր դարձանը այն պիտի ըլլայ, որ ապաիմիք անգլիական քաղաքականութեան, եւ պարզելով ներկայ վիճակը, օգնութիւն խնդրենք իրմէ գրաւելու այդ շրջանակը, որովհետեւ, կը կրկնեն, Ֆրանսայի ներկայութիւնը Կիլիկիոյ մէջ դիւանա-գիտական պատճառներով բնաջնջումը ըսել է հայութեան...

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Շատ փափաքելի է որ բառերը կշռենք երբ կը խօսինք արտաքին քաղաքականութեան վրայ:

ՏՐ. ՊՕՐՈՍԵԱՆ.- (շարունակելով) Կիլիկիոյ մէջ 240,000 հայութիւն մը ունինք: Ասոնց ամբողջն ալ շատ բարեկեցիկ են եւ ինչպէս կը պատմէ Տր. Նազաշեան, Մարաշի մէջ ալ շատ լաւ դիրքեր չինած են: Այս կերպով Կիլիկիոյ հայութեան բնաջնջումն է որ կը պատրաստուի: Մենք պէտք է որ ներկայ վիճակը պարզենք, որովհետեւ կը վախճան որ այս վիճակը շարունակուի:

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Կարծես թէ 10 վարկենի դադար մը պէտք է տալ, որպէսզի դարձանի մասին կարծիքի փոխանակութիւն մը ընելով, կարողանանք որոշում մը տալ:

Տ. ՀՄԱՅԵԱԿ ՔԷՆՅ. ԷՆՔՍԷՐՈՒՄԱՆ.- Ժողովը հասկցաւ թէ ինչ զարհուրելի վիճակի մէջ կը գտնուի ազգը: Ես պիտի առաջարկեմ որ վաւերական փաստեր եւ ապացոյցներ հաւաք-

ւին եւ Եւրոպայի ներկայացուիմ, իսկ եթէ ներկայացուած են եւրոպական պետութեանց, Եւրոպայի եկեղեցականութեան դիմում ըլլայ:

Ե. ՇԻՐԻՆՏԵԱՆ ԷՖ.- Պատգամաւորութիւն մը, կամ պատուիրակութիւն մը կրնայ ղրկուիլ:

Գ. ՍԻՄԶԵՇԵԱՆ ԷՖ.- Վարչութեան ատենապետը պէտք է տեղեկութիւն տայ թէ ինք ռեւէ տեղեկութիւն ունի՞ ասոնց արդիւնքին մասին:

Ս. ԳԱՐԱԵԱՆ ԷՖ.- Դիմումները կատարուեցան երկու գլխաւոր նպատակի համար: Մէկը Կիլիկիոյ ապահովութեան խնդրոյն համար էր: Մենք բացարձակ կերպով խնդրեցինք եւ բացատրեցինք թէ հայերը ապահովուած չեն: Քաղաքական նկատումները մէկ կողմ ձգելով, ֆրանսական [բ30] գրաւման ներքեւ գտնուող ժողովրդեան ապահովութիւնը պահանջեցինք: Երկրորդ, մեր նպատակն էր հասկցնել որ մենք կ'ուզենք Հայաստան մը, որ կենսունակ ըլլայ: Եթէ մեզի 3-4 լեռ տան, ոչ թէ կենսունակ, այլ վնասակար Հայաստան մը երեսան կուգայ ու հայութիւնը չի կրնար հաւաքուիլ հոն: Այս դիմումները իրաւունք ունէինք ընելու, ինչպէս դէպքերը եկան հաստատեցին եւ մեր ճակատագրի վարչիները անշուշտ պիտի հաղորդեն մեզի մեր կատարած դիմումներուն ելքը: Մի մոռնաք որ մենք կառավարութիւն չենք եւ ինչ որ կարելի է, այն կը գործադրենք: Վարչութիւնը կը ջանայ գործադրել այն, ինչ որ կը հրամայեն իրեն պէտքերը եւ կը փափաքինք որ թելադրութիւններ ալ ըլլան մեզի այդ ուղղութեամբ:

ՏՐ. Ա. ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ.- Շատ կը ցաւիմ որ իմ առաջին խօսքս կ'ըլլայ ըսել այս ժողովին որ իր յոյսերն վրայ է կանգնած ինչպէս ասկէ առաջ, ժոյնպէս այսօր: Ամեն մարդ գիտէ թէ ինչ նպատակի համար կ'ըլլայ այսօրուան խորհրդակցութիւնը եւ ոչինչ կարելի չէ ըսել, երբ իրեն դոմփակի հանգամանք կուտայ, բայց չեն կրնար երեսակայել որ երբ ոչ-երեսակայեալ եւ վարչութեան անդամ չեղողներ կ'երեւին այս սրահին մէջ, այս դուռները փակուին անոնց դէմ, որոց տեղեկութիւններն այս ժողովը կրնար օգտուիլ, ինչպէս Մուշեղ Եսկս. կամ Պ. Օհանջանեան:

Կ. ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ ԷՖ.- Այս ժողովը անարգելու իրաւունք չունիք. մի՛ անարգէք ժողովը:

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Ժողովը ըստ կանոնի ինք կ'որոշէ թէ որոնք պէտք է ընդունուին դոմփակ

նիստի մէջ, ինչպէս հայ մամուլը ներկայացուցիչներուն բացառութիւն ըրաւ, իսկ եթէ ոչ-երեսփոխաններ կան այս սրահին մէջ, պէտք է ցոյց տար:

ՏՐ. ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ.- Ես այդ որոշումը անտրամաբանական կը գտնեմ: Մեր ընկերներն մէկը, Տր. Պօղոսեան, առաջարկ ըրաւ որ դիւանագիտական դիմում մը ըլլայ: Այսօր Փարիզէն ժամանող մեր ընկերներէն[6] մէկուն տեղեկութիւնները լսելէ յետոյ, ես քիչ մը տարակարծիք եմ Տր. Պօղոսեանի:

[բ31]Առնուած տեղեկութիւններէ կը հասկցուի որ դիւանագիտական խնդիրները կը լուծուին, ինչպէս կը պահանջէ այդ դիւանագիտութիւնը վարող անձերու շահը: Այն տեղեկութիւնները զորս մենք ունինք, անոնք ալ ունին, եւ եթէ նոր մէկը որկուի կամ հեռագիր տրուի, արդիւնքը նոյնն է: Երեսակայեցէք որ Տր. Պօղոսեանի տխուր գուշակութիւնները իրականանան. ի՞նչ պիտի ըլլայ այն ատեն: Հակառակ անոր որ Պէյրութն Կիլիկիա զինուորական ոյժ կուգայ, անոնք ալ եթէ ստիպուին՝ պիտի քաշուին ու մենք Լոնտոն պիտի դիմենք ի՞նչ արդիւնքի համար: Ամենէն կենսականը այն է որ 220,000ի հասնող Կիլիկիոյ հայութիւնը ըլլալու եւ չըլլալու վտանգին մէջ կը տարութերի: Պէտք է դրամ եւ զէնք հայթայթուի: Եթէ կրնանք հայթայթել, լաւ. ապա թէ ոչ պարապ բան է:

Յ. ՊԱՀԻՐԻ ԷՖ.- Ես կը կարծեմ որ այդ դժբաղդութիւններու բուն պատճառը այս խնդրոյն ձգձգումը չէրաւ եւ ատելի մեծ պատճառը Ամերիկան [է], որ չկրցաւ Մանտաի խնդրոյն²² ելք մը տալ: Ես Ամերիկան պատասխանատու կը բռնեմ: Անոնք իրենց անձնական շահերուն կը հետեւին ու մենք կը տառապայինք, ուստի պէտք է Ուիլսոնի²³ եւ Ծերակոյտին զգացմենք որ եթէ շուտ ըն[եմ], մենք ալ փրկուած է ըլլանք. հետևաբար, յանուն մարդկութեան դիմենք իրեն:

ՏՐ. ԹԵՐԶԵԱՆ.- Ես իբրեւ կիլիկեցի կ'ըսեմ որ Կիլիկիոյ թուրքերը տարբեր արարածներ են: Երբ ասկէ առաջ միլի չէթէներու գաւառի գործունէութեան վրայ կը խօսուէր, վարչութեան անդամ մը ըսաւ որ ասիկա պըլլը²⁴ մըն է, մինչդեռ ցաւալի իրականութիւնը ցոյց տուաւ որ այնպէս չէ եղեր: Պէտք է որ Համազգային Ժողովը գումարուի, պարապ չմնանք եւ խորհինք թէ ինչ ընելու է. զինուիլ պէ՞տք է, թէ՞ ոչ. եւ յետոյ հաղորդակցութեան

միջոցներ գտնել այն վայրերու հետ, որոց կացութենէն ոեւէ տեղեկութիւն չկայ, ապա թէ ոչ մէկ հայ իսկ չեն ձգեր...

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Համազգայինը գումարել ուզեցինք Կիրակի օր, բայց հայ բողոքականները թսն թէ իրենք Կիրակի չեն կրնար գալ:

ՏՐ. ԹԵՐԶԵԱՆ.- (շարունակելով) Ես ալ թելադրութիւններ ունիմ, Համազգայինին պիտի ներկայացնեմ:

[բ32]ՏՐ. ՊՕՂՈՍԵԱՆ.- Անշուշտ հայ ժողովուրդեան ներկայ աղիտալի կացութեան վերջ տրուիլը կը կայանայ երկու բանի մէջ: Նախ դիւանագիտական դիմում եւ երկրորդ՝ զինել: Իմ փափաքս այն է որ անգլիական կառավարութեան դիմում ըլլայ: Չնմ գիտեր որ Պատրիարքը եւ [Ազգային] Պատմութիւնկութիւնը գիտե՞ն այս վերջին անցքերու բոլոր մանրամասնութիւնները եւ ես կը խորհիմ որ Լոնտոն ներկայացուցիչ մը որկնելով Ֆրանսա Անգլիոյ դէմ եւ Անգլիա Ֆրանսայի դէմ ունեցած իրենց խնդիրներուն մէջ յաջողիք ապահովել Կիլիկիոյ մեր քաղաքական գոյութիւնը: Գալով ժողովուրդը զինելու խնդրոյն, ես տարիներ առաջ այստեղ ըսի արդէն որ ալպանացիներու պէս պէտք է հացի տեղ զէնք առնել մեր ժողովուրդը: Անցեալ տարի երբ Հալէպ կը գտնուէինք այս ժողովի յարգելի Ատենապետին հետ, հոն եկաւ կարեւոր անգլիացի մը՝ Սըր Մարք Սալթս²⁵, որ հիմա մեռած է: Իրեն կարգ մը փափաքներ արտայայտուեցան ազգին ապագայ վիճակին վրայ: Սըր Մարք Սալթս ըստածները ուշադրութեամբ լսելէ յետոյ ըսաւ որ «Անգլիա այսօր անգլո-ինտիւն դահլիճ մը ունի եւ իր քաղաքականութեան թոյլատու չէ վշտացնել մահնետականները: Դուք պէտք է զինք ժողովուրդը եւ Ձէյթուն ու Մարաշ գրաւելով fait accompli²⁶ մը առջեւ դնէք Եւրոպա: Շատ խորհեցանք ատոր վրայ եւ իբրեւ Ազգ. Միութեան անդամ դրամ ժողովելու կրնայինք միջոցը գտնել, սակայն այդպիսի կազմակերպութիւն մը գաղտնի պահել կարելի չէր եւ կամ գոնէ մենք չկրցանք վստահիլ: Խորհեցանք դարձեալ 2-3 հոգիէ մարմին մը կազմել, նոյնիսկ 2-3 հոգի 1000-2000 ոսկի խոստացան, բայց դուք ապրած չէք այդ կողմերը որ գործին դժուարութիւնը ըմբռնէ: Այդ կողմերը նոյնիսկ իրենց մայրենի լեզուն չեն գիտեր: Վերջապէս 30-40,000 ոսկիի պէտք տեսնուեցաւ: Մեզի ըսին որ մեր դատը լաւ ձեռքերու մէջ է ու հարկ չկայ այս ձեռնարկներուն: Անկէ վերջ օտարներ

առաջ գացին ու գրանցին այդ կողմերը: Հիմա կը ցախիմ որ շատ ուշ է, բայց երկու միջոցն ալ կրնայ օգտակար ըլլալ:

[բ33]Գ. ՍԻՍԷԸՇԵԱՆ.- Ես օգտակար կը նկատեմ որ Տր. Թեղեանի առաջարկը ընդունուի եւ մտարդեան Համազգային Ժողովը գումարուի ու խնդիրը անոր առջեւ դրուի եւ ամէն յարամուանութիւններ ուղղակի ներկայացուցիչներ հաւաքելով այս խնդրոյն վրայ խորհրդակցին: Տարակոյս չկայ որ ասիկա իր օգտակարութիւնը կ'ունենայ: Յոյներն անգամ Քենթրալի Արքեպիսկոպոս]ին²⁷ դիմում ցրին, երբ որ Պօլսոյ խնդիրը քննութեան առարկայ եղած էր:

Ա. ՀԱԼԱՃԵԱՆ ԷՖ.- Ես ալ պէտք կը տեսնեմ որ կատարուելիք ձեռնարկները համախորհուրդ ըլլան: Երբ աւագակը կը յարձակի, պէտք է միահամուտ պաշտպաններ մեզ, միեւնոյն ատեն շարունակելով նաեւ դիմումները: Ամէն պարագայի մէջ, այսօր պէտք է եզրակացութեան մը յանգին մեր խորհրդակցութիւնները:

Պ. ՓԱՓԱՋԵԱՆ ԷՖ.- (ատենապետութեան արժող թողով դեր-Ատենապետ Յ. Պահրի ԷՖ.ի) Այսօրուան ժողովը գումարուեցաւ նախ եւ առաջ տեղեկութիւն ստանալու եւ միեւնոյն ատեն թելադրութիւններ ընելու համար: Ես ալ այն կարծիքն եմ որ ուղղակի մասնախումբ մը կազմուի անձնապաշտպանութեան գործով պարապելու համար: Ես իբրեւ մէկ անդամը տարի մը առաջ Հայկաի մէջ կազմուած մարմնոյն, կը հարորդեմ որ այս մարմինը որոշած էր Ատանա որկել հետզհետէ զինուորագրուած հայերը: Շաբաթը երկու անգամ 350 զինուոր ցամաքէն պիտի որկուէին 2 օրուան ուտելիքով: 350 հոգի Պ. Մանէժուի հրամանատարութեան ներքեւ ճամբայ հանեցին: Երկու խումբ երթալէ յետոյ, երրորդ խումբը արգիլուեցաւ Փարիզէն եկած հրահանգին վրայ: Ատոր միջոցը ի՞նչ է: Ես պէտք կը տեսնեմ որ Համազգային Ժողովը մօտաւոր առիթի մը մէջ գումարենք եւ խորհինք թէ ինչ միջոց կրնանք ձեռք առնել: Անշուշտ նոր տեղեկութիւններ ալ պիտի առնենք, բայց ասոնք ժամանակի կը կարօտի[ն], որովհետեւ մինչեւ Լօմոսոն պիտի գրուի եւ մինչեւ յառաջիկայ Համազգային Ժողովին կարելի է որ [պատասխանաբար] չհասնի, ուստի պէտք է որ հետազգրուի:

[բ34]Ա. ՀԱԼԱՃԵԱՆ ԷՖ.- Կը կարծեմ որ դահլիճներու նոր հեռագիր մը ուղղել իր

մասնատր օգտակարութիւնը կ'ունենայ:

Հ. ԽՕՃԱՍԱՐԵԱՆ ԷՖ.- Այս անգամւան ջարդերը ուրիշ անգամներ տարբերութիւն ունին: Մենք ժամանակին թուրքերու դէմ կը բողոքէինք, դիմելով քաղաքակիրթ աշխարհի, այսինքն՝ Եւրոպայի: Հիմա քաղաքական շահերը հոն ալ նոյնն են եւ միակ այս խնդրով [Եւրոպա] չի կրնար զբաղիլ: Մենք որ պատմական իրաւունքներ ստեղծած ենք մեզի, մէկ օր խանդավառուած՝ միւս օրը պիտի յուսահատինք: Այս խնդիրը երկու ազգերու մրցակցութեան խնդիրն է եւ այս կացութեան մէջ ո՛չ Փարիզի Պատահականութիւնը, ո՛չ ալ Պատրիարքը իրաւասութիւն ունին նոր ջարդերու առջեւ տարբեր ընթացք մը բռնելու, որովհետեւ ֆրանսական դրօշի տակ գործունեցան անոնք եւ ֆրանսական ազգը չի կրնար արդարաւա՛յ: Մենք [խորհեցանք] եւ նոյնիսկ կուսակցական շրջանակներու մէջ շատ անգամ խորհուեցաւ որ սխալ մ'էր իրենց տեղերը որկել տարագրելու հայերը: Ռոպ-հետեւ այնքան ասպիտակութիւն կար այդ կողմերը, պահ մը խորհեցանք նոյնիսկ որ լաւագոյն կարգադրութիւնը պիտի ըլլար որբանոցները պահել Կիլիկիոյ մէջ, բայց հասկցուեցաւ յետոյ թէ այս քաղաքականութիւնն ալ արժէ չունի եղեր²⁸: Մեր միակ ընելիքը Ֆրանսայի եւ Անգլիոյ մէջ ձայն բարձրացնել է, որպէսզի թերեւս նոր ջարդերէ կարենանք փրկել Ժողովուրդը: Ատանայի մէջ Պրէմօն կուսակալը եւ երեւելիները իրաւիւրելով ըսեր է անոնց թէ ամէն մարդ պէտք է իր գործով զբաղի եւ թէ Մարաշի անցքերը չպիտի մոռցուին: Մեր ցախիմ աղմուկը պէտք է հասցնենք ուր որ պէտք է եւ ժողովը պէտք է մասնատրապէս խորհի միջոցը ծայրը ծայրին հասած վտանգին համար:

[բ35]Ա. ԳԱՐԱՇԵԱՆ ԷՖ.- Կատարուած այս վիճարկութիւններուն մէջ վարչութիւնը կ'ուզէ աւելցնել իր տեսակէտը: Ամբողջ եւրոպական պետութիւններու մէջ 2 մեծ սկզբունք կայ եւ այն ալ իր շահերը պաշտպանելու համար զօրատր ըլլալ եւ երկրորդ՝ կէս դար յետոյ ո՞ր շահերը կրնան զինքը հետաքրքրել, ատիկա զիտնալն է: Առաջինին համար բնականաբար ամէն ջանք կը թափել, իսկ գալով երկրորդին, ասիկա բարդ խնդիր է եւ այդ պարագային մէջ կը դիմէ հասարակաց կարծիքի: Չեր վարչութիւնը, որ կը վարէ գործերը, պատասխանատու չէ. իր միջոցները չեն ներեր գուշակելու թէ իր շահերէն ո՞րը իր

ոյժին վատահետվ կրնայ գործածել եւ ո՞րը քաղաքականութեամբ կրնայ պաշտպանել: Մենք ապագային համար սա համոզումը ունինք՝ Հայկական Հանրապետութեան կորիզին շուրջ պիտի կրնանք գործնալ իրական ոյժով եւ պիտի կարենանք պաշտպանել մեր շահերը, սակայն հիմա մեզ վիճակի մէջ ենք: Արդեօք Փարիզի Պատուիրակութիւնը կրնա՞ր գուշակել ասոնք եւ վարպետ միջոցներով պզուէր հակառակորդին ընդդիմութիւնները: Մենք այսօր իրական կերպով կազմուած կորիզ սը ունինք եւ Կիլիկիոյ մէջ ալ կրնանք ունենալ ուրոյն վիճակ մը, սակայն ասոնք կեդրոնը պէտք է մտածէ: Մեր ազգային քաղաքականութեան ղեկը մեր ձեռքը չէ. մենք կը սպասենք թելադրութիւններու ու պէտք է որ ատիկա ընէ [Ազգային] Պատուիրակութիւնը:

Պ. Ս. ՍՐԵՆՆՅ.- Մեր ազգային նկարագրին մէջ կէտ մը կայ որ մեր փառքը կը համարենք. ատիկա մեր երազատեսութիւնն է: Ապսիլիսամիտի օրով ու յետոյ Բարենորոգում ուզեցինք, իսկ Ջինադադարէն յետոյ մարդկային սկզբունքներ ստառուեցան մեր մթնոլորտին մէջ: Հաւատացինք որ Եւրոպա մեզ պիտի պաշտպանէ, միլիարներ պիտի ծախսէ: Բայց այն օրէն ի վեր երբ հասկցուեցաւ որ Ուիլսոնի սկզբունքները²⁹ Հայտի կրնան գործադրուիլ, պէտք էր փոխէինք մեր ուղղութիւնը: Ես համամիտ եմ Տր. Պօղոսեանին որ կը հաւատայ թէ Կիլիկիոյ հայութիւնը պիտի սրբուի, որովհետեւ ինք կայ շահը միայն: Պէտք է այս ժողովը թելադրէր Պատուիրակութեանը [բՅՏԲ]ը իր ոյժին մէջ սահմանափակուէր: Մենք հաւասարապէս երազատես քշուեցանք Արաքսի հովիտէն մինչեւ Միջերկրական, ու Ֆրանսան մեզ ջարդեց, որովհետեւ զիտէին թէ Կիլիկիայէն վազ չենք անցած: Մենք պէտք է ըսէինք որ մենք ձեզի յանձնէր ենք մեր ըստատագիրը, լայն երկիր չենք ուզեր: Մի մտնաք որ Կիլիկիան դիւանագիտական խնդիրներու մէկ օղակն է: Կ'առաջարկեմ որ սահմանափակենք մեր պահանջները:

Ա. ՀԱԼԱՏԵԱՆ ԷՅ.- Ես պէտք կը տեսնեմ որ այսօր որոշման մը յանգինք: Պատգամատրութեան մը միջոցաւ դիմենք ֆրանսական Բարձր Գօմիսիոնին եւ խոստում առնենք զինուոր դրկելու եւ հասկցնենք որ ազգը պէտք է զինել այնտեղ, այսպէս թէ ոչ կը կոտորուի: Պ. Սրենցի առաջարկի մասին որոշում մը չենք կրնար տալ, Կիլիկիոյ դէպքը բովանդի դէպք մ'է. մականակ ունի Կիլիկիան

զրկել հայութենէ:

Դ. Տ. ՄՈՎՍԷՍԵԱՆ ԷՅ.- Շնորհակալ եմ որ Պ. Սրենց քաջալերութիւն տուաւ ինձի խօսելու այս միւթին վրայ եւ քիչ մը ատելի ընդլայնելու, որովհետեւ պարտականութեան զիտակցութիւնը կը ծառայէ դիրքը բարձր պահելու: Ժողովներու մէջ խօսուեցաւ այս միւթին վրայ եւ ազգը լուսաբանուեցաւ թէ ինչ պատճառներէ յառաջ եկած են վերջին դէպքերը: Եթէ այդ պատճառները Հայտի կարենանք վերցնել, որքան ալ ուսումնասիրած ըլլանք գործը, ամէն արտայայտութիւն եւ գործադրուած բոլոր միջոցները ապարդիւն են: Ասոնք չեն ըսեր իբրեւ մեղադրանք, բայց այս արդիւնքը յառաջ պիտի գայ անտարակոյս: Պատուիրակութիւնը ոչ թէ թերացումներ ունեցաւ, այլ՝ անյաջողութիւններու մատուցեցաւ: Բայց քանի որ անկիւս ազգին մտածումներուն եւ զգացումներուն միջոցը եւ թարգմանը եղաւ, պէտք էր խորհէր հարկաւ թէ մինչեւ ուր պէտք է երթանք: Կը ցախիք որ այսօր այս դժբաղդ առիթը կը ներկայանայ մեզ[ի] խօսելու: Պատուիրակութիւնը իր պահանջումները ներկայացուց եւ ամէնքս համամիտ էինք, որովհետեւ Ամերիկայ այդ թուականին պիտի ստանձնէր [մանտան], բայց չխորհեցանք թէ երբ չստանձնէր, ի՞նչ միջոցներ պէտք պիտի ըլլան:

[բ36]Կ'ընդունինք թէ քաղաքականութեան մէջ ամենապատիկ սխալ մը, յարգանքի պակաս մը՝ մենք ազդեցութիւն կ'ունենան գործերու վրայ, եւ մենք Պատուիրակութեան գործունէութեան դէմ արտայայտուելու համար, պէտք է օրինաւոր կերպով ուսումնասիրենք խնդիրը: Այս ժողովին առաջին պարտականութիւնն է զմահատութեան մէջ սխալներ չընել: Օրինակի համար, ֆրանսացիներու այս խնդրին մէջ մեզի դէմ բռնած ընթացքը ի՞նչ բանէ առաջ եկած է. այսինքն՝ այս դէպքերէն առաջ մենք ֆրանսացուց դէմ ի՞նչ դիրքի մէջ գտնուած ենք: Անշուշտ հայ մը չի կրնար գտնուիլ որ պնդէ թէ մենք մեր ոյժերուն վրայ կոթմած ենք, ուստի համակերպող ընթացքի մը հետեւելու յորդորներ կ'ըլլան. ասոր վրայ պիտի խորհինք անշուշտ: Կ'առաջարկուի որ Կիլիկիայէ ձեռնարկ ըլլալինս յայտնենք մեր կեանքը ինչ պահելու համար: Չեմ զիտեր թէ ասոր ժամանակը անցած է, թէ՞ ոչ, բայց պէտք է ըսենք որ Պատուիրակութիւնը հեռատես չէ եղած այդ մասին: Այս է պատահաբար որ կը պահանջուի հանրային *գօթքոյի* տակ պահել

հանրային պաշտօնները, որովհետև կրնան սխալներ պատահիլ: Եթէ երբեք ֆրանսական կառավարութեան հետ համաձայնելու միջոցը անցած է, պէտք է որոշում մը տալ այլեւս: Վիճակը այս է. շատ կը խաբուինք կարծելով որ Համաձայնական կառավարութիւնը շարունակ մեր վրայ կը խորհին: Այսօր մեր վիճակը այն է, որ եթէ առանց Կիլիկիոյ Հայաստանի կազմութեան կուսակից ենք, այս կէտը հասկըցնենք որոշապէս: Հետեւաբար, նախ եւ առաջ Պատուիրակութեան ընենք այս թելադրութիւնը եւ պէտք է քալել այս ճամբէն, փոխանակ օրօրուելու յուսադրանքներով: Կ'առաջարկեն կազմել յանձնաժողով մը որ զբաղի այս խնդիրներով:

Մ. ՆԱԹԱՆԵԱՆ ԷՖ.- Ասիկա ծանրակշիռ խնդիր մ'է, որուն շուրջ բաւական երկար պէտք է խորհիլ: Կ'առաջարկուի որ փոխենք այս քաղաքականութիւնը, սակայն Պատուիրակութիւնը բացորոշ կեղծով իր պահանջը ներկայացուցած ըլլալով, զարմանալի պիտի ըլլայ եթէ Ազգ. Ժողովը հակառակ արտայայտուի ասոր: Երեւոյթները ցոյց կուտան որ արդէն այդպիսի արտայայտութիւն ըլլած է Պատուիրակութիւնը, հետեւաբար ասկէ թելադրութիւն ընել անելորդ է: Եթէ Կիլիկիոյ մէջ ջարդ տեղի ունեցած ըլլալուն համար այս դիմումը պիտի լր36]կատարուի, մենք կրնանք թուրքերուն համոզել ալ միեւնոյն քաղաքականութիւնը բռնել եւ ջարդերէն փրկուիլ: Մենք հրաժարած չենք Կիլիկիոյ վրայ մեր ունեցած իրաւունքներէն, կրնանք խնդրել անոնց պաշտպանութիւնը, բայց ազգային շահերուն բոլորովին եւ տրամագծապէս հակառակ է եւ ազգային դատին լըումն է եղած առաջարկը, նոյնիսկ պիտի ըսեն որ դաւաճանութիւն կ'ըլլայ:

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Թեր ու դէմ եղած վիճաբանութիւններէն եւ ներկայացուած առաջարկներէն հասկցուեցաւ որ ներկայ վիճակին եւ ազգ. քաղաքականութեան վրայ Համազգային Ժողովին խորհրդակցութեան պէտք կայ, քանի որ խնդիրը կը վերաբերի ամբողջ ազգին: Այս մասին Գ. Սիմբէշեան ԷՖ. բանաձեւ մը ունի, զոր կ'ենթարկեն ձեր նկատողութեան:

(պատճեն)
ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Ժողովը համամիտ է ասոր:
ԶԱՅՆԵՐ.- Այո, այո:

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Ուրեմն յառաջիկայ Ուրբաթ օր Համազգային Ընդհանուր Ժողովին

նիստի պէտք է հրապարակենք, նկատի ունենալով պարագային ստիպողականութիւնը:
(Ատենան փակուեցաւ ժամը 5ին)

Ծանօթագրութիւններ

1.- Պրոտասցի Վահրամ Արք. Մանկունի (1846-1920), որ իբրեւ Գեղրզ Դ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ձեռնաստունը առեմնի բաւական մեծան հոսեցուցած է իր մասին, Գեղրզ Դ-ի կեանքին եւ գործին մոլորած էր աշխատասիրութիւն մը, որ յոյսին պիտի զար իր մահէն ետք, 1933-ին, Փարիզ, «Գեղրզ Դ. եւ Իր Ժամանակը» խորագրով: Երջան մը վարած է Թուրքիոյ Հայոց Պատրիարքի Տեղապահի պաշտօնը:

2.- Հակակշիռ, ֆրնս.:

3.- Այնպիսիութիւն մասնատրաբար Մարաշի դաշտին մէջ տեղի ունեցած կոտորածներուն եւ թուրք ազգայնականներու կողմէ վերանորոգ թափ տաացած ու ջարդերով յատկանշուող հայահալած քաղաքականութեան:

4.- Մուշեղ Սերոբեան (1869-1951), որ արքութեան աստիճանին հասած եւ առաջնորդական պաշտօններ վարած ըլլալով հանդերձ հետագային պիտի հրաժարէ սքեմէն ու դառնար աշխատակալ, քաջատեղակ էր Կիլիկիոյ անցուդարձներուն եւ մնայուն յարաբերութեան մէջ էր Ատանայի Ազգային Միութեան հետ: Տեղին է նշել թէ Միհրան Տամատեան Ամրոջական Հայաստանի Պատուիրակի համգամանքով 16 Փետրուար 1920-ին Ջաւէն Պատրիարքի կը գրէր. «...Աւելորդ է ըսել թէ Կ. Պոլսոյ մէջ այս միջոցին ներկայութիւնը Գերապատիւ Տ. Մուշեղ Արքեպ. Սերոբեանին, որ կիլիկեան գործերու շուրջ խորունկ փորձառութեան մը կը միացնէ ներկայ տագնապին նախըմբացներուն, ամենամօտիկ իրազեկի հանգամանքը երկարատեւ ամիսներ մեզ հետ բաժնած ըլլալով մեր բոլոր մտահոգութիւնները, մեր ցաւերը, եւ մեր այնքան արդարացի ակնկալութիւնները.- Մուշեղ Արքեպ.ի ներկայութիւնը, կ'ըսեն, պիտի ունենայ իր մեծագույն օգտակարութիւնը: Անշուշտ պիտի համբք միշտ զինք խորհրդակից ունենայ»: Ուրիշ հարց որ Ազգային Ժողովի անդամներ Մուշեղ Արք.ի կը զանալին լսուելու պատենութիւնը 27 Փետրուարի նիստի ընթացքին:

5.- Բժիշկ Աւետիս Նազաշեան մէկն էր այն քարոտեալներէն, որոնց դիմումին ընթացք տրուելով, Զինադադարէն ետք թոյլատրուած էր Այաշէն վերադառնալ Պոլիս: Անդամ էր ան 1918-ի Նոյեմբերին հիմնուած հայ Կարմիր Խաչի Կեդրոնական Վարչական Ժողովին:

6.- Բժիշկ Համօ Օհանջանեան (1873-1947), դաշնակցական գործիչ, անդամ էր Փարիզի մէջ Հայ Ազգային Պատուիրակութեան զուգահեռ գործող Հայաստանի Հանրապետութեան Պատուիրակութեան: Նոյն տարի արեւի ուշ ան պիտի դառնար Հայաստանի արտաքին գործերու նախարար, ապա նաեւ պիտի ստանձնէր Հայաստանի Հանրապետութեան վարչապետի պաշտօնը:

7.- Ազգայնական, բրք.:

8.- Մուսթաֆա Քեմալ Աթաթրք (1881-1938) 1919-ի Սեպտեմբերին յաջողած էր յաղթական Դաշնակից Պետութիւններու ներկայութեան ընդդիմացող տարրերու համաժողով մը կազմակերպել Սեբաստիոյ (Սկլազ) մէջ եւ անկէ Ազգային Ուխտ մը, որ թուրք ազգայնական

ոգին բորբոքելով աղիտաբեր հետեւանքներ պիտի ունենար հայոց համար:

9.- Փիւր-ժամ Տանիէ Անտրէ Մարաշ տեղադրուած ֆրանսական ցոկալիի հրամանատարն էր:

10.- Գործող իրավիճակը, լսմ.:

11.- Մարաշ գտնուող ֆրանսական ուժերու հրամանատարը:

12.- Գնդապետ Ռուպէր Նորման Ատանայի կառավարիչն էր Կիլիկիոյ ֆրանսական գրաման շրջանին:

13.- Խորագեան զերդաստանը կը գլխավորէր Մարաշի վաճառականներու համախմբումը: Գերդաստանին անդամներէն Յակոբ Խորագեան, որ 1914-ին ընտրուած էր Օսմանեան խորհրդարանի անդամ, հաւանաբար ամենաբնեւիկ ղեկն էր բորական խժժութեան զոհ զացած զերդաստանին, որ մեծապէս օգտակար եղած էր ֆրանսական գրաման բանակին:

14.- Խառվութիւն, բրբ.:

15.- «Տէֆ» ըլլալ = կորստիլ, անհետանալ, բրբ.:

16.- Մութաֆա Քեմալի ճախածեռնութեան իմնուած «Հաքիմիյէ-ի Միլիյէ» (Ազգային Ինքնիշխանութիւն) լրագիրը բրբական ազգայնական շարժման խօսափողի դերը կը կատարէր քաճակաճնեղում:

17.- Էստար Պրեմոն (1868-1948), 1919-ի Յունուարէն մինչեւ 1920-ի Մեպտեմբերը վարած է Կիլիկիոյ ընդհանուր կառավարիչի պաշտօնը: Ան 1921-ին իր յուշերը պիտի յանձնէր *Revue des etudes armeniennes*-ի: Յուշերը նոյն տարին պիտի հրատարակուէին 368 էջ գրառող առանձին իստորով, *La Cilicie en 1919-1920* խորագրով Փարիզի մէջ, հրատարակութիւն՝ Ազգային Տպարանի:

18 Ապաւտական, ֆրնս.:

19 Մատակաւարդի:

20.- Հենրի Շոդէֆ Կուրո (1867-1946), ֆրանսական Արեւելեան Բանակի հրամանատարը, 1919-էն սկսեալ զանազան հանգամանքներով Միջին Արեւելքի մէջ վարած է Ֆրանսայի գաղաքարարական գործունէութիւնները եւ 1920-ին նշանակուած է Սուրիոյ եւ Լիբանանի Բարձր Հովիտէ:

21.- «Արեւ» օրաթերթի 24 Հոկտեմբեր 1919-ի համարով «Երեւոյն Գարձեալ Գուլս Կը Յցէ Կիլիկիոյ Մէջ» խորագրով հրատարակուած ճիւղը կը նշէ թէ Ատանայի բուրբ աւագանին միջոցներով զինուած ծիւտը չէրէներ սուրբ անցուցած են հայաբնակ Շէյխ Մուրատ գիւղի բնակչութիւնը: Դէպքը կը թուի պատահած ըլլալ Հոկտեմբերի առաջին կիսուն: Դէպքին մասին Համագային ժողովի 29 Հոկտեմբեր 1919-ի ատենակազմութեան մէջ (Թ740 համար վաւերագիր) կը կարդանք. «Ս. Պատրիարքը Ատանայի Առաջնորդին նամակը հաղորդեց որով տեղեկութիւն կուտար Շէյխ-Մուրատ գիւղի ջարդին եւ շրջակայից մէջ պատահած մասնակի սպանութիւններու մասին»:

22.- Ակնարկութիւն Հայաստանը ամերիկեան իռզատութեան ներքին առնելու տրամադրութեան:

23.- Վուտրո Ուիլսոն (1856-1924) 28-րդ նախագահն էր Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու: Բո կնիքով եւ ստորագրութեամբ 20 Ապրիլ 1920-ին ամերիկեան ծերակոյտին պիտի ներկայացնէր Հայաստանի եւ Քիւրդիստանի սահմանները ճշդող քարտէս մը, որ իմը պիտի կազմէր պատմաբաղադական անբարենպաստ զարգացումներու հետեւանքով անգործադրելի մնացած Սելիք Դաշնագրով համաձայնեցուած Հայաստանի սահմաններուն:

24 Խաբէութիւն, փնջ, ֆրնս.:

25.- Գնդապետ Մարք Սալթս (1879-1919), որ իր ճանքորդութիւններուն շնորհիւ քաջածանօթ էր Օսմանեան Կայսրութեան տարածքներուն, ժողովրդագրական դիմագիծին եւ այդ տարածքներուն վրայ բնակող ազգութիւններու վիճակին ու ձգտումներուն, հանրաժանօք անուն մը դարձած էր իր եւ իր ֆրանսագի հեղինակակից Ֆրանսուա ժորժ-Փիքրի (1870-1951) անունով հրապարակ հանուած քարտէսին, որ Անգլիոյ, Ֆրանսայի եւ կայսերական Ռուսիոյ միջեւ զոյացած զաղտիլի համաձայնութեան մը իմունքն անգլո-հատման կ'ենթարկէր Օսմանեան Կայսրութիւնն ու կը ճշդէր սահմանները այդ կայսրութեան փլատակներուն վրայ իրենց անկախութեան կամ ինքնավարութեան տիրանալիք երկիրներու:

26.- Կատարուած իրողութեան, ֆրնս.:

27.- Քեմըրալըրիի Արեպիկիւպար որպէս զերագոյն հոգեւոր պետը Անկիլթեան Եկեղեցւոյ, կը ներկայացնէր իւրաքանչիւ քաղաքական կշիռ: 1903-1928 տարիներուն այդ դիրքը կը զբաղեցնէր Ռենտըլ Թամըս Տէյլիտսըն Արեպիկիւպարը (1848-1930):

28.- Այս հաստատած յստակացնելու նպատակով շերտ մը կը կատարած ենք բնագրէն, ուր կ'ըսուի. «Անքն եւ նոյնիսկ կուսակցական շրջանակներու մէջ շատ անգամ խորհեցեալ որ սխալ մ'էր իրենց տեղերը դրկել տարագրեալ հայերը, որովհետեւ այնքան ապահովութիւն կար այդ կողմերը, ու պահ մը խորհեցանք նոյնիսկ որ լաւագոյն կարգադրութիւնը պիտի ըլլար, որբանցները պահելով Կիլիկիոյ մէջ որովհետեւ այնքան ապահովութիւն կար, որպէս հասկցեցաւ լսնող թէ այս քաղաքականութիւնն ալ արժէ չունի եղեր»:

29.- Ակնարկութիւն 8 Յունուար 1918-ին նախագահ Ուիլսոնի հրապարակած 14 կէտերուն, որոնք համաշխարհային խաղաղութեան հաստատման նպատակով սկզբունքներ կը նախատեսուէին ըլլալ Համաշխարհային Առաջին Պատերազմի ատարուն ետք ձեռնարկուած խաղաղութեան բանակցութիւններու ընթացքին: 12-րդ կէտը ուղղակի կ'առնչուէր Օսմանեան դաւան լուծ ճաշակած ժողովուրդներուն եւ կը տրամադրէր. «Ներկայ Օսմանեան Կայսրութեան բրբական բաժնին պէտք է երաշխատուի ապահով ինքնիշխանութիւն, բայց միտ ազգութիւններուն, որոնք այժմ կը գտնուին բրբական իշխանութեան ներքեւ, պէտք է երաշխատուին կեանքի աներկբայ ապահովութիւն եւ ինքնավար զարգացման բացարձակապէս անընդարարի պատեհութիւն...»:

բ158]
ՆԻՍՏ 23 ԱՊՐԻԼԻ 1920
Նախագահ՝ Տ. Մեսրոպ Եսայկ.
Ատենապետ՝ Յ. Պապիրի Էֆ.:

Գ. ԱՍԼԱՆԵԱՆ ԷՖ.- Ժողովի Ա. ատենապետ Պարզեմ Էֆ. Փափագեան անձնական տկարութեան պատճառաւ այսօրուան նիստէն իր բացակայութիւնը նամակով մը հաղորդած է եւ Բ. ատենապետ Պապիրի Էֆ. տակաւին եկած չլլայլով, նախագահ Ս. ին հրաւերով առժամապէս կ'ատենապետեմ այսօրուան նիստին:

Դիւանիս վրայ մէկ քանի գրեր կան: Օրակարգի անցնելէ առաջ անոնք պիտի ներկայացնեն ժողովիդ:

Չիզմէնեան Զինչ. տկարութեան պատճառաւ ժողովէն բացակայութիւնը կը հաղորդէ, իսկ Վահան Էֆ. Սուրենեան 3 ամիս Պոլսէն բացաճայութիւնը կ'իմացնէ: Կ'արձանագրենք զիրենք օրինաւոր բացակայ:

Մ. Նուրիճեան Էֆ. գրով մը կը հրաժարի խորհրդարանական յանձնաժողովի անդամակցութենէ:

(Ատենադպիր Էֆ. կարդաց հետեւեալ գիրը)
(պատճեն)

ՁԱՅՆԵՐ.- Համազգային ժողովին կը վերաբերի:

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Ուրեմն անոր ուշադրութեան կը յանձնենք:

ՀՐԱԺԱՐԱԿԱՆՆԵՐ

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Յարութիւն Էֆ. Մոստիշեան եւ Եզնիկ Վ. Պապաեան հրաժարական տուած են ժողովիս անդամակցութենէն:

(Ատենադպիր Էֆ. կարդաց երկու գրերը)

ՁԱՅՆԵՐ.- Պարզ հրաժարականներ են, կրնան ընդունուիլ:

(Ատենապետ Էֆ. քուէի դնելով սոյն հրաժարականները, ընդունուեցան:)

[բ159]Յ. ԿԱՐԲԻՆԵԱՆ ԷՖ.- Եզնիկ Վ. Երուսաղէմ պիտի երթար, ի՞նչ եղաւ այդ գործը. բացատրութիւն մը պէտք է տրուի:

ՁԱՅՆԵՐ.- Ատիկա ժողովին վերաբերեալ խնդիր չէ, եկեղեցական իշխանութեան գիտնալիք գործն է:

ԿՐՕՆ. ԺՈՂՈՎԻ ԱՆԿԱՍՏԱՑՈՒԹԵԱՆ
ԽՆԴԻՐ

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Հանգուցեալ Վահրամ [Մանկունի] Ս. ի տեղ Տ. Դետոնդ Եսայկ. Կրօն. ժողովի անդամակցութեան կոչուած է. ահա-

ւասիկ վարչութեան գիրը:

(Ատենադպիր Էֆ. կարդաց հետեւեալ գիրը)
(պատճեն)

Ս. ՍՐԵՆՅ ԷՖ.- Կ'ուզէի գիտնալ թէ Սահմանադրութիւնը ի՞նչ կը տրամադրէ եւ ինչպէ՞ս կ'ըլլայ մմանօրինակ պարագաներու մէջ:

ՏՐ. ԴԱԽԻԹԵԱՆ.- Ժողովին կողմէ Ս. Պատրիարքը ինք կ'ընտրէ Կրօն. ժողովի անդամները եւ կը տեղեկացնէ ու ասիկա սահմանադրական ընտրութիւն կ'ըլլայ:

Պ. Ս. ՍՐԵՆՅ.- Ժողովը արտօնութիւն տուած է իր նախագահին վարչական ժողովները կազմելու, սակայն հոս նոր պարագայ մը կայ: Սահմանադրութիւնը իրաւունք կու տա՞յ իր կողմէն անդամ մը կարգելու որեւէ ժողովի եւ ասիկա տրուած որոշումին կը հակասէ՞, թէ՞ ոչ:

Հ. ԽՕՃԱՍԱՐԵԱՆ ԷՖ.- Այս կարգադրութիւնը եղաւ բացառիկ պարագաներու տակ եւ պարզապէս համերաշխ տարրերէ կազմելու համար վարչութիւնը: Ժողովը իր իրաւունքը կիրարկելու ժամանակ չունենալով, Պատրիարքին յանձնեց այդ իրաւունքը: Եթէ կ'արժէ վիճաբանութեան ենթարկել այս խնդիրը՝ լաւ, ապա թէ ոչ ճիշդ այս հանգամանքին տակ կը գտնուի Դետոնդ Եսայկ.ի անուամբ:

[բ160]Գ. ՄԻՄԶԵՇԵԱՆ ԷՖ.- Ուրիշ օրինական կէտ մը կ'ուզեմ յանձնել Ձեր ուշադրութեան: Ս. Պատրիարքը նոր կը հաղորդէ մեզի Դետոնդ Եսայկ.ի ընտրութիւնը, մինչդեռ Դետոնդ Եսայկ. արդէն կը մասնակցի խորհրդակցութեանց եւ ամէն տեսակ որոշումի մէջ ծայց ունի: Եթէ արդէն գործադրուած որոշում մ'է, ինչո՞ւ կը բերուի հոս, կարելի՞ է որ բացատրութիւն մը տրուի այդ մասին:

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Ձեր ժողովին կը դիմեն: Անոնք որ կ'ընդունին Ս. Պատրիարքի տեղեկագրութիւնը, քուէ տան:

(Ժողովը ընդունեց Տ. Դետոնդ Եսայկ.ի անդամակցութիւնը Կրօն. ժողովին)

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ՆԱԽԱՁԵՈՆՈՒԹԵԱՆ
ԴԻԻԱՆԻ

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Երեսփոխան Պ. Բարսեղեանի առաջարկութեան վրայ, Նախաձեռնութեան Դիւանը նախաքննութիւն մը կատարած եւ արդիւնքը յղած է մեզ. պիտի կարդացուի:
(Ատենադպիր Էֆ. կարդաց հետեւեալ գիրը)
(պատճեն)

ՁԱՅՆԵՐ.- Օրակարգ:

Պ. Ս. ՍՐԵՆՅ.- Մանաւանդ որ առա-

ջարկող երեսփոխանը ներկայ չէ:

Տ. ՆԱՍՅԵԱՆ ԶՆՆՅ. ԷՆԶՍԵՐԵՆԵԱՆ.- Կ'ուզի գիտնալ թէ քանի մը նիստ առաջ Երուսաղեմի խնդրոյն նկատմամբ ըրած հարցումս պատասխանը բերա՞ծ է վարչութիւնը, երբ ներքին կանոնագիրն ալ կը տրամադրէ որ ոեւէ հարցումի պատասխանը ներկայացուի մինչեւ 8 օր:

ԱՍԵՆ. ԷՖ.- Դիւանիս վրայ այդպիսի հարցման մը պատասխանը չկայ. եթէ գայ, անշուշտ պիտի կարդացուի:

ՕՐԱԿԱՐԳ

ԱՍԵՆ. ԷՖ.- Ատենական գործողութիւնները վերջացած են, հիմա կը սկսինք օրակարգի գործողութիւններու: Նախ եւ առաջ, Քաղ. Ժողովի կողմէ եկած երեսփոխանական ընտրութեան տեղեկագիրներ կան, անոնք պիտի կարդացուին:

[ը 161](Ատենադպիր ԷՖ. կարդաց հետեւեալ գիրը)
(պատճեն)

(Ատենապետ ԷՖ. քուի դնելով այս ընտրութիւնները վաւերացան եւ ատենապետ ԷՖ. հրաւիրեց որ եթէ ներկաներու մէջ կը գտնուին, գան գրաւեն իրենց աթոռը: Միայն Լեւոն ԷՖ. Պապօնեան ներկայ գտնուելով եկաւ ձեռնարկելու իր պաշտօնին:)

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ

ԵՐԵՄՓՈՒՄԱՆՆԵՐՈՒ

ԱՍԵՆ. ԷՖ.- Ուրիշ տեղեկագիր մ'ալ կայ եկեղեցական երեսփոխաններու մասին: Այն ալ կարդանք:

(Ատենադպիր ԷՖ. կարդաց հետեւեալ գիրը)
(պատճեն)

Ա. ԱԼՊՕՅԱՆԵԱՆ ԷՖ.- Այս ընտրութիւնը չի կրնար վաւերանալ, որովհետեւ ընտրուած երեսփոխաններու վիճակները չեն որոշուած: Ընտրուած 7 եկեղեցականները 3 տարբեր վիճակներու կը պատկանին, հետեւաբար պէտք է ըստի որ այսչափ եկեղեցական այս վիճակէն, այսքանը այն վիճակէն ընտրուած են: Համագումարը պէտք է նկատի առնէր այս կէտը:

Տ. ԶԱՐՄԱՅՐ ԶՆՆՅ.- Ես ընտրութեան օրը քիչ մը ուշ հասայ, հետեւաբար մանրամասնութիւնը չեմ գիտեր, բայց արդեօք այդ ձեռք ընտրելու համար հրահանգ տրուա՞ծ էր: **Ա. ԱԼՊՕՅԱՆԵԱՆ ԷՖ.-** Ասիկա արդարացուցիչ պատճառ չէ: Համագումարը ինք պէտք

է հարցնէր թէ ո՞ր վիճակներու համար կ'ընտրուին այս եկեղեցականները:

ԶԱՅՆԵՐ.- Ուրեմն չեղեալ է այս ընտրութիւնը:

ԱՍԵՆ. ԷՖ.- Եթէ ժողովը կը հաւանի, այս պարագան կը տեղեկացնենք Ս. Նախագահին, որպէսզի նոր ընտրութիւն կատարուի այս երեսփոխաններու տեղ, որոշուելով նաեւ իրենց վիճակը:
(Մեծամասնութեամբ որոշուեցաւ բեկանել ընտրութիւնը:)

ՀՐԱԺԱՐԱԳԻՐ ԶԱՆ ԺՈՂՈՎԻ

ԱՍԵՆ. ԷՖ.- Քաղ. Ժողովը հաւաքական հրաժարական մը ներկայացուցած է: Ձեր ուշադրութեան կը յանձնեն:

(Ատենադպիր ԷՖ. կարդաց հետեւեալ գիրը)
(պատճեն)

[ը 162]Հ. ԽՕՃԱՍԱՐԵԱՆ ԷՖ.- Պարզ հրաժարագիր մ'է այս եւ անմիջապէս պէտք է ընդունուի:

Մ. ՆԱԹԱՆԵԱՆ ԷՖ.- Երբ Հայկական Հարցը գրեթէ վճռուելու մօտ է, եւ երբ Ս. Պատրիարքը ի մօտոյ պիտի վերադառնայ Պօլիս, եւ յարմար չեմ տեսներ որ ի բացակայութեան Նախագահին այս խնդիրը նկատողութեան առնուի, ուստի կ'առաջարկեմ յետաձգել այս խնդիրը մինչեւ Ս. Պատրիարքի վերադարձը:

Հ. ԽՕՃԱՍԱՐԵԱՆ ԷՖ.- Քաղ. Ժողովը իր պաշտօնը կը շարունակէ, մինչեւ որ իր տեղը նոր մը ընտրուի, բայց պէտք է որ ժողովը սկսի նոր ընտրութեան:

Պ. Ս. ՍՐԵՆՅ.- Այս ժողովը դեռ մօտ օրերու մէջ իր վստահութիւնը յայտնեց վարչութեան, որ իր շնորհակալութիւնները յայտնելով ստանձնեց իր պաշտօնը, բայց այսօր յանկարծ հրաժարականի մը առջեւ կը գտնուինք, որ հակառակ ըստածին՝ պարզ հրաժարական չէ. ուրեմն պէտք է պարզուի թէ ինչ պատճառէ յառաջ կուգայ այդ հրաժարականը:

Ս. ԳԱՐԱԵԱՆ ԷՖ.- Եթէ այս հրաժարականը պատճառաբանեալ ըլլար, հրաժարագրին մէջ գրուած կ'ըլլար եւ այդ պարագային կարծեմ թէ մեզի չէիք հարցնէր:

Պ. Ս. ՍՐԵՆՅ.- Այս ժողովը եթէ պիտի ընդունի տրուած հրաժարականը, պէտք է գիտակցութեամբ կատարէ այս գործը: Հրաժարականը պարզ գրուած է եւ բացատրուած չէ այն պատճառը, որ առիթ տուէր է այս հրա-

ժարականին: Կը կարծեն թէ պէտք է գիտնանք այս հրաժարականին շարժառիթը, քանի որ վերջընթեր նիստին այս ժողովը վատահոգիան յայտնեց վարչութեան գործելու եղանակին:

ՏՐ. ԹԵՐԶԵԱՆ ԷՖ.- Քաղ. ժողովը պաշտօնէ Քաշուէլ առաջ իր համարատուութիւնը պէտք է ներկայացնէ, որպէսզի եթէ կայ պատասխանատուութեան կէտ մը՝ ստանձնէ ատիկա, իսկ եթէ չկայ՝ խլէ մեր ծափերը: Օրէնքը ինչ որ կը տրամադրէ, պէտք է որ գործադրուի ատիկա: Պարզ հրաժարական մը բոլորովին տարբեր բան մ'է եւ սովորական ժամանակներու մէջ կրնայ տրուի, սակայն երբ դժբաղդութեան փոթորիկը կը պայթի, այդպիսի պայքարի մը ատեն լըում յառաջ չբերելու պէտք է աշխատիլ:

Հ. ԽՕԸԱՍԱՐԵԱՆ ԷՖ.- Այս հրաժարականը պէտք է որ չժողորուի համարատուութեան: Քաղ. ժողովը իր համարատուութիւնը պիտի բերէ: Քաղ. ժողովի կատարած դերը դժնդակ է եւ դժուար եւ անկէ պարտաւորուած կուտայ իր հրաժարականը: Աշխատութեան բացարձակ կուտակումը անկարելի կը դարձնէ իրենց կարողութեան չափով [բ163]օգտակար ըլլալու եւ այս պատճառաւ պարզ հրաժարական մը կը ներկայացնեն՝ լաւագոյն ոյժերով վարչութիւն մը կազմելու համար:

Գ. ՍԻՄԶԷՇԵԱՆ ԷՖ.- Տր. Թերզեանի խօսքերը շատ մեկնի եւ որոշ են: Վարչութիւնը մինչեւ հիմա իր աշխատութիւնը նուիրեց ազգային գործերու համար, բայց շփոթ վիճակ մը ըլլալու մասին տեղեկութիւն չտուաւ: Ինք այսօր կ'ըսէ թէ ես պէտք եղած չափով օգտակար չեմ կրնար ըլլալ, պէտք է մտածենք ուրեմն թէ ինչու ասկէ առաջ կրնար օգտակար ըլլալ եւ հիմա չի կրնար ըլլալ: Գիտե՞ք թէ Մահմանադրութիւնը կը տրամադրէ որ բացառիկ պարագաներու մէջ եւ իր իրաւասութենէն վեր եղած խնդիրներու համար վարչութիւնը դիմէ Ազգ. ժողովին: Վարչութիւնը Ս. Պատրիարքը յանկարծակեան կերպով եւ առանց այս ժողովին որոշման ենթարկելու որկեց Անգլիա եւ Ֆրանսա: Այս ժողովը տակաւին տեղեկութիւն չունի այդ մասին. ինչո՞ր դրկեցին, ինչո՞ր ռեւ տեղեկութիւն չի տար եւ քանի որ այս տեղեկութիւնը չի տրուիր, պէտք չէ որ գայ այս ժողովին, մանաւանդ այսպիսի ատեն մը, ուր դասալըութիւն պիտի համարուի այդ նպատակով առնուած ռեւ. քայլ:

Մ. ՆԱԹԱՆԵԱՆ ԷՖ.- Ես ալ հարկ կը համարեմ որ պարզուի[ն] հրաժարման պատճառները. ասիկա անհրաժեշտ է: Անգամ մը ընտրեցինք վարչութեան ատենապետները, որպէսզի որոշեն իրենց պաշտօնակիցները, երկրորդ անգամ այդ գործը յանձնեցինք Պատրիարքին, որ ընտրէ վարչութիւնը, ու հիմա ի բացակայութեան Պատրիարքի՝ կ'ընդունինք վարչութեան հրաժարականը: Յաջորդ ընտրութիւնը ո՞վ պիտի ընէ եւ ի՞նչ սկզբունքներով պիտի ըլլայ: Մէկ խօսքով, ծաղրական բան մը կը դառնայ ասիկա: Կամ այն է որ Մահմանադրութեան տառին գործադրութիւնը պիտի ըլլայ, ապա թէ ոչ Պատրիարքին ներկայութիւնը անհրաժեշտ է եւ անոր կարծիքն ալ պէտք է առնել: Հետեւաբար, կ'առաջարկեմ որ Քաղ. ժողովը շարունակէ իր պաշտօնը մինչեւ Պատրիարքի դարձը:

Ն. ՕՀԱՆԵԱՆ ԷՖ.- Քաղ. ժողովը համոզուած է որ այլեւս չի կրնար օգտակար ըլլալ, հետեւաբար վաղուէն սկսեալ պէտք է ձեռնարկ ըլլայ պաշտօնէ:

[բ164]Պ. Ս. ՍՐԵՆՅ.- Ես ո՛չ թեր կ'ուզեմ խօսիլ, ո՛չ ալ դէմ: Ես կ'ուզեմ հասկնալ թէ ինչո՞ր կը հրաժարի Քաղ. ժողովը: Ինք կ'ըսէ թէ քաղաքական կացութիւնը դժուար է, բայց այս ժողովը պէտք է գիտնայ թէ այդ քաղաքական կացութիւնը ինչ է եւ դժուարութիւնները ո՞ր կէտէն յառաջ կուգան: Պարզ բառը չի բացատրեր ատոնք եւ մինչեւ որ չզիսցուին, ո՛չ մէկ անդամ իր քուէն չի կրնար տալ:

Յ. ԴԱՐԲԻՆԵԱՆ ԷՖ.- Գարաեան Էֆ. կարգ մը բացատրութիւններ տուաւ, սակայն եկեղեցիներու փականման մասին տեղեկութիւն չտրուեցաւ: Փափաքելի է որ այդ մասին ալ տեղեկութիւն տրուէ:

ՏՐ. ԴԱԼԻԺԵԱՆ.- Շփոթութիւն յառաջ չգալու համար պարտք կը համարեմ հաղորդել որ Պատրիարք Ս.ին մեկնումը Քաղ. ժողովի հրաժարման պատճառներուն հետ կապ չունի: Իրաց ներկայ վիճակին մէջ պատասխանատուութիւն ստանձնելու համար Քաղ. ժողովը կուգայ խտտովանելու եւ պարզ կերպով ըսելու համար որ այս բեռը իմ ուսիս վրայ ծանր է եւ չեմ կրնար տանիլ:

Պ. Ս. ՍՐԵՆՅ.- Քաղ. ժողովը վերջին նիստին երբ խորհրդարանական յանձնաժողովը կ'ընտրուէր, ռեւ ծանրացման մասին չխօսեցաւ: Վերջին նիստէն ի վեր անցած դարձածը պէտք է գիտնայ, որպէսզի ըստ այնմ

տայ իր քուէն: Ծածկամիտ բառերով եղած արտայայտութիւն մը չի կրնար բացատրել իր նպատակը: Ինչո՞ւ կը հրաժարի: Քաղ. Ժողովը յոգներ է, բայց եւ չեն կարծեր որ ամբողջ պատճառը այս ըլլայ, ուստի. պէտք է ըստ մեզի բուն պատճառը:

ՏՐ. ԹԵՐԶԵԱՆ.- Եթէ Քաղ. Ժողովը չ'ուզեր ըսել, գոնէ Կրօն. Ժողովին հարցմանը թէ ինք ինչու չի հրաժարի:

Ս. ԳԱՐԱՅԵԱՆ ԷՖ.- Հանրային պաշտօն ստանձնող մէկը բարոյական պատասխանատուութիւնն ալ միասին կը ստանձնէ եւ կը նայի՝ եթէ իր ուզածին պէս այս պաշտօնը կրնայ շարունակել, իր վրայ կ'առնէ գործը:

[Բ165]Հրաժարականները կը տրուին անձնական կամ իրական պատճառներով: Օրէնքը կ'ըստ որ հրաժարականները կը տրուին անձնական պատճառներով (այսինքն՝ պարզ հրաժարական), երբ մէկը կ'ըստ որ անկարող եմ վարելու այս պաշտօնը: Ասիկա պարզ հրաժարական կ'ըլլայ: Իսկ երբ պատճառներ կան, այդ պարագային կ'ըստ որ ես կարող չ'եմ վարելու մինչեւ որ սա պատճառները վերանան, որպէսզի մենք կարենանք մեր պատասխանատուութիւնը մեր վրայ առնել: Ուեւ հանրային պաշտօնակալ իրեն յանձնուած պաշտօնը կամ կրնայ կատարել, կամ չի կրնար կատարել: Ասիկա որոշելու համար պէտք է գիտակ ըլլանք գործերուն ծանրութեան: Քաղ. Ժողովը ատիկա ձեռն աւելի մօտէն գիտէ եւ այդ կերպով կ'ըստ որ մենք կարող չենք վարելու այս պաշտօնը: Մենք երկու ամիսէ ի վեր կը զբաղինք կարելի ընելու համար եւ այսօր այն համոզումը ունինք, որ այս վիճակին մէջ գործը մեր վրայ առնել յանցանք մը պիտի ըլլայ եւ հաւանական է որ ապագային դուք ըսէիք որ ինչու չեկաք մեզի չըսիք այս վիճակը: Գիտեք որ բաժանը կը լեցուի, բայց կաթիլ մը բաւական կ'ըլլայ որ յորդէ. ահաւասիկ այս վիճակին մէջ է որ կը դիմենք ժողովին:

Ս. ՆԱԹԱՆԵԱՆ ԷՖ.- Ս. Պատրիարքը քանի որ Քաղ. Ժողովէն դրկուած է, կը կարծեն որ անոնք պէտք է շարունակեն իրենց պաշտօնը եւ ես արդարացում չեմ նկատեր, երբ կ'ըստ որ բաւական ծանրացած է գործը: Ըսել է այնպիսի անտանելի վիճակ մը ստեղծուած է, որուն հանդուրժել կարելի չէ: Սակայն ի՞նչ է բուն խնդիրը: Ասիկա չըսել՝ կ'ենթադրէ թէ մեծ վտանգ մը կայ: Պէտք է բացատրէ Քաղ. Ժողովը թէ ո՞ր կաթիլն է որ մինչեւ բերան լեցուած զաւաթին յորդելուն պատճառ եղած է:

Պ. Ս. ՍՐԵՆՅ.- Ուեւ ազգային մարմին մը որ պաշտօնէ կը քաշուի, կամ պարսպանքով պէտք է բաժնուի պաշտօնէ, կամ շնորհակալութեամբ: Ես ցորչափ չգիտնամ իր գործելու եղանակը, չեմ կրնար տալ իմ քուէ:

Դ. Տ. ՄՈՎՍԵՍԵԱՆ.- Եթէ ժողովը կը պնդէ որ հրաժարականի պատճառները բացատրուին, այդ պարագային պէտք է դռնփակ ըլլայ միտը:

[Բ166]Գ. ՍԻՍԵՆՇԵԱՆ ԷՖ.- Ուրեմն իրենք ալ կ'ընդունին այդ կարծիքը:

Հ. ԽՕՃԱՍԱՐԵԱՆ ԷՖ.- Երբ ազգին վիճակին վրայ տեղեկութիւն կը տրուի, միտը դռնփակ կրնայ ըլլալ, բայց ատիկա կապ չունի հրաժարականին հետ, որ պարզ ըլլալէ չի դադրիր: Դռնփակ միտ առնէ ատեն կրնայ պահանջուիլ:

ԱՆՏԵ. ԷՖ.- Դիւանս չի գիտեր թէ ինչ տեսակ տեղեկութիւններ պիտի հաղորդուին ժողովի մէջ, որպէսզի հասկնայ թէ լրագրողներու ներկայութիւնը ներելի՞ է:

Ս. ԳԱՐԱՅԵԱՆ ԷՖ.- Դռնփակ ժողովի մէջ ժողովականներէ զատ ուրիշներ չեն զրտնուիր, սակայն մենք կը փափաքինք որ հայ մամուլի ներկայացուցիչները զտնուին այստեղ, պայմանաւ որ խօսուածները չհրատարակուին: (Ունկնդիրները դուրս հանելով ատենապետ 3. Պահիր Էֆ. եւ առաջին խօսքը տուաւ վարչութեան անդամ Տր. Դաիթեանի:)

ՏՐ. ԴԱԻԹԵԱՆ ԷՖ.- Կիլիկիոյ վերջին անցքերու մասին տեղեկութիւն հաղորդած ենք արդէն Պատ. Ժողովիդ: Այդ թուականէն յետոյ նոր մօթ՝ մը տուինք, գոր կը յանձնեն ժողովիդ ուշադրութեան:

(պաւտճէն)

Հանձնի մասին օղանաւով տեղեկութիւն առնուած է, որ քաղաքը հանդարտ է. օտար արեւիքներէ հասած այս տեղեկութիւնը կը կրէ 1 Ապրիլ թուականը: Մերսին Ատանա գիծը կտրուած է, բայց վերահաստատելու փորձեր եղած են: Կիլիկիոյ լեռնային մասին մէջ պատահած կռիւները եթէ հետզհետէ իջնեն դաշտային մասերը, այն ատեն վտանգաւոր կացութիւն մը յառաջ պիտի գայ: Ժողովուրդէն մաս մը Կիպրոս գացեր են ու որբանոցներն ալ Ատանա կը փոխադրուին: Նոյնիսկ Տր. Զէնէտի² եկած է Պօլիս յարմարագոյն շէնքեր գտնելու եւ ի հարկին որբերը հոս փոխադրելու համար:

[բ167] Այնթապի մասին լուր կայ որ Նօրման 3000 հոգիով կը մեկնի քաղաքը հանդարտեցնելու համար, բայց ընդհակառակը հոն գտնուող 500 հայ կամաւորներ միասին առած եւ մեկնած են, եւ այս գործին բացատրութիւն կուտան որ եթէ հայերը մնային այնտեղ, գրգռութիւնը անելի պիտի սաստկանար: Կիլիկիոյ մէջ դրութիւնը վտանգաւոր է, գտնուած ֆրանսական զինուորները սենեքէ կը բաղկանաւ[ն], ժողովուրդը յուսաբեկ է եւ հետզհետէ կը գաղթէ Եգիպտոս, Կիպրոս եւ Մերսին: Կիպրոս երթալու համար անգլիական իշխանութիւնը շատ դժուարութիւն կը յարուցանէ, այստեղեւոր մէկ մասը զացած է: Վերջին անգամ 5-6000 հայ կամաւորներ 6 խումբով հետզհետէ ճամբայ է'ելլեն, բայց գիտէք որ ասոնց ընտանիքները պահելու համար մեծ դժուարութիւն կայ. այս պատճառաւ 20,000 ոսկի դարձեալ որկեցինք: Այս վերջին 20,000 ոսկին պիտի վճարուի այն 40,000 տոլարէն, որ Բլիֆին³ միջոցաւ դրկուեցաւ: Վերջապէս, 90,000 ոսկիի մօտ դրամ մը դրկուեցաւ, որ որոշ գօնքրօլի⁴ մը եմքակայ չէ: Ամերիկեան Բլիֆի ներկայա-ցուցիչն ալ պիտի միանայ եւ աշխատակցի նպաստի բաշխման գործին մէջ. այդ նպաստակաւ դիմումներ ըրինք:

Վերջին օրերս լսեցինք որ կամաւորներ պիտի դրկուին: Սակայն ուրիշ կարեւոր պարագայ մը կայ: Երբ Սուրիայէ եւ ուրիշ տեղերէ հայերը Կիլիկիա փոխադրեցին, հաւաստեցին մեզ թէ հոն վտանգ չկայ: Հինա այս վիճակին առջեւ հարկադրուեցանք յիշեցնել իրենց որ զինուորական պատուի վրայ տրուած խոստում մը կայ եւ կիլիկեցիներու հետ ոչ կիլիկեցիներն ալ այդ խոստման վրայ մեկնած էին անկէ: Ահաւասիկ Սան Բեմօ⁵ քաշուած հեռագիրը: (պատճեն)

Այս հեռագրով կ'ուզենք զգացնել իրենց որ երբ անոք գտնուէին իրենց տեղերը, անելի ապահով կ'ըլլային: Համազգային [Ժողով]ն ալ համամիտ է տրուած այս հեռագրին:

[բ168] Վերջապէս, կացութիւնը չէ փոխուած: Գնդապետ Պրեմօն ինք կը թելադրէ որ փոխադրուին հայերը Կիլիկիայէն՝ եթէ կ'ուզեն:

Գ. ԱՍԼԱՆԵԱՆ Է.Ֆ.- Ընդմիջելով հարցում մը կ'ուզեն ընել: Ֆրանսական ոյժը անբաւական է, թէ՛ ուրիշ պատճառէ յառաջ եկած է:

ՏԲ. Գ. ԴԱԻԻԹԵԱՆ.- Մարաշի գործերը

ոյժին անբաւականութիւնը չեն ապացուցաներ. հոն ֆրանսական ոյժերը ռեւէ պատճառ չունէին քաշուելու: Ստոյգ է որ 2500էն 3000 հոգի ունէին զօրանոցին մէջ եւ իրենց կացութիւնը փայլուն չէր, բայց Յունվար 29ին երբ Գնդապետ Նօրման 3000 հոգիով կուգար, իր նպատակը չէ եղած պաշտպանել տեղւոյն հայութիւնը, այլ՝ կռուելով հեռացնել զինուորները: Մէկ խօսքով, նահանջը դիւրացուցած է եւ այդ պատճառով չէթներու հետ կռուած է, որպէսզի հեռացնէ դէպի Իսպահիյէ: Ամերիկացիներ ռեւէ տեղեկութիւն չեն ունեցած եւ Քէրէք պարտաւոր զգացած է զինքը հնազանդի: Հոն ալ ո'չ ուտելիքի պակաս կար, ո'չ ռազմամթերքի, և ֆրանսական զինուորներ սկսած են ռմբակոծել եւ չէթները քաշուած են, այնպէս որ նահանջի օրը թուրք չէթ չկար, այլ՝ պատրաստ էին յանձնուելու: Ասոնք լիուի կ'ապացուցանեն որ ֆրանսական զինուորական ոյժի պակասը չէր Մարաշի այդ դէպքերուն [պատճառը]: Նոյնն է Այնթապի համար, ֆրանսացիք քաղաք մտեր են, բայց ինչո՞ւ զինաթափ չեն ըներ չենք զիտեր եւ թուրքերը կը յարձակին շարունակ:

Գ. ԱՍԼԱՆԵԱՆ Է.Ֆ.- (ընդմիջելով)

Ատանայի մէջ ալ վտանգ կայ:

Ե. ԽՕՐԱՍԱՆ Է.Ֆ.- Լուեցաւ որ չէթներէն ազդարարութիւն եղեր է ֆրանսական զինուորներուն քաշուելու համար, լուր կայ նոյնիսկ որ ճամբան ալ կտրուած է Մերսինի եւ Ատանայի [միջեւ]:

ՏԲ. ԴԱԻԻԹԵԱՆ.- (շարունակելով) Ֆրանսացիները ռեւէ վախ չունին որ մենք քաղաքական հայեացք ունինք Կիլիկիոյ վրայ: Որովհետեւ Քըրզըն⁶ վերջերս ակնարկութիւն ըրած է որ 750,000 իսլամ կայ Կիլիկիոյ մէջ, [բ169] ատոր վրայ Կիլիկիոյ քրիստոնէութիւնը վրդովուած, տեղւոյն բոլոր քրիստոնէայ պետերն եւ կուսակցութեանց ներկայացուցիչներն ստորագրուած գիր մը պատրաստուած եւ մատուցուած է Գերագոյն Խորհուրդին: Այս գիրը, որ շատ լաւ կերպով խմբագրուած է, կը փափաքի որ Կիլիկիա իր կապը խզէ թուրք իշխանութեան հետ եւ կը հերքէ այն առարկութիւնը, թէ մենք ունինք ցանկութիւններ Կիլիկիոյ մասին: Ինչպէս ըսի, բոլոր հոգեւոր պետերը ընդունելով հայոց գերակշիռ իրաւունքը, կը փափաքին որ թուրքերը դադրին այդ տեղ տիրապետելէ: Ամերիկացիները ուզած են համաձայնութիւն մը գոյացնել հայերու եւ թուրքերու միջեւ եւ

ճելալ Պէլին⁷ պայմանագրութիւն մը կնքելու աշխատեր են, բայց կարելի չէ եղած ասիկա, որովհետեւ իրենք առաջարկած են զինաթափ ընել հաճրեցիները, մինչդեռ անոնք կը փափաքէին պահել իրենց՝ զենքերը՝ ունէլ յարձակման շենքարկուելու համար:

Կիլիկիոյ կացութիւնը եթէ այսպէս շարունակէ, բնականաբար շատ դառն կ'ըլլայ, բայց մէկ կողմէն Պատրիարք Սրբազանը ճնշում կը բանցնէ, միւս կողմէ Մարաշի հեռագիրը կը հասնի Անգլիա, ուր եկեղեցականներ կը սկսին ճնշում ի գործ դնել կառավարութեան վրայ եւ այդ ճնշման հետեւանքով *գօնֆերանսը*⁸ կ'որոշէ եւ Պ. Սիլրան⁹ կը հեռագրէ պէտք եղածը, բայց Պօլսոյ մէջ շատ խիստ կը գտնուի այդ որոշումը ու անգլիական իշխանութիւնը ոչ միայն տեղույն քրիստոնէութեան պահպանութեան, այլեւ Պօլսոյ գրաւումին որոշում կուտայ: Այս կարգադրութեամբ 100,000 յոյն զինուոր պիտի քալէին Կիլիկիա, բայց քանի մը քիլօմէթր տեղ յառաջանալէ յետոյ կեցած են...

Լ. ՏՆՏԵՍԵԱՆ.- (ընդմիջելով) Յունական պայմաններուն գոհացում չէ տրուած:

ՏՐ. ԴԱԻԻԹԵԱՆ.- Վենիզելօս¹⁰ 100,000 զինուոր տրամադրելու յօժարութիւն յայտնած է, բայց անկէ յետոյ ինչ եղած է՝ չենք գիտեր:

[բ170]Հ. ԽՕՃԱՍԱՐԵԱՆ ԷՅ.- Լեռնային Կիլիկիոյ մէջ տեղի ունեցած դէպքերը կը վախճուէր որ իջնա[յին] ճաւել դաշտային Կիլիկիա: Այս վտանգին առջեւ վարչութիւնը որոշեց փակել եկեղեցիները իբրեւ խաղաղ ցոյց...

ՁԱՅՆԵՐ.- Ի՞նչ արդիւնք ունեցաւ:

Հ. ԽՕՃԱՍԱՐԵԱՆ ԷՅ.- Ով կրնայ բացատրել թէ ինչ վնաս ունեցաւ, այն կրնայ այս հարցումը ընել: Երբ Ջատիկէն օր մը առաջ կուգային տագնապալի հեռագրներ, մենք տարբեր բան մը չէինք կրնար ընել:

Ս. ԳԱՐԱԵԱՆ ԷՅ.- Եկեղեցիները փակելով ուղեցինք ըսել որ դուք ամենքնիդ ալ հանդարտութեամբ կը տօնէք եւ կը շնորհաւորէք Ջատիկը, [բայց] այն ազգը, առանց որոյ Ասիոյ մէջ քրիստոնէայ անունը չպիտի լսուէր, այս տօնը կատարելու վիճակին մէջ չէ: Ասիկա արտաքին ձեւն է: Գալով մերքինին, ժողովուրդին ալ ըսիք թէ սերը, ողորդութիւնը պաշտամունքն վեր է: Նպատակնիս էր ցնցել Երուսալմ, որպէսզի զարկ տայ մեր խնդրին: Միջոցները գործադրել մեր պարտքն է, անոնք արդիւնաւորել մեր դիմացինն կախում ունի:

Այս ձեռնարկը չափով մը ունեցաւ իր օգուտը եւ իր բարոյական ազդեցութիւնը ըրաւ:

ՏՐ. ԹԵՐԶԵՄԱՆ.- Այս ձեռնարկին մէջ դիտելի շատ մը կէտեր կան: Նախ եւ առաջ մենք սուգի համար եկեղեցիները փակեցինք կ'ըսենք, բողոքի համար եկեղեցիները գոցելով բանալով չ'ըլլար. երրորդ՝ Կրօն. Ժողովը կ'ընէ որ ժողովուրդը պէտք է ապաշխարէ, իսկ եկեղեցականութիւնը անարժան է պաշտօն վարելու. ժողովուրդը ինչո՞ւ ապաշխարէ եւ ի՞նչ բանի համար անարժան է եկեղեցականութիւնը. չորրորդ՝ կ'ըսենք որ հանգանակութիւն արդիւնաւորելու համար էր, բայց ասոր ալ չծառայեց: Յետոյ, եթէ ազգը միահամուռ կատարած ըլլար այս բողոքը, թերեւ իր կարեւորութիւնը ունենար, բայց բողոքականները ու զաթօլիկները չմասնակցեցան եւ իրենց աղօթատեղիները չփակեցին: Երբ Պ. Դարբինեան այս ժողովին մէջ առաջարկեց փակել մեր բոլոր հաստատութիւնները, դուք մերժեցիք: Մենք աստանք ծալապատիկ եւ Հաճըն գոյց մաս առ մաս փոցացած է: Ասոնց միջոցները պէտք էր առաջուղնէ խորհիլ, փոխանակ հիմա զլուխնիս պայթեցնելու:

[բ171]Ս. ԳԱՐԱԵԱՆ ԷՅ.- Մենք ատով չբաւականացանք, այլեւ դիմումներ ալ ըրինք:

Գ. ՍԻՄԵԷՇԵԱՆ ԷՅ.- Հայութիւնը կը գտնուի Ֆրանսայի, Ամերիկայի եւ երկրագունդին ամէն կողմէն: Այս ամենում մէջ 25-30 եկեղեցիներ միայն փակել անտեղի պիտի ըլլար: Եթէ ասոր համար նիւթական անկաւարելիութիւններ կան, կրնային գոնէ փակել Ատաբազարի, Գոնիայի եկեղեցիները, որպէսզի գործը կարեւորութիւն ստանար, եւ գոնէ երեք յարանաւանութիւններ միասին կատարէին այս գործը: Եթէ հայ հոռմէականները իրենց Ջատիկը կատարած էին, կրնային Նոր Կիրակին փակել եկեղեցիները կամ գոնէ բողոքականները դադրեցնէին իրենց արարողութիւնները: Վերջապէս, հաղորդակցութիւն գոյութիւն չունեցող տեղերը մէկ կողմ առնելով, մօտակա տեղեր հայութիւնը գրկել եմք:

Դ. Տ. ՍՈՎԱԵՍԵԱՆ.- Վարչութեան ձեռք առած միջոցներու մասին եղած քննադատութիւնները լսեցինք, անոնց մէջ *պօս սանս*¹¹ չկայ:

ՁԱՅՆԵՐ.- Ետ առեք խօսքերնիդ:

Դ. Տ. ՍՈՎԱԵՍԵԱՆ.- (շարունակելով) Այնպիսի առարկութիւններ ըրիք որ պարտաւորուեցայ այս յայտարարութիւնը ընելու:

վարչութիւնը հարկ տեսաւ այս միջոցը ձեռք առնել թէ՛ ազգին եւ թէ՛ օտարներու դէմ, երբ [Ազգային] Պատուիրակութենէն ըստեցաւ մեզի թէ դիւանագիտական դիմումները որոշ արդիւնք մը չտուին եւ մեր պատուիրակութեան, ինչպէս նաեւ Համաձայնական կառավարութեանց պատասխանները զգացուցին մեզի մեր հետեւեկիք ուղին եւ Կիլիկիոյ հայութիւնը սկսաւ ըսել թէ մեզի ինչու հոս բերիք, մեզի վերադարձուցէք հոն ուրկէ բերիք: Այս յուսահատական եւ ճակատագրական վարկեմին էր որ գատկական արարողութիւնը չկատարելու պէտք տեսանք, բայց եկեղեցական հարք ըսին որ այս առժամայ կարգադրութիւնը փափաքուած ազդեցութիւնը չի կրնար ունենալ, տեսական կերպով կրնանք դադրեցնել արարողութիւնները: Այս խնդիրը նաեւ Համազգային Ժողովի նկատողութեան յամնուեցաւ: Հոն հայ Գաթիկները ըսին թէ իրենք Ձատիկը քրած են ու հայ [p172]բողոքականք անեցուցին որ իրենք մասնատոր հանդէս մը չունին Ձատիկի առթիւ, բայց [սահմանիտ գտնուեցան որ մենք] ձեռք առնանք տոյն միջոցը: Կը հարցնէք թէ ինչ արդիւնք յառաջ բերաւ: Համբերեցէք պահ մը, որ արդիւնքը բերենք: Հիմա կը հարցուի թէ ինչու գաւառներու եկեղեցիները չփակեցինք, բայց չենք գիտեր թէ գաւառի եկեղեցիները փա՞ն են, թե՞ բաց: Իսկ գալով սուգի միթիկներու եւ հաճողներու, ո՛չ միթիկ կրնայինք կազմել եւ ո՛չ [այ] սուգի համոզւումը: Հետեւաբար, վարչութիւնը գործադրեց այս միջոցները, որոնք կարծես թէ բաւական են պատասխանը ըլլալու եղած քննադատութիւններուն:

Պ. Ս. ՍՐԵՆՅ.- Վարչութիւնը եկեղեցիները փակելու իր որոշումը ի՞նչ կերպով հաղորդեց արտաքին աշխարհին:

ՏԲ. ԳՒԻԹԵՄԱՆ.- Այդ մասին մօթ չտուինք, այլ կէս պաշտօնական ձեւով հաղորդեցինք: Եկեղեցիները փակ չեն. արարողութիւն կը կատարուի. մկրտութիւն, քաղում տեղի կ'ունենայ. իսկ Պատրիարք Ս.ին ալ հետագրեցինք որ ծանուցանէ Համաձայնական կառավարութիւններու թէ Կիլիկիոյ վիճակը այն աստիճան դժուրակ է, որ Ձատիկի արարողութիւնը դադրեցնելու հարկադրուած է: Հայ հռոմէականները պատասխանեցին մեզի որ իրենք Ձատիկը անցուցած են եւ յետոյ՝ [անեցուցին] մեր եկեղեցւոյ դիրքը տարբեր է, իրենք այսպիսի որոշում մը գործադրելու համար պէտք ունեին արտօնութիւն ստանալու

հոգեւոր վերին իշխանութենէն, իսկ բողոքականները ըսին իրենք քարոզ մը միայն ունին եւ այս էր պատճառը որ իրենք ալ մեզի հետ չկրցին փակել եկեղեցիները:

Յ. ԴԱՐԲԻՆԵԱՆ ԷՖ.- Վարչութիւնը իբրեւ միջոց ընդունել է որ եկեղեցիներու փակման միջոցին Կիլիկիոյ հանգանակութիւնը տեղի ունենայ: Ի՞նչ եղած է այդ խնդիրը, կրնա՞յ բացատրուիլ:

Ս. ՆԱԹԱՆԵԱՆ ԷՖ.- Քաղ. Ժողովի կողմէ տրուած բացատրութիւնը լսեցինք. ասոնք կը հարկադրեն մեզ յանգելու այն կէտին, որ Քաղ. Ժողովի հրաժարականին նկատառումը յետաձգուի:

[p173]Ս. ՍՐԵՆՅ.- Մենք դոմփակ նիստ գումարեցինք, ինչո՞ր համար այս նիստը տեղի ունեցաւ:

Գ. ԱՍԼԱՆԵԱՆ ԷՖ.- Վարչութիւնը պէտք է բացատրէ թէ ինչ բանի համար Ս. Պատրիարքը Երուսալ ուղևորուեցաւ:

Հ. ԽՕՃԱՍԱՐԵԱՆ ԷՖ.- Վարչութեան համարատուութիւնը այս խնդրոյն լուծումը պիտի տայ, միշտ պարտական էինք այդ բացատրութիւնը տալու այս ժողովին առջեւ:

Դ. Տ. ՄՈՎՍԵՍԵԱՆ.- Դոմփակի առաջարկը եւ ըրի, հետեւաբար պէտք է որ ես տամ պահանջուած բացատրութիւնը: Այս հրաժարականին պատճառները կրկին են. մէկը՝ մերքին օրինական, որուն համար դոմփակ նիստ պահանջելու իրաւունք չունին, իսկ միւրը՝ յայնպիսի հանգամանք մը ունի, որ կը հարկադրէ մեզի դոմփակ գումարելու այս նիստը: Բոլոր հայութիւնը գիտակցութիւն ունի այս վարկեմին ծանրութեան, եւ մենք մեր պաշտօնը վարեցինք ձեռք հաւանութեամբ: Իրաւ է որ վարչութիւնը չի կրնար տանիլ այս ծանրակշիռ վիճակը, երբ դժբաղաբար մինչեւ ինձ չանդարդարձանք այդ կացութեան, որուն մէջ կը գտնուէինք: Մեր ժողովրդեան մի քանի հատուածներ ֆրանսացուց դէմ այնպիսի ուղղութիւն մը ձեռք առին պնդելով մեր պատմական իրաւունքներուն վրայ, որ այն տալաւորութիւնը յառաջ եկաւ թէ անոնց գիրքը նստած ենք կարօտ անոնց պաշտպանութեան եւ միւս կողմէ անոնց մօրտաքը կը փետտենք: Ազգերը իրենց քաղաքական իրաւունքները ունին անտարակոյս, բայց անոնք կը հաստատուին այն ատեն, երբ քաղաքական պայմանները ձեռնադր ըլլան: Մենք չէինք կրնար վստահիլ օրուան պայմաններուն, բայց ինչպէս բոլոր պզտիկ ժողովուրդները, մենք ալ

ունեցանք մեր քաղաքականութիւնը: Մինչև հոս մեր ընթացքը շարունակեցինք, բայց այդ միջոցին ձայներ բարձրացան թէ պէտք է փոխել քաղաքականութիւնը ու հազիւ ամիս մը առաջ Կիլիկիոյ մէջ հասկեցան ասիկա եւ յայտարարութիւն հրատարակեցին, բայց ուշ մնաց: Ազգի մը քաղաքականութիւնը եւ ճակատագրականութիւնը իրարմէ տարբեր բաներ են եւ պատասխանատու [բ174]տղղութեան պակասն էր որ զգալի եղաւ: Այդ պակասը մենք ալ դիտել տուինք, սակայն ըսուեցաւ որ մեր ազատութիւնը [վայելելու ապահովութիւնը տրուած է] եւ այդ ընթացքով շարունակեցինք մեր պաշտօնը: Սակայն այս անհամաձայնութիւնն ու կարծիքի եւ տեսակետի տարբերութիւնը շատ զգալի դարձաւ: Իրրեւ ազգ. քաղաքականութիւն, ոմանք այս յայտարարութիւնը,- այսինքն՝ Ֆրանսայի Կիլիկիոյ վրայ ունեցած տեսակետները,- ընդունելու մէջ դժուարութիւններ տեսան, բայց դէպքերը չուշացան փորձառութեան դաս մը տալու մեզի եւ համոզելու որ տեսակետներու համաձայնութիւն պէտք է վարելու համար այս պաշտօնները եւ եթէ այդպէս ըլլայ, կոխ եւ դժուարութիւն չ'ըլլար: Կ'ընդունինք որ այս ամենուն մէջ մեր պարտականութիւնը կատարել չքերացանք, բայց ասկէ վերջ պէտք է նկատողութեան առնել սա կարելու կէտը, որ ընտրուի այնպիսի վարչութիւն մը, որ ընդունակ ըլլայ համերաշխ կերպով վարելու այս պաշտօնը:

Գ. ՄԻՍԶԷՇԵԱՆ ԷՖ.- Այս հրաժարականին պարզ ըսուեցաւ, բայց այս բացատրութիւններէն կ'երեւայ որ բաղադրեալ հրաժարական մ'է եղեր. այս կէտը բոլորովին պարզ է այլեւս:

[բ175]Ը. ԽՕՃԱՍՍԱՐԵԱՆ ԷՖ.- Տրուած բացատրութիւններէն վերջն ալ հրաժարականը պարզ ըլլալէ չի դադրիր: Արդէն վարչութիւնը իր իրաւասութեան մէջ չի նկատեր հայկական խնդրոյն այն կէտերը, որոնք կը վերաբերին Հայկական Պատուիրակութեան: Կիլիկիան Հայաստանի մաս պէ՞տք է կազմէ, թէ՞ ոչ, վարչութիւնը այդ բարձրագոյն խնդիրներով զբաղած իսկ չէ: Տր. Դաւիթեանի բացատրութիւններէն ալ ինչպէս հասկցուած է, վստահատուր շրջանի մը մէջ է գործը եւ լեռնային Կիլիկիոյ մէջ եթէ ժողովուրդը կը դիմադրէ այնքան կորովով, միւս կողմէ կը լսուի որ ֆրանսացի սպաներ իրենց ընտանիքները կը դրկեն Մերսին: Վարչութիւնը 100,000 ոսկի

պիտի հաւաքէ եւ ասիկա սովորական պայմաններու մէջ չի կրնար ըլլալ: Հիմա վտանգի շրջան է. ընտրեցէք վարչութիւն մը, որ այս ազգին մէջ բարձր պահէ իր *բրտքիժը*¹²: Երբ ամէն անգամ այդ մարմինը կը վարկաբեկուի, անկէ ինչպէ՞ս կարելուր ծառայութիւններ կրնան սպասուիլ: Կը կարծեմ որ նոր վարչութիւն մը պէտք է ստեղծուի եւ հեղինակութիւն տրուի անոր ու զօրացնենք զայն:

Լ. ՏՆՏԵՍԵԱՆ ԷՖ.- Վարչութեան հրաժարականի բուն պատճառներու մասին տրուած բացատրութիւններէն հասկցուեցաւ որ այդ հրաժարականը յառաջ կուգայ նախ եւ առաջ ներքին տարակարծութենէ, որուն իրրեւ դարման կ'առաջարկուի միատարր վարչութիւն մը կազմել: Երկրորդ պատճառը արտաքին է եւ յառաջ կուգայ կարգ մը քննադատութիւններէ: Սակայն ես կը խորհիմ որ երբ ազգային պաշտօններէ խուսափողները պիտի անցնին սեւ ցանկին մէջ, բնականաբար այդ պաշտօնները ստանձնող եւ աշխատողներն ալ իրաւունք ունին գնահատութիւն սպասելու եւ ասիկա [բ176]ամենուս պարտականութիւնն է: Կը հասկցուի որ ատենք են պատճառը, որուն համար չեն ուզեր շարունակել իրենց պաշտօնը:

ՏՐ. ԹԷՐԶԵԱՆ.- Կը շնորհատրեմ վարչութիւնը իր կատարած աշխատութեան համար, բայց չեմ կրնար ընդունիլ իրենց տեսակետը թէ իրենք չեն զբաղիր ազգին քաղաքական գործոց հետ: Մեր յուզած խնդիրը ազգին քաղաքական խնդիրը չէ, այլ՝ ապահովութեան խնդիր է: Այսօր Հայաստանի, Կովկասի սպառնացող վտանգներ կան եւ շարժումներ¹³ կան: Երբ Մուսթաֆա Քեմալ իր ծանօթ շարժումները կ'ընէ, կարելի չէ անտարբեր գտնուիլ որ անոնցմէ բան մը չի ծագիր: Վարչութեան վրայ լիովին պարտականութիւն կը ծանրանայ հետաքրքրուիլ եւ զբաղիլ անոնցմով:

Ը. ԽՕՃԱՍՍԱՐԵԱՆ ԷՖ.- Մեր խօսքերը սխալ հասկցուեցան: Վարչութիւնը ոչ թէ չ'ստանձնէր ապահովութեան խնդիրը, այլ չ'զբաղիր ազգին քաղաքական բարձրագոյն խնդրով: Թէեւ ժամանակը չէ եկած տակաւին պատմութիւնը գրելու այս խնդրոյն, սակայն երբ *տօսիէները*¹⁴ քննուին, այն ատեն գաղափար մը կրնայ կազմուիլ խնդրոյն վրայ: Տօքթօրին այստեղ կարդացած տեղեկագիրները կը վերաբերին ապահովութեան եւ ջարդի գործերուն եւ հետեւաբար աւելորդ է ըսել թէ

այն չ'գրադիր ապահովութեան գործով:

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Ոմանք հրաժարականի նկատառման յետաձգումը պահանջեցին, ոմանք ալ մերժումը առաջարկեցին: Ժողովը պէտք է յայտնէ իր վերջնական կամքը:

Ս. ԳԱՐԱԵԱՆ ԷՖ.- Եթէ ժողովը կը խորհի որ կախակայութի մեր հրաժարականը, չենք ընդունիր եւ կը մերժենք: Դուք մինչեւ որ չկարողաք վարչութեան կողմէ գրուած ամբողջ գրերը, չէք կրնար գաղափար մը կազմել: Մենք գիտենք որ Անգլիա եւ Ֆրանսա ըսին որ խաբուած են Ամերիկայէն, կրնայ ըլլալ որ մեր Պատուիրակութիւնն ալ [բ177]խաբուած ըլլայ:

Պ. Ս. ՍՐԵՆՏ.- Կացութիւնը այլեւս պարզ է: Եթէ Քաղ. Ժողովը կը պնդէ իր հրաժարականին վրայ, կրնայ ընդունուիլ: Այստեղ ըսուած խօսքերէն հասկցուածը այն է՝ որ մենք կացութեան համապատասխան վարչութիւն մը պէտք է ընտրենք: Այս վարչութիւնը կը հրաժարի յոգնածութենէ, բայց եթէ պիտի ընտրուի մոր վարչութիւն մը, որուն մէկ անդամը կը բնակի Այ Սթեֆանօ, միւսը՝ Պոլիս, եւ ասոնք շաբաթը երկու անգամ պիտի գան քով քով հաւաքուելով ասդիէն անդիէն, այս պայմաններու մէջ կարելի չէ տանիլ ներկայ գործերը: Դէպքեր կան, գործեր կան, որոնք կը պահանջեն աշխատելու տարբեր շրջանակ մը եւ մինչեւ որ այդ պայմանները չորանան, ընտրուելիք վարչութեանն ռեւէ օգուտ սպասել կարելի չէ: Կը պահանջեն որ իմ այս յայտարարութիւնս արձանագրուի:

Հ. ԱՆԴՐԷԱՍԵԱՆ ԷՖ.- Քաղ. Ժողովը իր յոգնածութիւնը առարկելով կ'ուզէ հրաժարիլ: Իրաւ է որ բեռ մը ծանրացած է իրենց վրայ եւ մեր ներկայ տնտեսական դրութիւնը կը պարտաւորէ որ գործին ամբողջ ծանրութիւնը դնենք իրենց վրայ: Պ. Սրենց ուրիշ բանի մը ակնարկել ուզեց. կ'ուզէ ըսել թէ պատուակալ պաշտօնեաներով չենք կրնար կառավարել այս գործը, պէտք է վճարեալ պաշտօնեաներ ունենանք: Ասիկա սկզբունքի խնդիր մ'է, որուն վրայ առանձինք վիճաբանիլ պէտք է եւ եթէ կրնանք պիտոճիւն մէջ գտնար մը տրամադրել, բնականաբար վարչական մեքենան շատ ատելի աղէկ պիտի գործէ: Ուստի, այդ մասին կրնայ օրինագիծ մը պատրաստուիլ եւ ներկայացուիլ, իսկ եթէ յափ յափոյ ընտրութիւն մը կ'ուզենք կատարել, կը կարծենք որ ատելի գէշ կ'ըլլայ:

[բ178]Գ. ՍԻՄԵԷՇԵԱՆ ԷՖ.- Վարչութիւնը ընտրուած է Ս. Պատրիարքէն, հետեւ-

աբար իրմէ բղխած ժողովին հրաժարականը չենք կրնար ընդունիլ իր բացակայութեանը:

Ս. ԳԱՐԱԵԱՆ ԷՖ.- Երբեք մենք չենք կրնար ընդունիլ այդ տեսակետը: Վարչութիւնը կազմուած է այս ժողովէն ընտրուած ժողովի մը ձեռով եւ իբր այն կը պաշտօնավարէ, հետեւաբար չենք կրնար ընդունիլ որ հրաժարականին նկատառումը յետաձգուի այդ նկատումով:

Հ. ԽՕՐԱՍԱՐԵԱՆ ԷՖ.- Քաղ. Ժողովը իր հրաժարականէն յետոյ միայն ընթացիկ գործերը կը տնօրինէ, ոչ իսկ ընտրութիւններ կրնայ վաւերացնել:

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Երկու բանածն կայ. կը ներկայացնեն ձեր ուշադրութեան:

(Ատենադպիր Է.Ֆ. կարդաց հետեւեալ երկու բանածները)
(բանածն)

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Այս երկու բանածներէն ո՞րը կ'ընդունի վարչութիւնը:

Ս. ԱԼՕՅԱՆԵԱՆ ԷՖ.- Վարչութիւնը իր հրաժարականին առթիւ չի կրնար խօսք ունենալ:

Գ. ՍԻՄԵԷՇԵԱՆ ԷՖ.- Ոչ իսկ կարծիք յայտնել:

Պ. Ս. ՍՐԵՆՏ.- Չէ ընդունուած որ Քաղ. Ժողովը ընտրուած է Պատրիարքէն, հետեւաբար այդ կէտն ալ քուի չի կրնար դուրսիլ:

Ս. ՆԱԹԱՆԵԱՆ ԷՖ.- Չեն գիտեր թէ ինչու կը վարանիք ընդունելու մեր բանածները: Մենք վարչութեան հրաժարականը եթէ չենք ընդունիր, չենք ալ մերժեր: Այլ մեր նպատակն է յետաձգել, մինչեւ որ ժողովը ժամանակ ունենայ գիտակցօրէն գործելու եւ որոշելու թէ ինչպէս պէտք է ընտրել ժողովը, որոնք գիտակցութիւնը ունենան պէտքերուն եւ անոնց պահանջներուն:

(Ատենապետ Է.Ֆ. քուի դնելով երկու բանածները, Նաթանեան եւ Սիմքէշեան Է.Ֆ.ներու բանածներ ստացաւ 12 քու ընդդէմ ճի եւ ատենանք փակուեցաւ ժամը ճիւն:)

Ծանօթագրութիւններ

1.- Յուլզգիր, ֆրնս.:

2.- Անկլո-իլլյանտական ծագումով բժիշկ Քենետի ներկայացուցիչն էր իր կեդրոնատեղին Լոնտոնի մէջ ունեցող Լորտ Քաղաքապետի Հիմնադրամին, որ միջոցներ յատկացուցած էր հայ որբերու խնամատարութեան նպատակով:

3.-1915-ին, ի հետեանք հայոց դէմ շրջապագերծուած ցեղասպանութեան, Թուրքիոյ մօտ ամերիկեան դեսպան Հենրի Մորկընքուտ անազանց հնչեցուցած ըլլալով,

Եղիշի Պարթ. Տըստեղեանի Պատգամներն

Միացեալ Նահանգներու մէջ միտինար ճէյնգ Պարթունի և բարերար Քիլիկնետ Լոճի նախածնունդներն կազմուած էր Հայկական և Սուրիական Օգնութեան Ամերիկեան Կոմիտէ մը, օգնութեան հասնելու համար հայ և արաբ աղիտեայներու: Ամերիկեան Ներկայագութիւններու Տան կողմէ պաշտօնական ճանաչում ստանալէ ետք 1919-ին, երկրորդ ամուսնափոխութեամբ սը կազմակերպութիւնը առած էր Մերձատըր Արեւելքի Նպաստամատոյց (Near East Relief) անունը:

4.- Հակակէշի, ֆրնս.:

5.- 19-26 Ապրիլ 1920-ին Սան Ռեմօ, Իտալիա, գումարուած խորհրդածողովի ընթացքին, Անգլիոյ, Ֆրանսայի եւ Իտալիոյ վարչապետներն ու Ճափոնի, լուսաւստի եւ Պելճիքայի ներկայացուցիչները բաւարարեցին առարկայ դարձնելով Թուրքիոյ հետ իւր տարածքէն դաշնակիւրը, Միջին Արեւելքի մէջ Լ. Կ. Էլլու Լիկային կողմէ հաստատուելիք հոգատարութիւններ եւ յատկապէս Օսմանեան Կայսրութեան միջհետարեւելեան տարածքներու անդամահատման խնդիրը, յանգած էին որոշումներու, որոնք հիմը պիտի կազմէին նոյն տարուան Օգոստոսին կնքուած Սելիք Խաշնակային: Ֆրանսա Սան Ռեմօյի մէջ կրցած էր միջապգային ծանաչում պապհովել Սուրիոյ եւ Լիբանանի նկատմամբ իր պահանջներուն վերաբերեալ:

6.- Ճորճ Բըրզըն (1859-1925) կը վարէր Մեծն Արիտանիոյ արտաքին գործերու նախարարի պաշտօնը 1919-1924 տարիներուն:

7.- Մեծնետ Ճեյալ Պէյ (1863-1926), որ Հալէպի կառավարիչի հանգամանքով ընդդիմացած էր Օսմանեան կենդանական կառավարութեան հայաքիմը քաղաքակրթութեան եւ հետաքուած իր պաշտօնէն, 1919-ի Նոյեմբերէն մինչեւ 1920-ի Օգոստոսը կառավարիչն էր Ատանայի:

8.- Ալնարկութիւն Փարիզի Հաշտութեան Վեհաժողովին, որ Ա. Համաշխարհային Պատերազմի զինադադարի յայտարարութենէն ետք սկսած էր 18 Յունուար 1919-ին եւ իր աշխատանքները տարւած 21 Յունուար 1920-ին, բացումովը Ազգերու Լիկայի Ընդհանուր Ժողովին:

9.- Ալեքսանտը Միլլըրան (1859-1943) 23 Սեպ. տները 1920-ին Ֆրանսայի նախագահ դառնալէ անմիջապէս առաջ կը վարէր Ֆրանսայի վարչապետի պաշտօնը 20 Յունուար 1920-էն սկսեալ:

10.- Էլեֆթերիս Վենիզելու (1864-1936) վերստանձնած էր Յունաստանի վարչապետի պաշտօնը 1917-ի Յունիսէն մինչեւ 1920-ի Նոյեմբերը:

11.- Առողջ դատողութիւն, ֆրնս.:

12.- Վարկը, ֆրնս.:

13.- Ալնարկութիւն ազգայնական հայալեւա շարժումներուն:

14.- Թըքածարները, ֆրնս.:

Միտի Հայորդի ... երբեք մի փոխեր մեր միսն ու ոսկորը եղող Հայ Եկեղեցին ուրիշ որեւէ արժեքի հետ, ան որուն ճարտարապետը եղաւ Լուսաւորիչ, որուն Լուսարարապետը եղաւ Մեսրոպ Մաշտոց, որուն ժիր մատուակը հանդիսացաւ Սահակ Պարթեւ, որուն աղօթող քրտմը եղաւ Նարեկացին, որուն քաղցը երգիչը եղաւ Շնորհալին: Անկիւս դժուարութիւններու եւ աղէտներու շատ բախած է, բայց չէ խոտորակուած, միշտ ունենալով բաւարար լոյս բաշխելու իրեն յարող հոգիներուն՝ եւ տարածած իր սփոփարար հովանին, որ եթէ աշխարհիկ գորութեամբ զինուած բազուկ մը չէ եղած, սակայն հոգեւոր մխթարութեան եւ գորութեան նեցուկ է հանդիսացած մարմնապէս խոշտանգուած եւ գերուած իր գաւակներուն համար:

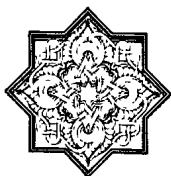
Միտ քու Մայրենի Հայ Եկեղեցին, թրքուէ անով, եւ անոր մեծութեան զանձներուն մէջ որոնէ հոգեկան կազդորդող, պատրաստ ըլլալով, եթէ հարկ ըլլայ, պարանդ վերջին կաթիլը տալու իրեն համար: Մի տրտմեցներ այդ մայրը եւ մի իւրաք խորդ գաւակը Հայաստանեայց Եկեղեցիին:

Բողոքումնը թրքերը եւ հեռանալ Հայ Եկեղեցիէն, իրենց հերշտանքով խողովութիւն կ'արձնէ շարիշ ուղիէ մը, որ յաճօր կը նայի մերիմքին: Բողոք անմիջորոշ մարդորսական ծուկակներով աղօթին ծոցէն կը խլեն իր միամիտ ու լաճախ բարեմիտ գաւակները, իրենց վրայ կը հրաժարեն հայ ժողովուրդի դարաւոր արեւն ու հաւատքի բողբոջ արեւին՝ արիւնապաշտան անձնորք:

Չաւակները ծրարահաճեայց Եկեղեցւոյ, հազէք միտն եւ միշտ, մեջ դաւաճող ողջամըտութեան զրամը, իրեն մի հոս շարունակելու մեր գոյութեան պայքարը: Անէն մասնիկ որ կը փրթի մեր մեքողութենէն, արժէք սըն է որ կը պակսի մեր նիթական ու հոգեկան դրամապոլտին:

Ուշադիր եղէք առաքելի խօսքին, «Որպէս ընկալարութ գըրիստոս Յիսուս գՏէր, նովին գնացէ: Զգոյշ լըրութ, մի որ իցէ որ գձեզ կողալաիցէ ճարտարութեամբ եւ սնտոյի խաբէութեամբ, որք ըստ մարդկան աւանդութեան եւ ըստ տարերց աշխարհի են, եւ ոչ գՅիստիս Բրիստոսի»:

«Սիւն», 1962, Նոյեմբեր-Դեկտեմբեր, էջ 316

ՌԻԲՏԱԳՆԱՅԻ ՅՈՒՇԵՐ

Իսկենտերունի Ս. Բառասուն Մանկանց եկեղ.

ԴԵՊԻ ԿԻՒԿԻԱ, ԴԵՊԻ ՆԱՆԵԱՅ ՀՈՐ

Ս. Մարգարանցի

Պատմական Հայաստանի հողերու վրայ երկրորդ գիշերս անցաւ անհանգիստ՝ մանկութենէ ու պատանեկութենէ աւանջներս լեցուած տեղանուններու յաճախանքներով։ Իմ կենսագրութեանս անբաժան մէկ մասն էին դարձած յիշատակումները «քննող Կիլիկիոյ» Չորք-Մարգարանի, Ալեքսանտրեթ-Իսկենտերունի, Ատանայի, Միսի, Հաճընի։ Շատ շուտով պիտի գտնուիմ այնպիսի վայրեր, որոնք երկիւղածութեամբ ու խոնաւ թախիծով կ'արտասանուէին մեծ-հօրս ու մօրս, ծնողներուս եւ իրենց շրջանակի վաղուց անցած-գացած անձերու կողմէ։

Պատմական յիշողութիւնը եւ սերունդէ սերունդ փոխանցուած գրատր ու յատկապէս բանատր պատումները դարձած էին մեր սերունդին ընտանեկան-ազգային դաստիարակութեան գլխատր սնուցիչներէն մէկը։ Հասնողունով կ'ըսեմ թէ օտար ամբարներու վրայ հասակ առած հայու մնացորդացին ու իմ սերունդիս համար հայապահպանութեան ազդակ եղած են այդ պատումները։

Այլանջիս մէջ թարմ են 20-30-ական թուականներուն պարմանտիկ մօրս, ապա «մարդու երթալու» տարիքին մօտեցած հարսընդո օրիորդ Մարիին հիացական ու կարօտալի գովասանքները Ալեքսանտրեթի գովասուն գիւղերէն քրառատ Սովոպ Օլուքի, Քրքք Խանի եւ անշուշտ Իսկենտերունի մասին։ Տակաին մինչեւ իր կեանքին վերջին ամիս-

ները, մայր ու որդի մեր գրոյցներուն մէջ ան երանութեամբ կը յիշէր պարտէզներն ու աղբիւրները, մաքուր ու կազդուրիչ օդն ու Ալեքսանտրեթի կամ Հայոց Մոցի ականա-կիտ ծովափները։

Ինչ ըսեմ հապա մեծ-հայրերուս ու մեծ-մայրերուս մասին, որոնք եթէ շքեղ ապարանքի մը մէջ ալ տեղատրէինք, դարձեալ պիտի փնտռէին Չորք-Մարգարանի իրենց օձախները, որոնց պարտէզներուն մէջ կ'աճէին նարինջն ու թուփը, ընկոյզն ու թուզը եւ անպայման իրենց տունին առջեւէն կը հոսէր առուակ մը, որուն մէջ իրենց ոտքերը կը դնէին ու կը զովանային...

Կը բարձրանայնք ու կը մտնենք Ամանոսի հարապային լեռնաշղթան ու սարսուռ մը կ'անցնի մէջէս։ Ուր որ է պէտք է հասնինք Պէլլան, ապա կամաց կամաց իջնենք Ալեքսանտրեթ։

Ով որ չէ անցած այս լեռնանցքէն ու չէ տեսած Պէլլանը փռուած բարձրաբերձ լեռներու կողերուն, Ամանոսի մասին գաղափար չի կրնար կազմել։ Մառախուղի մէջ կորսուած անտառապատ բարձունքներն ու անտեց ստորոտին խիտ կերպով կառուցուած հին ու նոր Պէլլանը ինծի կը յիշեցնեն Լիբանանի Պըօղրին, Խընչարա ու Պիքֆայա գիւղերը, ուր մայր բնութիւնը անխնայօրէն թափեր է իր ընդերքին բարիքները։

Աստուած հոգիդ լուսատրէ պէլլանցի սիրելի երէց բարեկամս եւ ընթերցողս՝ ընկեր Նուպար Միսի Գէորգեան։ Այժմ, կիսափուլ եկեղեցուդ պատերուն տակ, ականջիս մէջ կը հնչեն համով հոտով զուարճախօսութիւններդ, ըստ որոնց աշխարհը կը սկսէր Պէլլանէն, կը պտըտէր անոր շուրջ ու կը վերջանար հոն։ Ով որ քեզ ձանջցած էր, հացդ էր կիսած, անպայման պիտի յիշէ Պէլլանովդ հպարտ մարդու իւրայայտուկ ու սրամիտ ստուգաբանութիւններդ, որոնց համաձայն Պերլինի, Պըրքլիի ու Բապերնէ Սովինետն գինիին ծագումը կը բացատրուէին միայն ծննդավայրիդ անունով։

Այլանջդ խօսի սիրելի բժիշկս՝ Տօթթ. Գէորգ Քէշիշեան, որ օր մը աչքերդ բացիր այս լեռնալանջերուն վրայ, ապա գրիչի մէկ հարուածով անոր Թուրքին յանձնուելէն ետք ընտանիքով յայտնուեցար Հալէպ ու Պէրուք, եղար մանկապատանեկան տարիքիս բժիշկը, մեր սերունդին սեռային դաստիարակութեամբ գիտականօրէն զբաղող առաջին

մտաւորական բժիշկը, ապա նաեւ իմ բժախնդիր ընթերցողս ու պաշտպանս՝ միշտ եռանդոտ տիկնոջդ Մեսիլին հետ: Ահաասիկ ես հիմա ձեր ծննդավայրին մէջ եմ ու թէեւ մարմնապէս կէս երկրագունդ մը հեռու եմ ձեզմէ, այս վայրկեանիս դուք հետս էք, քովս էք կարծես, եւ ուր որ է կարծիքներ պիտի փոխանակենք ՀԲԸՄ-ի, ՌԱԿ-ի, ազգին ու մարդկութեան շուրջ...

Ինչպէ՞ս չիշեմ նաեւ քեզ՝ իմ համալըսարանական դասընկերուի պէլլանցի Հայկունի Բիպեղեան, որ շուրջ չորս տասնամեակ առաջ Երեւանի Պետական Համալըսարանի Բանասիրական բաժանմունքին մէջ ներկայացուցիւր հօրդ ծննդավայրի բարբառը եւ ապա պաշտպանեցիւր գիտական աւարտաճառը: Ինչպէ՞ս կրնայի մոռնալ քեզ, երբ պէլլանցի հայրդ, անսալով հայրենականին, կը ներգաղթէր հայրենիք, բայց քանի մը տարի ետք դուն լոյս աշխարհ կու գայիր... Միպերիոյ սառնամանիքներուն մէջ:

Մեր փոխադրականքի չափը զիս անցեալէն կը փոխադրէ ներկայ ու քիչ ետք կը սկսիմք վայրէջքը դէպի Ալեքսանդրէ:

Մեր դիմացն է նորէն Միջերկրականը, որուն ափին փռուած է Մեծն Աղեքսանդրի շինած բազում քաղաքներէն մին: Արդիական ու պճնազարդուած քաղաքամտութիւն կը յաջողեն նեղլիկ փողոցները, ճաշակով յարդարուած խանութները, որոնց վրայ ընդամէնը 70-80 տարի առաջ պիտի կարդացուէին նաեւ հայերու, յոյներու, արաբներու անունները: Ատիկա 1939-էն առաջ էր, երբ գրիչի մէկ հարուածով շրջանը կը յանձնուէր թուրք փոքրամասնութեան:

Անհամբեր եմ այցելելու Ս. Բառասուն Մանուկ եկեղեցին, որուն մէջ կնքուած էր մայրս եւ յաճախած էր քիչ մը անդին գտնուող Ազգային Նուաբանս վարժարանը:

Մեր աչքին կը զարնէ թուրքերէնով գրուած ցուցանակ մը՝ «Բառասուն Մանուկ Էրմէնի Բիլիսէսի»: Արնաներկ դրօշակ մը եկեղեցոյ մուտքին ծանր տպատուութիւն կը թողու մեր վրայ: Ի՞նչ գործ ունի Թուրքիոյ դրօշը մեր աղօթավայրին վրայ: Արդար վերդովմունք մը իր գլուխը կը բարձրացնէ ողնայարուէ վեր, կը հասնի ուղեղին ու բարձրաձայն դուրս կու գայ բերանէս՝ «Հոս ի՞նչ գործ ունիս դուն, չի՞ բաւեր ամէն տեղ ես արդէն, այս համեստ եկեղեցոյ վրա՞յ ալ աչք տնկած ես...»:

Խոսքին փորձառու դեկավար Աօն թթուած դէմքիս նայելով կը կարդայ վրդովմունքս ու կ'ըսէ.

- Գիտեմ ինչ կը զգաս. այս դրօշակը պետութիւնը յատուկ նպատակով դրած է հոս՝ ցոյց տալու համար որ պետական հոգատարութեան տակ կը գտնուի անիկա, այլապէս այս եկեղեցին ալ կ'այլանդակէին...:

- Է՛հ,- կ'ըսեմ թերահաւատութեամբ, կ'ուզեն որ ես ալ կլլեմ՝ այդ պատճառաբանութիւնը:

Կը մտնենք սրբավայրէն ներս, ուր կը տիրէ բացարձակ մաքրութիւն ու երկիւղածութիւն՝ շնորհիւ Իսկնեստերունի ծնունդ երիտասարդ հոգեւոր հովիւին բժախնդիր հոգատարութեան: Կը վառենք մեր մոմերը, իսկ ես խեղդուող կոկորդով մը աւազին մէջ կը խրեմ զոյգ մը վառած մոմեր ի յիշատակ նորոգ հանգուցեալ եւ Ալեքսանտրէթ ծնած մօրս:

Քիչ ետք կը ձեմեմ ծովեզերեայ ծառուղիով: Չախիս Հայոց Մոցն է, Միջերկրականի հիւսիս-արեւելեան ափը: Աչքիս կը զարնէ ծառուղիին խնամքը, արմաւենիները, պուկենվիլիաներն ու վարդենիները: Մեր ծնողները կը պատմէին թէ ատենին այս տեղերը կու գային ու կը ձեմէին՝ խուսափելու համար Ալեքսանտրէթի ճահիճներու մծեղներէն: Շատոնց այդ ճահիճները չորցուած են, բայց մեր ծնողներուն արցունքները երբեք չչորցան ու այդպէս ալ հեռացան անոնք այս աշխարհէն:

19-րդ դարու վերջատուութեան Ալեքսանտրէթը նաւահանգիստ ըլլալով հրապուրած էր օտարերկրեայ գործարարներ, առեստրական հաստատութիւններու ներկայացուցչութիւններ եւ դարձած էր քանի մը եւրոպական պետութիւններու հիւպատոսու-

թիւներու նստավայր: 1909-ի Չորք-Մարգ-պանի հերոսական երկրորդ (Մեծ) դիմադրութեան տարիներուն, քաջարի նարնջաստան աւանի առօրինասիրտ զաւակները, փշրելով պաշարման օղակը, յաջողած էին հասնիկ Ալեքսանտրեթ եւ տեղւոյն հայերու անմիջական օգնութեամբ, յատկապէս Տէր Գրիգորի քանքերուն շնորհիւ, կրցած էին պաշարուած Չորք-Մարգպանի դիմադրութեան մասին տեղեա պահել օտարերկրեայ հիպատոսները: Հայերը, անմիջապէս ներկայանալով Անգլիոյ հիպատոս Բաթնիին, պարզած էին աանին սպառնացող սիւստր վտանգը: Միջնորդութիւնը իր գործը կատարած էր, որովհետեւ քանի մը օրուան մէջ Ալեքսանտրեթէն ձաւթայ ելած իտալական «Ֆլուովն» ռազմանաւը հասած էր Չորք-Մարգպանի ծովուն բացերը՝ սպառնացած ռմբակոծել թրքական դիրքերը: Ի վերջոյ միջամտութիւնը իր արդիւնքը տուած էր եւ 1909-ի Ապրիլ 18-ին կնքուած էր զինադադար: Հերոսական դիմադրութիւնն ու դիւանագիտութիւնը կատարած էին իրենց առաքելութիւնը:

Ալեքսանտրեթի մէջ եմ հիմա: Ամբողջ պատմութիւն մը իր ողբերգութիւններով, յուսալքումներով ու հազուադէպ յուսադրիչ պատկերներով կը տողանցեն տանջահար ուղեղիս մէջ:

1921-ին իր բնիկ հայութենէն պարպուեցաւ Կիլիկիան, ներառեալ Չորք-Մարգպանը, որուն վերջին լքողներէն մէկը, մեծ հօրս մեծ եղբայրը՝ քաղաքապետ Յովհաննէս (Խոսրով) Գարասարգիսեանը, արցունքոտ աչքերով, ֆրանսական զէնքի սպանալիքի ստիպողութեան տակ, հազարաւոր հայրենակիցներու նման հարկադրաբար հեռացաւ բնօրրանէն ու հաստատուեցաւ Ալեքսանտրեթ, այն յոյսով որ շուտով հարցերը կը լուծուին եւ երկրորդ տեղահանութեան ենթարկուած Կիլիկիոյ հայութիւնը կը վերադառնայ հարազատ վայրեր:

Չիրանկանցա՛ւ երբեք այդ երազը: Հայութիւնը ստիպուեցաւ 17 տարուայ ընթացքին նորէն տուն-տեղ շինել ու զարգացնել ծովեզերեայ ճահճոտ տարածութիւնները: Կրկին անգամ մեծ պետութիւններու միջազգային հաշիւները եկան հարուածելու ոչ միայն արաբներն ու ի մասնաւորի ալեւիները, այլեւ նոր շունչ առնող հայերն ու քրիստոնեայ միւս ազգերը: Դիւանագիտա-

կան պոռնկութիւնը Ալեքսանտրեթի Հաթայը (սանճազը) յանձնեց մեծամասնութիւն չկազմող թուրքերուն: Կրկին անգամ Ալեքսանտրեթի բազմաչափար հայութիւնը բռնեց գաղթի ձաւթան դէպի Հալէպ, Պէրդօ, Ամման, Ֆրանսա, Հիւսիսային ու Հարաւային Ամերիկաներ:

Կը ճեմեմ Ալեքսանտրեթի ծովափնեայ ծառուղիով՝ կող տալով անարդարութեան դառն դեղահատերը, զորս մեզի տուին Արեւմտեայ «քաղաքակիրթ» եւրոպացիները: Պիտի գա՛յ արդեօք այն օրը, երբ եւրոպական եւ յատկապէս ֆրանսական պատմագրութիւնը խստիւ դատապարտէ այս անարգ, անհեռատես ու պատեհապաշտ քաղաքականութիւնը:

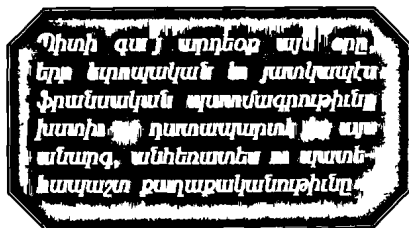
Որքա՛ն դիպին է եղեր արիւնով պաշտպանած ուրիշին հողը մէկ ուրիշին յանձնելը՝ սեփական շահերը պաշտպանելու համար...

Ծանր խոնքերու տակ հայեացքս կ'ուղղեմ հիսիս, ուր կէս ժամ ետք նորք պիտի դնեմ պապերուս օրրան նարնջաստան Չորք-Մարգպանի հողին վրայ:

Աստուած համբերութիւն տայ ինծի:

1930, Ալեքսանտրեթ, հայկական շուկան

ԳԻՐԵՐԱՐԿԵՏ

Օրմանեան Մաղաքիա Պատրիարքի «Հայոց Եկեղեցին» Երկին Անգլերեն Վերջին Հրատարակութիւնը 2016 թուին Այլառու Թերութեան Առիթով

Դոկտ. Զատեն Ա. Քինյ. Արգումանեան

Ներկայ 2016 թուականին Հայաստանի մէջ վերահրատարակուեցաւ Մաղաքիա Պատր. Օրմանեանի յայտնի երկին՝ «Հայոց Եկեղեցի»-ին անգլերեն թարգմանութիւնը «Անկիւնաքար» հրատարակչութեան: Թարգմանութիւնը նախապէս 1912 թուին Մարգար Գրիգորիի կատարած միակ թարգմանութեան կրկնօրինակն է, գեղեցիկ արտաքինով ու պատկերագրաւ: Տողատակերուն օգտակար եւ ուսանելի ծանօթագրութիւնները անցուցած են Ղետնդ քահանայ Մայիլեանն ու Խաչիկ Գրիգորեանը, առանց սակայն ժամանակակից հարկիւրամայ զարգացումները նկատի ունեւայլ: Բոլորն ալ իրենց ժամանակին վերաբերեալ պատմական յատուկ ծանօթագրութիւններ են:

Պատկերագրող տոյն հատորը, որուն տիտղոսաբերքը կը նշէ «Հայ Եկեղեցւոյ պատմութիւնն ու վարդապետութիւնը», կը յաւելու նաեւ «Ներկայ Կացութիւնը», զոր բոլորովին չենք տեսներ գիրքին մէջ: Հատորը կը նշէ Ամենայն Հայոց Տ.Տ. Գարեգին Բ. Կաթողիկոսի անունն ու Արարատեան Թեմի Փոխանորդ Սրբազանին հովանաւորութիւնը:

Ամեն ինչ լաւ կը թուի առաջին ակնարկով, եւ սակայն ինչպէ՛ս աննկատ բոլոր գիրքի մը վերահրատարակութեան պարագային գիրքին ՎԵՐՋԻՆ հրատարակութիւնը, որպէս ամենէն ընտիրը, եւ կառչիլ առաջին (obsolete) անգլերեն թարգմանութեան բնագրին վրայ, եւ զայն ընդօրինակել, միեւնոյն ատեն խոստանալով, գիրքին մէջ ալյապէս անգոտանելի, «Ներկայ Կացութիւն» կոչուածը: Որքան անհոգ ըլլալու են մարդիկ, երբ թերեւս նոյնիսկ չեն լսած անգամ որ Օրմանեանի նոյն կարեւոր գիրքը անգլերէնով, դարձեալ նոյն Մարգար Գրիգորիի թարգմանութեամբ, վերջին անգամ լոյս տեսած էր Լոնտոնի մէջ 1955 թուականին Դերենիկ Շախկոպոս Փոլատեանի ուշադիր խմբագրութեամբ որպէս հռչակատուր A.R. MOWBRAY, Oxford-ի հրատարակութիւնը, որ

չխախտելով հանդերձ գիրքին կառոյցն ու կշիռը, անցուցած է 20-րդ դուիս մը The Twentieth Century անունին տակ. քսաներորդ դարու Հայ Եկեղեցւոյ յառաջընթացը նշելով՝ ամփոփ եւ շատ կենսական գիծերու մէջ, զայն հասցնելով մինչեւ 1954:

Ինչպէս երեակայել եւ ընդունիլ որ տոյն վերջին հրատարակութեան մէջ մեր ժամանակակից այդ 20-րդ դուիսը լիովին գոյութիւն չունենար, եւ հրաճուածը անցնալին գրուած երկը կը մնայ, երբ ամապաման պետք էին գործածել Լոնտոնի հրատարակութիւնը իր յաւելեալ ժամանակակից դէպքերը ներառնելով: Ուր մնաց մեր հասկցած եւ յարգելի «գլխական վերահրատարակութիւն» կոչուածը:

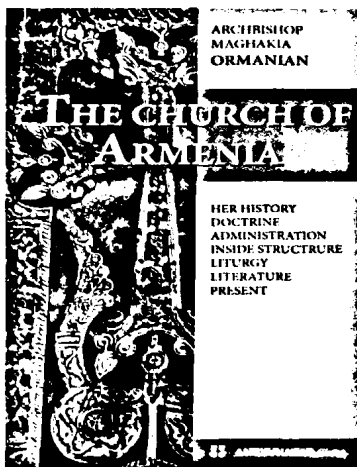
Ո՛չ միայն 20-րդ դուիսն է որ կը պակսի ներկայ արտաքնապէս փայլուն հրատարակութեան մէջ, այլ նաեւ գիրքի վերջաւորութեան APPENDIX III-ը իր թեմներու, նուիրապետական աթոռներու, թեմակալներու, ծխական եկեղեցիներու եւ հաւատացեալներու, կաթողիկ եւ բողոքական հայերու ցանկագրեալ եւ սինակներու մէջ ակնյայտնի կերպով դասաւորուած թիւերը ընդգրկելով: Կը պակսի նաեւ յատուկ անուններու ցանկը: Այս վերջին երկու բաժինները, ինչպէս նաեւ յիշեալ 20-րդ դարու յաւելեալ դուիսը, բծախնդիր կերպով անեւցուցած է Դերենիկ Շախկոպոս:

Նոր հրատարակուած գիրքին մէջի մեծ բացական, քսաներորդ դուիսը, հետեւեալ գլխաբաժանումները կը ներկայացնէ, այնքան կարեւոր որքան մեր յետ-եղեռնեան եկեղեցական հոգեւոր վերականգնումը:

1. The Twentieth Century: Յրուեալ հայութեան յետ-եղեռնեան կացութիւնը:
2. The Catholicosate of Etchmiadzin: Գեորգ Ե. Սուրենեան եւ մահատակ Խորեն Ա. Մուրադբեգեան Կաթողիկոսներու ճգնաժամը՝ Սովետական շրջանին:
3. The Catholicosate of Cilicia: Կիլիկիոյ Սահակ Բ. Խապայեան Կաթողիկոսի բռնի գաղթը դէպի Երուսաղէմ եւ Հալէպ, եւ ի վերջոյ Կաթողիկոսութեան վերջին կայքը՝ Ամքիլիսա:
4. The Patriarchate of Jerusalem: Տեղիչ Դուրեան Պատրիարքի եւ յաջորդներուն գահակալութիւնն ու Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան վերագարծօնը:
5. The Patriarchate of Constantinople: Կ. Պոլսոյ Հայոց Պատրիարքութեան ճգնաժամը քեմալական Թուրքիոյ ճնշիչ պայմաններուն տակ, Մեսրոպ Նարոյեան եւ Գարեգին

Խաչատուրեան Պատրիարքներու գահակալութեան շրջանին, եւ վերջնոյս աւելի հանդարտ պայմաններու ներքեւ յառաջդիմութիւնը:

Այս բոլորի մասին Դերեմիկ Սրբազանի կողմէ մանրամասնեալ կերպով տեղեկութիւններ տրուած են տաաը խիտ էջերու մէջ: Մեր եզրակացութիւնն է վերեւի մեր ըսածը: Երբ ունիս լաւագոյն բնագիր մը, այժմէականացած, ինչո՞ւ չիրատարակել զայն հրամցնելու համար լաւագոյն գիրքի մը նորոգեալ պատկերը: Ցաւալի է որ կը ծախսուին գումարներ, բարի մտքով անկասկած, եւ սակայն առանց մտածելու, եւ կամ այլոց կարծիքը հարցնելու:

Շատ խօսք ունեցող մարդը քիչ գործ կը տեսնէ:

Ինչպէս որ զգեստը չգործածուելով ցեցերու կեր կ'ըլլայ, նոյնպէս ալ մարդը եթէ անգործ մնայ մեղքերու ցեցով կ'ապականի:

Ան որ ինքզինք գերին կ'ընէ սուսին՝ կը կորսնցնէ իր խօսքին հեղինակութիւնը եւ հետեւաբար ատելի կ'ըլլայ Աստուծոյ եւ մարդոց աչքին:

Կեանքը կ'իմաստատորոշի այն ատեն՝ երբ ուրիշի համար կ'ապրուի:

Երանելի է ան՝ որ չի ցանկար ուրիշի ունեցածը:

Թերեւս աղքատին շատ բան կը պակսի, սակայն ազահին ամէն բան:

Ժամանակը կը փոխէ նոյնիսկ դատաւորին ակնոցը:

Մի՛ ըլլաք չարախօս՝ նոյնիսկ ձեր չարախօսներուն:

Ան որ չի գիտեր ժամանակին յարգը կը նշանակէ թէ ան չէ ծնած փառքի համար:

Շատ մոլութիւններ ունեցողը շատ տէրեր կ'ունենայ:

Մոլութիւնները ներել՝ առաքինութեան դաւաճանել է:

Մուտը ծնունդ է տկար հոգիի, յեղեղուկ մտքի եւ յոռի նկարագրի:

Չար մարդիկ միշտ կը խուսափին առաքինի մարդոց հետ մտերմութենէն, որովհետեւ անոնց առաքինութիւնը կը խրտչեցնէ գիրենք:

Եթէ ի վիճակի չենք ընելու այն ինչ որ ուզենք, ուրեմն ուզենք միայն այն ինչ որ կրնանք ընել:

Երբ ոսկին խօսի՝ ամէն լեզու կը լռէ:

ԻՄԱՍՏՈՒՆ ԽՕՍԷՐ ՀՈՍԿԷ-ՀՈՒԿԷ

Չեր թշնամիները մի՛ ատէք կիրքով, որովհետեւ կրնայ ըլլալ որ հաշտուիք:

Ազահը իր ինչքերուն տէրը չէ, այլ ինչքերն են իր տէրը:

Եթէ իմաստութիւնը ուրիշին բանականութիւն է, ուրեմն առաքինութիւնն ալ՝ սրտինը:

Մարդիկ կառավարելու համար սահմանած իշխանատուրը պարտի ճանչնալ մարդերը:

Իշխանատուրներ կը տկարանան, երբ փորձեն օրէնքէն աւելի բարձր ըլլալ:

Կիրքերը գոհացնել աւելի մեծ հաճոյք մը կայ. այդ ալ յաղթահարելն անոնց:

ՀԱՅ ԴՊՐՈՅԸ ԼՈՅՄԻ ՏԱՀԱՐՄԸ

ՄԵԼԳՈՆԵԱՆ ԿՐԹԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԵԱՆ ԱՄԱՆԴԸ

Հիմնադրութեան 90 ամեակին առթիւ
պատմական գնահատական մը (*)

Դոկտ. Միմաս Գոնայեան

Դպրոց, վարժարան, կրթական հաստատութիւն կամ հիմնարկ, ճեմարան, կրթական վառարան ունին մնանութիւններ եւ տարբերութիւններ թէ՛ իմաստային տեսակետով եւ թէ՛ հասարակութեան մը կամ ազգի մը մշակութային կեանքի մէջ իրենց խաղցած դերով: Անցեալին երբեմն այս անուանումներէն մէկը միւսին փոխարէն գործածուած է: Օրինակ «դպրոց» բառը - school, schola - այսօր ունի թէ՛ տվորական դպրոցի եւ թէ՛ կրթական հաստատութեան մը նշանակութիւնը: Երբ կ'ընենք այսինքն կը պատկանի բժշկական այսինքն **դպրոցին**, կը հասկնանք որ ան կը պատկանի այնպիսի կրթական հաստատութեան մը, որ վաստակած է դարաւոր, կամ տասնամեակներու ընթացքին կերտած յատուկ համբաւ մը: Այս պարագային մենք գործը չունինք շէնքերուն հետ, այլ դասաւանդուած նիւթերու, աշակերտներու մակարդակի, տեսիլքի, դասաւանդ ուսուցիչներու, հետապնդուած վեհ նպատակներու, գոյութեան իմաստի (raison d'être), դաստիարակութեան եւ այլ բարոյական հասկացութիւններու հետ:

Երբ կը խօսինք Մելգոնեան Կրթական Հաստատութեան անցած ութսունամեակ կեանքին ու ժառանգութեան մասին, մենք յատկապէս նկատի կ'ունենանք անոր կատարած ազգաշէն ու ազգակերտ դերը, որ մախախընամական եղաւ յետ-եղեմեան վերականգնումի տարիներու հայութեան ճիգին մէջ:

Մելգոնեանի եւ նման դպրոցներու մասին ի գուր չենք տար այնպիսի նախդիրներ, ինչպէս՝ **լուսաշէջ վառարան, մտքի դարբնոց, երկրորդ տուն, «Նոր Աթոն»** եւ այլն: Ասոնցմէ իւրաքանչիւրին ետին կայ խոր իմաստ ու բովանդակութիւն, որ անհասկնալի պատճառներով անտեսել ուզեցին մարդիկ, որոնք կրթութեան ու ազգային տոհմիկ դաստիարա-

կութեան հետ առնչութիւն չեն ունեցած անցեալին, ոչ ալ ունին այսօր:

Մելգոնեան վարժարանը դպրոց եղաւ քառիս միջմաղարեան ամենէն դրական իմաստով, այնպէս ինչպէս էին Սանահինի, Հաղբատի, Գանձասարի, Գլածորի, Տաքեի, Մշոյ Սուրբ Կարապետի, իսկ նոր ժամանակներուն Վենետիկի ու Վիեննայի Միսիթարեան վարժարանները, Մոսկուայի Լազարեան ճեմարանը, Պոլսոյ Կեղողմականը, Էսայեանը, Տատեանը, Թիֆլիսի Ներսիսեանը, Էջմիածնի Գեղոգեան ճեմարանը, Երուսաղէմի Ժառանգաւորացը, Պէյրութի Նշան Փալանճեան ճեմարանը, Յովակիմեան-Մանուկեանը, Դարուսի Յակոբեանը, Հալէպի Քարէն Եփփէն եւ ուրիշներ, որոնք լոկ ուսում չջամբեցին, այլ տոհին հայեցի դաստիարակութիւն ու տոհմիկ կրթութիւն՝ հայ մշակոյթին մատակարարելով իրենց գործին հաւատացող մշակներ ու գործիչներ, ինչպէս նաեւ կեանքի զանազան ասպարէզներուն մէջ նիւթապէս յաջողած հայրենասէր ազգայիններ ու բարերարներ:

Մելգոնեան Կրթական Հաստատութիւնը իրականացուց հիմնադիր եղբայրներու երազանքը՝ սկզբնական շրջանի որբերէն ու անոնց յաջորդներէն պատրաստելով ո'չ միայն օգտակար քաղաքացիներ, այլեւ յատկապէս մանկավարժներ: Այս բոլորը յաջողցնելու համար պէտք է ստեղծուէր այն կրթական մթնոլորտը, ուր պէտք է դասաւանդէին ժամանակի լուսազոյն մասնագէտները: Այս իմաստով Մելգոնեան Կրթական Հաստատութիւնը եղաւ այն պարարտ հողը, որուն մէջ իրենց հայրենաշէն սերմերը ցանցեցին մեր երանմաշնորհ ուսուցիչներն ու դաստիարակները:

Ա.- Հայոց լեզու եւ հայ գրականութիւն

Կասկած չկայ թէ ազգի մը ինքնութեան պահպանութեան կարեւորագոյն խաղիսխը

մայրենի լեզուն է: Լեզուն է որ իր մէջ կը խտացնէ ու կը պահէ ազգի մը ամբողջ լեզուամտածողութիւնը, որով ան կը տարբերի այլ ազգերէ: Լեզուն է որ կը կերտէ ազգի մը նկարագիրը: Մայրենի լեզուն ինքը՝ ազգն է:

Յիշենք եւ քանի մը խօսքով քննարկենք լեզուի եւ գրականութեան քանի մը երախտատրոները, որոնք պատրաստեցին իրենց յաջողները եւ այս վերջիններս ալ եկան իրենց ծառայութիւնը մատուցանելու 40-ականներէն մինչեւ 80-ական թուականները: Եթէ շուրջ 300 մելգոնեանցի շրջանաւարտ շրջանաւարտուհիներ՝ երէցներ, միջին տարիքի եւ երիտասարդներ անցեալ Յուլիսին Կիպրոսի մէջ իրար թով եկան տօնամիսներու սիրելի վարժարանի հիմնադրութեան 90 ամեակը հարազատ դպրոցի բակին մէջ, Բարերար եղբայրներու դամբանին շուրջ որպէս ուխտատու, զանոնք իրարու թով բերող կարեւոր կապերէն մէկն է մեր մայրենի լեզուին ու գրականութեան հանդէպ ունեցած յարգանքը, իրենց հայախօսութիւնը, անշուշտ նաեւ յանձնառութիւնը վարժարանի ապագային հանդէպ:

Երեսունական-քառասունական թուականներուն ՄԿՀ-ը վայելեց ներկայութիւնը այնպիսի մեծերու, ինչպիսիք են Յակոբ Օշական եւ Վահան Թէքէեան. վերջինս թէեւ կարճ ատենուան մը համար մնաց Հաստատութեան մէջ, բայց իր հմայքը մեծ ազդեցութիւն ունեցաւ աշակերտութեան վրայ, ի վերջոյ «հայ հնչեակի իշխանն էր», «Լուսաւորչի Կանթեղի», «Պիտի իյմաս»ի, «Մէկ հատիկ»ի, «Եկեղեցին հայկական»ի անգուգական յօրինողն էր ան: Ժամանակակիցները իրենց յուշերուն մէջ կը գրեն թէ, երբ ան կը քալէր բակին մէջ, մարմնացած բանաստեղծութիւնն էր, որ դպրոցաշէնքերէն կ'ուղղուէր դէպի իր քնակարանը: Այն ատենուան աշակերտները բացի պատկառանքով մօտենալէ բանաստեղծին, իրենց բանաստեղծական առաջին թոթովանքները կը ներկայացնէին անոր եւ կը ստանային խրախուսանք ու շինիչ խորհուրդներ: Այս շրջանի յաջողագոյն աշակերտներէն մէկը կը նկատուի բանաստեղծ, թատերագիր եւ վաստակաշատ ուսուցիչ՝ Մուշեղ Իշխան,

Ռուս մեծ գրող Լեւ Թուլսոյ ըսած է. «Ուսուցիչի համար պարտադիր յատկութիւն է՝ իր կոշտմին նկատմամբ ունեցած սէրը աշակերտին նկատմամբ տածած սիրոյ եւ

ինքնութեան կերտումին հետ զուգակցելը»: Մելգոնեան Կրթ. Հաստատութեան մէջ ա'յս է որ իրագործած է հայ եւ հայերէնի ուսուցիչը: Վերոյիշեալ մեծերուն յաջորդած է բանաստեղծ, ուսուցիչ եւ «ԱՆԻ» ամսագրի խմբագիր, նրբազեղ ճաշակի տէր Վահէ-Վահեան (Սարգիս Ապտալեան), կրթական մշակ մը, որուն մենք ալ աշակերտուելու առանձնացործներն ենք, իր դասաւանդութեանց ընթացքին մեզի ոգեւորած էր այն գաղափարով, որ հայ գրականութեան մեծերը մէկական առասպելատիպ ու մարմարակերտ անձեր էին: Մելգոնեանցի իր սաները կը պատմեն թէ ան դասարան կը մտնէր այնպէս մը, որ կարծես քուրմ մը կը մտնէր մեհեանէն ներս: Քանի՞նք մեծերը չուրմ են իր դասաւանդութիւններէն, մանաւանդ վերլուծումներէն, եւ այսպէս երեսունականներէն մինչեւ քառասունականներու վերջերը անոր շունչին տակ յաստիարակուած են բանաստեղծ ու հասարակական գործիչ Սմբատ Տէրունեան, գրականագետ ու գրող Կարպիս Սուրենեան, բանաստեղծ Կայծակ Լէփէնեան, Գրիգոր Քէշիշեան, Շաքէ Վարսեան, վիպագիր, հրապարակագիր եւ հասարակական գործիչ Հայկ Նազգաշեան, Վարուժան Պետիկեան, արուեստի պատմաբան Բարսեղ Թուղաճեան, Պետրոս Լէփէնեան եւ Հրանդ Նազգաշեան (Երուսաղէմ), որոնք սփիւռքի եւ հայրենիքի գրականութիւնը եւ մշակոյթի ուսումնասիրութիւնը հասցուցին յաջորդ համագործում՝ նոր բարոյանակներ առեցնելով խորհրդահայ եւ սփիւռքահայ գրականութեան ծաղիկ:

Գրութեան սկիզբը երբ կը խորհրդողածէի ԴՊՐՈՅ հասկացութեան մասին, նկատի ունէի ճիշդ այս հանգամանքը:

Փակակիծ մը բանալով հոս աւելցնեմ թէ՝ շարունակելով սերունդէ-սերունդ փոխանցուած աւանդութեան մասին իմ միտքը, շատեր իմ դասընկերներէս ըմբռնած են հայ մանկավարժի դժուար, երբեմն ապերախտ (նիւթական գնահատման իմաստով), բայց հոգեկան մեծ բաւարարութիւն առնող հայ մանկավարժի ազգակերտ ասպարէզը: Ես նոյնպէս կրնամ հպարտ զգալ, որ իմ Մելգոնեանի սաներէս շատեր հետեւեցան իրենց ուսուցիչին եւ այսօր փնտռում են կրթական գործիչներ են, խմբագիրներ, հայ գիրքի մեկենասներ, բարերարներ, հայախօս ընտանիքի ծնողներ (որ պակաս կարեւոր չէ այս տարիներուն), ազգային-հասարակական կեանքէն ներս զգալի ներ-

դրումներ կատարող հայորդիներ:

Պրն. Սարգիս Ապտալեանին յաջորդեց Մելգոնեանի արագ սերունդին քաջ յայտնի, Մեծն Օշականի Երուսաղեմի սամբերն Պրն. Ներսէս Թամանեանը, աշակերտներու տուած մակդիրով՝ «Թամամը» (գրական անունով՝ Ն. Կատար): Հոս նստածներուն մէջ կը տեսնեն իր աշակերտներն ու աշակերտուիւիները, որոնք երբ քով-քովի կու գան, անպայման կը յիշեն Պրն. Ն. Թամանեանի գրական խոր վերլուծումները, գորս ան կը կատարէր բանաստեղծի մեզ գրականագէտի մօտեցմամբ: Երբեմն ան ամբողջ պահ մը կը յատկացնէր, օրինակի համար, Պետրոս Դուրեանի միայն «Տրտունջ» պոլիս-գործոց բանաստեղծութեան: Իր աշակերտներէն շատեր լաւ գրիչի տէր դարձան, եղան հրապակագիրներ ու հրապարակախօսներ դարձան՝ բժախնդիր իւրաքանչիւր բառի ու ստորակէտի գործածութեան ատեն:

Հապա Պրն. Վահրամ Մավեանը, նոյնպէս Երուսաղեմացի, որ որքան ափնքնող էր իր արտաքինով, հոգեկան նուրբ կերտուածքով, աշակերտներու հանդէպ ցոյց տուած իր հոգատարութեամբ, նոյնքան եւ իր բանաստեղծական խոր զգացումներով: Ընդգծելի է իր ազդեցութիւնը եւ հոգատարութիւնը աշակերտներուն վրայ, որոնցմէ ամենէն սիրելիներէն մեկը, Պրն. Սեւանը հասաւ մինչեւ ՄԱԿ-ի Գլխաւոր Փոխ-Քարտուղարի պատուարէր պաշտօնին: Հապա ի՞նչ բնէ երկար տարիներ ԹՄՄ-ի գեղարուեստական հանդէսներու զարդերէն Մելօ Էքիզեանի մասին, որ ցարդ լաւագոյն մեկնաբանողն է իր ուսուցչին՝ Վահրամ Մավեանի ստեղծագործութիւններուն: Պատահական չէ որ իր աշակերտներէն Կարօ Այաթուն կը գրէ. «Ժպտայատուկ էր իր սէրը եւ իր հոգեկան անքակտելի կապը հանդէպ հայ գիրին ու մայր լեզուին: Իր գովերգութիւնը հայ լեզուին համոզեալ երկիրաժողովեան պաշտամունք էր կարծես, այնքան հարազատ որքան է Նարեկացիի մեղքերու ողբը «Նարեկ»ի մէջ արտասանուած»:

Մանկավարժական գիտութիւններու դոկտոր եւ երկարամեայ տնօրէնուի ու փոխտնօրէնուի Դոկտ. Էլլի Անդրէասեան կը վկայէ, պատասխանելով՝ «Ո՞վ է Հայ Ուսուցիչ» հարցումին. կը մէջբերեն. «Ան իր կեանքը նուիրած է հայ երիտասարդ սերունդի հայակերտման գործին: Ան անձ մըն է, որ իր իրապական մշակի եւ իր մարդկային արժանիքներով կը գտնուի բարձունքի վրայ, ուր կարելի

է հասնիլ, եթէ մեծ նուիրում եւ ջերմ սիրտ ունիս՝ Հայ ուսուցիչը իր նուիրումը եւ սիրտը տուած է հայ սերունդի հայեցի դաստիարակութեան գործին անշահախնդիր»:

Այսօր, իմ եօթներորդ տասնամեակիս սեմին եւ գրեթէ 40 տարուայ ծառայութեանս քաղոր բեռին տակ, ինծի ուրիշ բան չի մնար, եթէ ոչ ափսոսալ ու աւաղել այն փաստին առջեւ որ լոյսի ու հայեցի այս կրթական հաստատութիւնը տակաւին զոց կը պահէ իր դռները: Ասիկա համագոր է այն ծիւղը կտրելուն, որուն վրայ նստած է անկէ օգտուողը: Ան համագոր է այն տխուր ու ապիկար արարքին, երբ մարդ կը զոցէ իր ակամակալ տաղբիւրը:

Բ.- Մանկավարժութիւն եւ ուսուցչական ասպարէզ

Խօսիլ Մելգոնեանի մասին, կը նշանակէ անպայման շեշտել անոր ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ դերը: ՄԿՀ-ն երեսնամեակն թուականներուն օժտուեցաւ արեւմտեան մանկավարժական դպրոցի լաւագոյն մասնագէտներէն Պրն. Պօղոս Գեորգեանով: Անոր հիմնած մանկավարժական դասընթացքերը, եւ կ'ըսէի Գեորգեանական-Մելգոնեանական դպրոցը, կամ ինչպէս կը յիշուի յաճախ՝ վարժապետնոցը, մեր շունչ եւ արին փոխանցեց թէ՛ սփիւռքին եւ թէ՛ հայրենիքին: Տասնեակներու կը հասնի թիւը այն Մելգոնեանցիներուն, որոնք Հաստատութեան հիմնական դասընթացքներու շրջանը աւարտելէ ետք հետեւեցան Պրն. Գեորգեանի հիմնած վարժապետնոցի բաժնին՝ հետագային ընտրելով հայ ուսուցչի եւ մանկավարժի ծանր, բայց նաեւ հոգեւոր ասպարէզ: Յիշուե՛ ջանքի մը անուններ՝ Գեքսա՛մ Ահարոնեան (ընդ. ազգաց Պատմ.) Դոկտ. Կ. Էսէկիւլեան (Հայոց Պատմութիւն), Կարապետ Փափագեան (ուսուցիչ եւ խմբագիր), Եմովա Պետեան (Հայոց լեզու եւ գրականութիւն), Մեսրոպուհի Մեսրոպ (յայտնի գրադարանագէտ, Պոլկարիա): Անձամբ կրնամ վկայել թէ նախակրթարանէ մինչեւ երկրորդական ուսման ասարտ իմ ուսուցիչներէս ոմանք եղած են ՄԿՀ-ի սաները: Պարզապէս թուարկեմ՝ Պօղոս Մատուռեան (հայերէն), Կարապետ Կիրեղեան (անգլերէն), Համբարձում Գումրուեան, Ջարեհ Մելքոնեան, Վարուժան Պետիկեան (հայերէն եւ տոմարագիտութիւն), Երուանդ Պապոյեան, (անգլերէն):

ՄԿՀ-ի մանկավարժական դպրոցի

վառարանեն ելած են եւ կամ այդ դպրոցի ազդեցութեամբ կեանքի ասպարեզ մտած են վաստակաւոր ուսուցիչներ, որոնց շարքին կը տեսնեն այնպիսի երախտաւորներ, ինչպէս պատմաբան, ուսուցչուհի եւ ՄԿՀ-ի տնօրէնուհի Դոկտ. Ազալի Նասիպեան, Պէրլուքի Դարուհի Յակոբեան վարժարանի եւ ՄԿՀ-ի տնօրէնուհի Սօսի Պետիկեան, Կիպրոսի «Նարեկ» վարժարաններու երկարամեայ սիրուած տնօրէն ու արուեստագէտ Պրմ. Վարդան Թաշեան, վերջինիս երկարամեայ գործակից Շաքէ Հոռոմեան, Ասատուր Տէլ-լէթեան (ուսուցիչ եւ հասարակական գործիչ), սիրուած ուսուցչուհի Տիկ. Անն Էսփիճեան, ՄԿՀ-ի երկարամեայ հեթապահուհի, արեւուշապետ եւ կրօնի ուսուցչուհի Տիկ. Հերմինէ Քէշիշեան-Պեքարեան, իր տեսակին մէջ իրաւաստուկ ու ինքնատիպ Մամուլէ Քէօսեան եւ քոյրը, գիտութեան եւ տարրաբանութեան, ատեն մըն ալ հայոց պատմութեան ուսուցիչ եւ միշտ փնտռուած ու սիրուած մասնագէտ Գէորգ Յակոբեան եւ տիկինը Սիլվա, ուսուցիչ, հասարակական գործիչ եւ Արշակ Տիգրանեան վարժարանի երկարամեայ տնօրէն Պրմ. Վարդգէս Գուրոյեան եւ տիկինը՝ Ալիս, ՄԿՀ-ի հեթապահուհի եւ գիտութեան ուսուցչուհի Մարի Փափագեան, տնտեսագիտութեան ուսուցչուհի Ազնիլ Փափագեան, հեթապահուհի եւ Ընդի. Ազգաց Պատմութեան ուսուցչուհի՝ Հայրաբի Տէմիրճեան, ութսունականներու սերունդէն մանկավարժ ուսուցչուհի Էլէոնոր Թահմագեան, ասպարեզով մանկավարժական հոգեբանութեան մասնագէտ Սեդա Թութեան-Պահլէճեան, ՄԿՀ ապա Մոնթրէալի մէջ ուսուցիչ Աւետիս Սալիզեան (Սափսըզեան), հասարակական գործիչ, բանասէր եւ ուսուցիչ Արմեն Իսրմէշլեան (Լիբանան), հայերէնի ուսուցիչ եւ ՀԲԸՄիութեան Մանուկեան-Տէմիրճեան վարժարանի (Քալիֆորնիա) Հայկական Բաժանմունքի վարիչ Հրաչ Սեփեթեան, Կիպրոսէն Մակի Հալաճեան-Էսփիճեան, Վիլլէ Նալչաճեան-Թաշեան, հեթապահ Մասիս Գազանճեան եւ Ալպերթ Թիսթինեան եւ տակաւին կարելի է երկարել շարքը հասնելով Ուրուկուայ ու Արժանքինա, Զանաւառ:

Այսբան ուսուցիչ ու մանկավարժ հայթայթող լոյսի կեդրոնի մը փակուելուն առթիւ միօրէն անարդարացի պէտք է նկատել մեր բողոքները, միօրէն անտեղի են մեր տրտմուցքներն ու ընդվզումները: Հարց կու տանք՝ ինչո՞ւ

աշխարհատարած Մելգոնեանցիներն ու հայ կրթութեան ջատագովները հանգիստ խիղճով պէտք է ընդունին այսպիսի հաստատութեան մը փակ մնալու փաստը:

Կրկին անգամ մէջբերելով հայ ինքնութեան կենսականութեան հաւատացող մանկավարժ Դոկտ. Էլի Անդրեասեանէն, «Այսօր, կը գրէ ան, Սփիւռքի այս տարածքին գոյութիւն ունեցող իրարամերձ արժէքներու ամկայութեան, հեռու մեր պապեանական օրրանէն եւ ամենօրեայ սնունդէն, օդէն, ջուրէն, մեր ժողովուրդէն եւ հողէն, Հայ ուսուցիչն է որ կը ստեղծ ջերմ, հայ մթնոլորտը դասարանէն ներս՝ ներարկելու Հայ ինքնութեան գիտակցութիւնը մեր երիտասարդ սերունդի հոգիին մէջ: Ան իր աշակերտներուն կը սորվեցնէ որ Հայ ըլլալը միայն գիտակցութիւն եւ պատկանելիութիւն չէ այլ նաեւ պատիւ եւ հպարտութիւն»:

Մելգոնեան վարժարանը այս տեսիլքով սկսաւ ու շարունակեց տասնամեակներու փորձով հարստացած ժառանգութիւնը:

Գ.- Երգ-երաժշտութիւն-գեղանկարչութիւն

Ժամանակակից կրթութեան մէջ յաճախ կը խօսուի ու կը գրուի գիտութիւններու integration կամ interdisciplinary մեթոտներու մասին: Մելգոնեան Հաստատութիւնը նշուած թեթոտի առաջին օրինակները եւ կիրարկումները սկսած էր գործադրել տակաւին երեսունական թուականներուն: Այս է պատճառը որ մեր հաստատութեան շրջանաւարտները ունեցած են եւ ունին ՀԱՄԱԿՈՒՄԱՆԻ զարգացում:

Ահաւասիկ մանկավարժական ուղղութիւն մը, որուն հետեւելով ՄԿՀ-ն յառաջամարտիկի դերը խաղած է հայ նոր սարդու կերտման մէջ: Այս կերպ ան իր զգալի աւանդ ունեցած է՝ ուղղակիօրէն նպաստելով հայ ինքնութեան ու գեղագիտական ճաշակի զարգացումին մէջ:

Երաժշտութեան, մանաւանդ հայ երգի լաւագոյն աւանդութեան շարունակման մէջ Հաստատութեան ծննդոցը կը հասնի մինչեւ Կոմիտաս Աղարապետ: Եթէ այսօր Ֆրանսայի մէջ հայ դպրոցի տնօրէն եւ խմբավար Հայկ Սարգիսեան մը իր ճիպտը կը բարձրացնէ, իմացքը որ Կոմիտասն է ղեկավարողը, կամ եթէ Ատիս Ապեայի մէջ Վարդգէս Նալչաճեանն է՝ Գէորգոֆ վարժարանի թէ՛ տնօրէնն է, թէ՛ եկեղեցւոյ դպրապետն ու երաժշտութեան ուսուցիչը, ապա անոր երաժշտական դաստի-

արակութեան բաղադրութեան մէջ փնտռեցէք Կոմիտասն ու իր աշակերտ Բարսեղ Կանաչեանը, վերջինիս աշակերտ Վահան Պետկեանը, ապա անոր աշակերտ, համայն հայութեան սիրոյ ու գովասանքին արդարօրէն արժանացած, «ԳՈՀԱՐ» համոյթի անգուզական խմբավար Սեպուհ Աբգարեանը: Թոնձ Կոմիտասով սկսած հայ երգի ուղղակի եւ անուղղակի աշակերտները դարձած այլ անուններ եւ՝ Յարութիւն Պետկեանը, Կիպրոսի Նարեկ Ազգային վարժարաններու եւ Հայաստանեայց եկեղեցոյ երկարամեայ երգի դասատու եւ խմբավար Հայրապետ Թորոսեան, Լիբանանի եւ Մոնթրէալի երաժշտանոցներու փրոֆեսոր Սիլիւան Էսէկիւկեան, Պոլսոյ Պատրիարքութեան Գում Գափուի Մայր եկեղեցոյ խմբավար Յակոբ Մամիկոնեան, Կիպրոսէն Մարգիւ Տմիրճեան:

Կարելի չէ ամբողջական գաղափար կազմել ՄԿՀ-ի հայակերտիչ պատմական դերին մասին եթէ չընդգծուի դերը քառածային երգչախումբին: Եթէ մինչեւ այսօր սփիւտքի տարածքին ցրուած տարբեր սերունդներու Մելգոնեանցիներ իրար քով կու գան ու տակաւին կ'երգեն Կոմիտաս ու Կանաչեան, Պետկեան ու Աբգարեան, պարտական կը մնանք Պրն. Սեպուհին:

Հապա ի՞նչ ըսել գեղանկարչութեան ու ճարտարապետութեան հետեւած Մելգոնեան սաներու մասին. այստեղ նոյնպէս առկայ է շուրջ հարիւր տարուայ աւանդութեան մը գոյութիւնը: Թոնձ անունները այս ուսկի շրջային.- Օննիկ Աւետիսեանէն Առաքել Պատրիկ, Յակոբ Յակոբեան, Ասատուրեան (Հայաստան-ԱՄՆ), Տատրեան (Ֆրանսա), Սեպուհ Աբգարեան, Վարդան Թաշճեան, ճոն Կէլ-հերեան, Լեւոն Մոմճեան, Մարգիւ Թոնունեան: Մելգոնեանի մէջ Պրն. Սեպուհին քաջալերանքին կը պարտինք մաւե ԱՄՆ-ի եւ Գանատայի մէջ քանի մը համակարգչային գծագրողներու (computer design) գոյութիւնը, յիշեն Մայր Նահապետն ու Ռաֆֆի Դարբինեանը, որոնք ամերիկա-գանատական գիրքի ձեւաւորման մէջ ստեղծեցին հայկական «վրձնահարումներով» յատկանշուող իրենց սեփական ուղղութիւնը:

Դ.- Հայ մամուլ եւ հասարակական կեանք

ՄԿՀ-ն վաճառելու խօսակցութիւններու եւ տարածայնութիւններու ընթացքին, առանց որեւէ լուրջ վիճակագրութեան, այսպէս կոչուած

«ՀԲԸՄ-ի բարեկամները» ի շարս այլ անհեթեթ պատճառաբանութիւններու, հոս ու հոն, բերանացի կամ գրաւոր իրենց ելոյթներուն մէջ իրարու հետ կը մրցէին ցոյց տալու համար թէ իբր վերջին տասնամեակներուն ՄԿՀ-ն ուսուցիչ եւ խմբագիր չի պատրաստեր: Ասիկա բացարձակապէս քմայքի, դիտարկելի խեղաթիւրումի կամ անտեղեակութեան արդիւնք է, ես կ'ըսէի մաւե՝ կրթական կեանքէն ու մամուլէն ամբողջովին հեռացած կամ անտեղեակ մարդոց կողմէ կատարուած ապիկար փորձ մը: Կարդացէք ուրսումնական թուականներու մեր փայլուն շրջանաւարտներէն, ուսուցիչ եւ հրապարակախօս Արմէն Իրնճեանի պատրաստած ցանկը եւ դուք պարզապէս կը հիանաք ի տես այն քիւլին, որ ներկայացուած է հոն: Ոչ մէկ դպրոց այնքան հրապարակագիր ու խմբագիր տուած է վերջին տասնամեակներուն, որքան ՄԿՀ-ն, Պէյրութի ճեմարանը, Դարուի Յակոբեանն ու Յովակիմեան-Մանուկեանը: Աչքէ անցուցէք մաւե Եղիա Գալայեանի «Յուշամատենը», որ պիտի տեսնէք Հաստատութեան թողած փայլուն ժառանգութեան պատկերը:

Մեզ նախորդող սերունդէն մելգոնեանցիներ Արա Գալայճեանի, Անդրանիկ Փոլատեանի եւ այլ երախտաւորներու գործը այսօր կը շարունակեն վերջին յիսնամեակի մեր շրջանաւարտները՝ Օհան Պողոտումեան, Վարդգէս Գուրութեան, AIM-ի հիմնադիր Մայքըլ Նահապետ, մամուլի եւ տպագրութեան գիտակ Ռաֆֆի Յնձայեան, Երանուհի Դազարեան, Յովսէփ Արքիմեան, Ահարոն Շիւրըտըմեան, Պայծառ Արապեան, Աւետիս Տիպան, բոլորովին վերջերս տակաւին ՌԱԿ-ի «Նոր Օր»-ի խմբագիր հրապարկուեցաւ Հրաչ Սեփեթճեան: Հարց կու տամ՝ ՀԲԸՄիութեան ո՞ր մէկ վարժարանը մամուլի այսքան դէմք տուած է:

Հասարակական կեանքէն ներս նոյնպէս իրենց ներդրումը ունեցած են քանի մը առաջատար անձնաւորութիւններ: Եթէ անոնք Մելգոնեանի հոգեւոր աղբիւրէն խմած չլլային, եթէ անոնք աւանդութեան մը կրողները չլլային, ապա Սփիւղը պիտի չունենար մեզմէ շատ շատերու սիրելի Ձոհրապ Շամմասեանը, Սեսիլ Սիմոնեան-Քէշիշեանը, Ռիթա Սիմոնեան-Պալեանը, Մարգ Զենեանը, Ռաֆֆի Պետիկեանը:

Հետեւաբար կը կոչեն. «Ով ակամջ ունի՝ թող լսէ, ով աչք ունի՝ թող տեսնէ»:

Վարդան թաշենան, ջրաներկ, տողոց եւ աղջկանց
պատմական շէնքերը

Ե- Մարմնամարզանքի դասաւանդութեան Մեղ- գոնեանական դպրոցը

Դեռեւս ոմանց համար տարօրինակ թուի թէ մարմնակրթանքը ի՞նչ առնչութիւն կրնայ ունենալ հայեցի դաստիարակութեան մեղգոնեանական աւանդոյթին հետ: Հայեցի կրթութիւնն ու դաստիարակութիւնը հայ մանկավարժական դպրոցին հիմնական գոյութեան իմաստներէն (raison d'être) մէկը եղած է, որուն անբաժան եւ բաղադրիչ մասերէն մէկը հանդիսացած է մարմնակրթանքը: Ես՝ հայեցի մանկավարժութիւնը կ'ընդունիմ որպէս ՀԱՄԱ-ԼԻԲ ծրագիր: ՄԿՀ-ի մէջ այս առարկան կը դասաւանդուէր **հայերէնով**, ուսուցիչները, ըլլալ մարզանքի պահերուն թէ այլ դպրոցներու հետ մրցումներու ընթացքին մարզիկներուն մէջ կը ներարկէին ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՌԳԻ: Այլ խօսքով միայն մկաններն ու մարզական պատրաստ-ւածութիւնը չէին որ կը պայքարէին յաղթելու համար, այլ ՀԱՅ ՌԳԻՆ էր որ պէտք է յաղթէր: Մեղգոնեանցիները կը յիշեն իրենց բոլոր մրցումները Անգիական Վարժարանին հետ, Ակադեմիային հետ, Յունական եւ Թրքական դպրոցներուն հետ: Ես վստահ եմ, որովհետեւ ականատես եղած եմ անոնց ենթագիտա-կիցին մէջ յաղթանակի ձգտումը եւ վճռակա-մութիւնը իր մղումը կը ստանար ՀԱՅԸ պէտք է յաղթէ համոզուումն:

Ահա թէ ինչու «Առողջ միտք առողջ մարմնի մէջ» լոգունը իր լաւագոյն արտա-յայտութիւնը գտաւ մեր հաստատութեան մէջ անոր հիմնադրութեան առաջին իսկ օրէն: Քսան-երեսումական թուականներու որբերը եւ նեղասպանութեան արհաւիրքներու ամենէն

դառն բաժակը ընպած առաջին եւ երկրորդ սերունդի աղջիկներն եւ տղաները պէտք է սնուցուէին ինքնավաստաութեան ու սեփական ուժի վրայ յենելու կենսամիտքով: Մարզանք, կարգապահութիւն, շուտական մարզանքներ, խմբական խաղեր, ռդիմպիական մարզա-ձեւեր, արի-արեմուշական շարժումներ եկան կոփելու Մեղգոնեանի եւ Միջին Արեւելքի յաջոր-դական սերունդները: Փորձութիւնը կ'ունենամ տալու կարգ մը անուններ՝ Լեւոն Աբգարեան, Յակոբ Աճեմեան, Գերսամ Ահարոնեան, Ասատուր Պետեան, Բարունակ Թովմասեան (վերջին երեքը լաւ պատքեթայիստներ էին), Փայլամունեան, ձեզմէ շատ շատերուն ուսու-ցիչը դարձած եւ սիրուած Պրն. Տիգրան Միսիրեան, Ստեփան Օգոնյան, Յովսէփ Ասատուրեան, Հրաչ Մանուկեան, Արթո Ասա-տուրեան, Նիկողոս Մարոնեան, Կարօ Վար-դանեան, Լեւոն եւ Մաթիլտա Գազանճեաններ, Յակոբ Հալլաճեան եւ ուրիշներ, որոնք մարզա-սիրութեան ջահը փոխանցեցին ամբողջ ութ-սուն տարիներ: Թուարկած անուններէն երեքը եղած են իմ մարզանքի ուսուցիչներս Լիբա-նանի մէջ:

Եզրակացնելով. Մեղգոնեան Կրթական Հաստատութիւնը ամբողջապէս Մաշտոցա-հաճոյ դպրոց մըն էր, որ իր անջնջելի կնիքը դրած է Սփիւռքի հայակերտման վրայ. անկիւս այն պտղատու ծառն էր, որ ոչ թէ ջրագուրկ պիտի ըլլար հետզհետէ, այլ խնամքի առարկայ դառնար զինք ինքնաւարտելու կոչուած կազմա-կերպութեան կողմէ: Եկե՛ք 90 ամեակի առթիւ ուխտենք ի մի բերել մեր գիտական ու զանազան մասնագիտական կարողութիւն-ները, որպէսզի մեր ծառը կրկին անգամ բարգաւաճի ԱՅՍ ՕՐՀՆԵԱՄ ԿՐԶԻԻՆ վրայ, մէկի տեղ տասը տայ, տասի տեղ հարիւր, հարիւրի տեղ հազար: **Մեղգոնեան Կրթական Հաստատութիւնը պէ՛տք է շարունակէ բազում երախտատրոններու կողմէ տասնամեակներու ընթացքին ստեղծուած կրթա-դաստիարակ-չական աւանդոյթը:**

(*) Ելոյթը գրուած էր 90 ամեակի առթիւ Նիկոսիոյ հաւաքին ներկայացուելու նպատակով: Նոյնը հանրութեան ուշադրու-թեան յանձնուեցաւ նաեւ ԹՄՄ-ի կողմէ կազմակերպուած հանդիսութեան, Հինգշաբթի, 15 Սեպտեմբերի երեկոյեան, «Պէշկէօքիւրեան» սրահին մէջ, Փաստափնա, Գալիֆորնիա:

ԳՐԱԴԱՐԱՆԱԿԱՆ ՄԵԼՈՆԵՆՆԵՐԻ

Յուլիս 2016

Յարգելի

Մելգոմեան Սաներ եւ Բարեկամներ,

Մեզ համար գնահատելի է թէ տակալին կը յիշէք մեր հանդիպումը եւ այդ աթիւ մեր արտայայտած զգացումները Մելգոմեան Կրթական Հաստատութեան նկատմամբ:

Նախ ի սրտէ կը գնահատենք ձեր շրջանաւարտ Մելգոմեացիներուն զեղեցիկ եւ երախտապարտ մտայղացումն ու ձեռնարկը լաւագոյնս նշելու Մելգոմեան Կրթական Հաստատութեան հիմնադրման 90 ամեակը: Գրեթէ ամբողջ դար մը այդ կրթօճախը իրօք կատարած է երախտապարտ էական ծառայութիւն, ջանքերով հազարաւոր հայորդիներու հայեցի բարձրորակ կրթութիւն, որոնցմով այսօր, դուք շրջանաւարտներդ հպարտօրէն եւ հարազատօրէն կը յայտնէք ձեր անկեղծ սերն ու գուրգուրանքը որպէս դոյզն պարգեւ: Մեր ցեղասպանութեան թուականն հազիւ տասնամեակ մը անց, ի զին ամէն դժուարութեանց, նորահաստատ Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութիւնը ի լրումն ժամանակի ծնողական գուրգուրանքով եւ ազգային մաքուր ոգիով հիմնելով այդ կրթարանը՝ եկաւ դառնալու իբր փրկութեան միակ յենարան մեր ազգային գոյատեւման:

Միայն հարազատ Հայն ու իրօք կիրք անձեր կարող են մտահոգուիլ իրենց սիրելի ուսումնարանին ներկայի եւ ապագայի ճակատագրով: Այսօր, ցաւալի ինչ-ինչ պատճառներով փակ են դռները այդ երբեմնի

փառապանծ կրթական հաստատութեան, երբ այն դժուարին տարիներուն հայեցի կրթութեան սիրահար ազգայիններ ոչ մէկ ջանք խնայեցին կենսունակ պահելու զայն, որպէսզի չզլանան Հայ կրթութեան աւին ներարկելու մեր ազգի նոր սերունդին: Մեր մատողաշ սերունդը, ամենուրեք, յանցաւոր չէ, երբ ազգային կրթարանները կը յանձնուին յոգնած եւ ազգային գիտակցութենէ զուրկ մարդոց մատակարարման: Կոչ կ'ընեն մեր գիտակից կրթասէրներուն եւ բարերարներուն, որոնք վայելած եւ հպարտ են իրենց հայեցի դաստիարակութեամբ, սատար կանգնելու այս Լոյսի Հաստատութեան, Մելգոմեան Կրթական Հաստատութեան, որ դարձեալ բացուին անոր դռները, որ ան շարունակէ իր ազգօգուտ ծառայութիւնն ու առաքելութիւնը:

Հայեցի կրթութեամբ առաւել կարող ենք արժեւորել ազգային արժէքներն ու արժանիքները եւ ըստ այնմ գծելու ուղին ազգապահպանման եւ ազգի գոյատեւման: Մենք վստահ ենք, որ Մելգոմեան սաներն ու անոր բարեկամները նոյն եւ առաւել մտահոգութեամբ եւ քաղձաքնով ճամբայ ելած են փրկելու իրենց շատ սիրելի կրթօճախն ու շունչ տալու անոր: Ես հպարտ եմ ձեզմով եւ պատրաստ օգնելու որպէսզի մնաք յաջողութեան ձեր ճամբուն վրայ: Մենք կ'աղօթենք որ Աստուած ձեզ բոլորդ պահէ առողջ հոգիով, միտքով եւ մարմնով, հասնելու ձեր սուրբ նպատակին՝ յուրախութիւն ձեզ եւ ի լոյս մեր ժողովուրդին:

Մնացէ՛ք եւ գործեցէ՛ք խաղաղութեամբ եւ սիրով: Մելգոմեան Հաստատութիւնը տակալին ընելիք ունի: Տէր ընդ ձեզ:

Օրինութեամբ՝

Նուրհան Արք. Մանուկեան
Հայ Պատրիարք Երուսաղէմի

1930-ականներ

ՆՈՐ ԳԻՐՔԵՐ

Շանթաթիւն.- 2016-ին լոյս տեսան երկու ուշագրաւ անտիպ ստեղծագործութիւններ սփիւռքահայ (նախկին պոլսահայ) յայտնի կին մտաւորական, հայ կանանց իրաւունքներու եւ հասարակական դերի մեծ քառագոյլ, գրող, խմբագիր եւ իրապարակագիր Սիրան Սեզայի երկու անտիպ ստեղծագործութիւնները՝ մին «Գիրք ծննդոց», իսկ միւսը՝ «Խորութեան հոգիներ» երկուքն ալ խարսխուած են կենսագրական հիմքի վրայ եւ հարազատօրէն կը ներկայացնեն 20-րդ դարու առաջին մէկուկէ տասնամեակի Պոլսը, հայթորք եւ եւրոպական համայնքներու միջեւ եղած յարաբերութիւնը։ Զոյգ գիրքերը լոյս տեսան հեղինակի որդւոյն եւ հարսին՝ Վահագն Քիւփէնզեանի եւ Սեդա Մանուկեանի նախաձեռնութեամբ եւ խմբագրութեամբ Տէր եւ Տիկ Միմաս եւ Նազելի Գոճայեաններու։ Ստորեւ կը ներկայացնենք կարճ հատուած մը առաջին գիրքէն՝ նուիրուած Մեծն Կոմիտասին եւ Արմենակ Շահմուրատեանին։ Պարմանուի Ասթիւն հեղինակն է։

Օր մը, սակայն, աներեակայելի լուր մը շրջան քրաւ։ Վարդապետը՝ որ կը կոչուէր Կոմիտաս, պիտի գար իրեն ընկերացող թէնոր Շահմուրատեանի հետ երգահանէս մը տալու Օրդ. Պրոֆէսոր ժողովարարահին մէջ։ Մասնաւոր պատուիրեալներ էին հայ և օտար երեսեթիներ, Անգլիոյ դեսպանը և դեսպանուհին։

Բացառիկ արտօնութեամբ, հաւանաբար Տիկ. Քրիսթինի կարգադրութեամբ, Մաքրոսին, Նուարդը և Ասթիւնէ ներկայ պիտի ըլլային վերի թերասի ընդունելութեան։

Վարդապետը սետուիկ, միջահասակ, նիհար անձ մըն էր։ Թենորը թէւ պաշտօնական հագուստով, բայց ոչինչ ունէր Փարիզէն։ Նաճելի էր սակայն իր համեստ պարզութեամբ։

Ժամ մը երկու մարդիկ շունչ չառին։ Ոչ մէկ ուրիշ երգի նման էր անոնց «Կոռնկ»ը, «Տօ Լաճ Տնաւեր»ը, «Արա Հօ»ն, «Քելեր Յուլեր»ը, իսկ «Սուրբ Սուրբ»ը, «Քրիստոս Պատարագեալ»ը անգոյ խունկի բոյր տարածեց սրահին և ծնծղաներ զնգացին։ Արցունք կար վարդապետին աչքերուն։ Անկասկած թաց էին հրափրեալներէն շատերուն մշուշտ նայուածքը անոր դէմքին յառած։

Մոռցուած գաւառները... չայաստան... Նայոց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին հինատուրց... իրենց շուքը և լոյսը փոխն ի փոխ կը տարածէին։

Մեծն Բրիտանիոյ դեսպանուհին իր մուշտակին զարդ վարդը հանեց և անցուց Շահմուրատեանի լամբակին և ծռելով համբուրեց Վարդապետին ձեռքը։

Ասթիւն ըմբռնեց թէ ինչու՞ «Մեծ» կոչւած էր այդ փոքր կոզեփտմը։ Ան համակրութեամբ լեցունեցաւ հանդէպ իր հօրը, որ միշտ կ'ըսէր թէ թիւով քիչ, բայց որակով բարձր ազգ էր անգլիացին։

Վերի թերասի ընդունելութեան ինքն ալ համբուրեց Վարդապետին ձեռքը լաւգոյն կաթօները հրամցնելով անոր։

Շահմուրատեան բաշեց խոսքայիկներէն մէկը.

– Աղջի՛, իմ ձեռքը ո՞նց չես համբուրեր..., – ծռեցաւ համբուրեց այտերը, – աղոտոր աղջիկ պիտի ըլլաս. ի՞նչ պիտի ընես, ձայն ունի՞ս, կ'երգես, կը նըագես...

- Դերասանուհի պիտի ըլլամ։
- Անգլիացի՞։
- Ոչ. հայ՛...

Ուրեմն հայերէնը չմոռնաս։

Ասթիւն համարձակութիւն առաւ.

- Ինչու՞ ձգեցիր թոնսերվաթուարը։
- Որովհետեւ հոն ֆրանսերէն պիտի երգէի. ես կ'ուզէի հայերէն երգել մանաւանդ Կոմիտասը ճանչնալէս վերջ։ Այդ սետուիկ վարդապետը ոսկիի, աղամանդի հա՛նք է։

Ասթիւն նայեցաւ Վարդապետին։ Ան կը խօսէր գեղեցիկ իրականութիւն հետ և անոր դէմքին պարզ ու յստակ էր հիացումը։ Այդ ակնարկը չիտաւափեցաւ Շահմուրատեանի սուր պէտքուն աչքերէն։

– Վարդապետը սեւ փիւռն ունի, բայց սիրտը լոյս ու ճաճանչ է աղոտոր բաներու առջէն։

Մեծ երգիչը և աղջնակը խնդացին զուարճացած։ Ան ոչ միայն սքանչելի թենոր մըն էր, այլեւ շատ սրամիտ և կատակախօս անձնաւորութիւն, այնքան պարզ ու համակրելի։

- Փարի՛զ ծնած էք։
- Ոչ, Մու՛շ... մէկ տանիքէն միւս տանիքը կ'անցնէի և կ'երգէի, աքաղաղներուն

հետ մրցումի ելած էի: Օձիկնին ազատելու համար զիս Փարիզ դրկեցին որ ձայնս մարզես և մարդու պէս երգես:

Անգլիոյ դեսպանութիւն մօտեցաւ: Ասթինէ պատշաճութիւնը յարգելու համար հեռացաւ, բայց այնքան հպարտ էր իր հայութեամբ որ կէս գիշերին արթնցաւ և պոռաց. «Արա հօ՛, հօ՛, հօ՛...», սարսափա-հար արթնցնելով բոլոր աղջիկները: Օրդ. Արմենուտիին վազեց եկաւ.

- Ի՞նչ աղմուկ է աս:

- Օրիո՛րդ, Նուարդը կրկին պոռաց քունին մէջ:

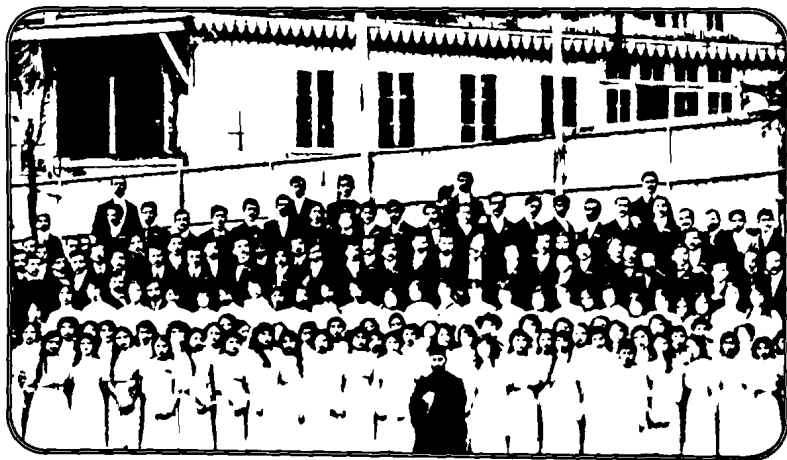
Նուարդ արթուն էր և իրեն յատուկ լեցուն ծիծաղով կը խնդար սաաւնին տակէն, բայց չմատնեց Ասթինէն:

Երբ Օրդ. Արմենուտիին գնաց, Ասթինէ մեղմ, շատ մեղմ ձայնով երգեց. «Տօ՛ լաճ տնաւէ՛ր...»: «Լաճ»ին իգականը ի՞նչ է՝,

հարցուց, բայց աղջնակները քնացեր էին կամ քուն ձեացուցին վախնալով պատիժէն: Օրդ. Արմենուտիին եթէ երկրորդ անգամ գար, բոլորը մէկ կը պատժուէին:

Կոմիտաս Վարդապետի և Շահմուրատեանի երգահանդէսը այնքան մեծ տպա-տրութիւն գործեց որ օրերով այդ մասին խօսեցան և փորձեցին անոր 300 հոգինոց «Գուսան» երգչախումբին ելոյթին ներկայ ըլլալ, բայց Օրդ. Պրճըս մերժեց: Ասթինէ շատ իրատունք տուաւ Տրդատին(*) որ տնօրէն Չեսպըրսի միսիոնարական հրամանին հակա-ռակ փախեր և ներկայ եղեր էր Արմէնեան-Արեւեան խումբին ներկայացման: Միայն թէ հոն Պարտիզակ էր, հոս՝ Բերա, որուն ոչ մէկ փողոցը գիտէր: Յետոյ, դրան քովի սենեակը էլիասը կար իր ոսկեգօծ բաճկոնով և մէջքին դրուած հրացանով: Դուռը ծանր շղթաներով փակ էր միշտ:

(*) Տրդատը Սեգայի բանաստեղծ եղբայրն է՝ Մատթոս Զարիֆեանը:

1914, Կոմիտաս Վարդապետ եւ Պոլտոյ
«ԳՈՒՄԱՆ» երգչախումբը,
312 երգիչ-երգչուհիներով

ՆԱՅ ՄԱՆՐԱՆԿԱՐՉԱԿԱՆ ԱՐՈՒԵՍՏ

ՄԱՏԹԵՈՍ ԱՌԵՏԱՐԱՆԺԻ ՆՈՐԱՅԱՅՏ
ՊԱՏԿԵՐԸ ՄՄ ՀՄԲ 5546 ՉԵՌԱԳՐՈՒՄ

Սեդա Մանուկեան

Մատենադարանի Հմր 5546 ձեռագրի նկարազարդ էջերը, մասնատրապես սկզբում առկայ՝ Մառոթուս անտարանչի հետսամուտ՝ սկզբնապես ձեռագրին չպատկանած մանրանկարը (նկ.1) շատ հետաքրքրական և ուշագրաւ են(1):

Հմր 5546 ձեռագրի գրչութեան ժամանակի յիշատակարանը յայտնում է. «Յիշատակ է սուրբ Աւետարանս Բասենցի Ալեքսիանոս աբեղիս, ի դուռս Սուրբ Կարապետիս եւ Սուրբ Աստուածածնիս եւ Սուրբ Հրեշտակապետացն Գաբրիէլի եւ Միքայէլի և այլ բազմահաւաք սրբոցս, որ աստ կան կառուցեալ: Ես՝ Ալեքսիանոսս, գրեցի գտուրբ Աւետարանս եւ եղի յիշատակ ինձ եւ ծնաւդաց իմոց՝ Մարտիրոսին եւ Եղիսաբէթին... Արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի սուրբ անապատս, որ կոչի Կարմիր վանք, ընդ հովանեաւ Սուրբ Աստուածածնիս եւ Սուրբ Կարապետիս եւ Սուրբ Հրեշտակապետացն Գաբրիէլի եւ Միքայէլի, ի թուականիս Զ. եւ Զ. (1531)...»(2): Ըստ այսմ՝ ձեռագրի գրիչն ու ստացողը Ալեքսիանոս Բասենցին է, և այս մատենանը 1531 թ. օրինակել է Կարմիր վանքում:

Յիշատակարանում որոշ տեղեկութիւն կայ Կարմիր վանքի մասին. «...զի Կարմիր վանքս ի վերայ ապառաժ քարի է, հողն կարմիր է, յարեւելից կողմն Ագլախրակն է եւ Պաւլաճան, յարեւմտից դէնն սրբեհան հազա-

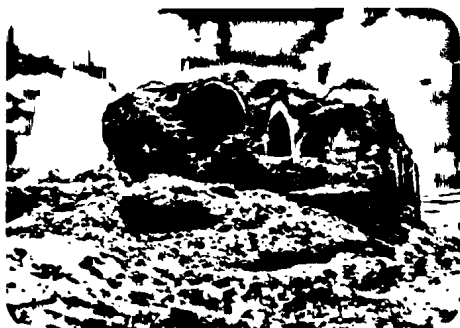
րին եւ Աղկալն, հարաւային կողմն՝ Չմշկածագ քաղաքն, հիւսիսային կողմն՝ Ալներն եւ Սեղնկայ լեւոն»։ Խօսքը Արեւմտեան Հայաստանի Խարբերդ նահանգի, Դերսիմ գաւառի, Չմշկածագ գաւառակի նոյնաման գիւղաքաղաքից 16-17 կմ հիւսիս-արեւելք գտնուող Կարմիր վանքի մասին է(3), որը յայտնի է նաեւ Ագոսկու Կարմիր վանք, Կարմիր վանքի Ս. Նշան, Չմշկածագի Ս. Նշան անուններով։ Կառուցուած է թաւտններով և կաղնու խիտ անտառներով ծածկուած բլրի վրայ։ Ենթադրաբար հիմնադրուել է ԺԴ. դարում(4), ԺԸ. դարի վերջերից աւագակաբարոյ ցեղերը բազմիցս ասպատակել ու կողոպտել են վանքը։ Պահպանուել են Կարմիր վանքում գրուած ԺԵ-ԺԷ. դարերի մի քանի ձեռագրեր՝ ՄՄ Հմր 7246, 487, 7850, 4163, որոնցից երկուսը նկարազարդ չեն, Հմր 7850-ն ընդհանրութիւններ չունի մեր ձեռագրի հետ, իսկ Հմր 4163-ը որոշ աղերսներ ունի լուսապսակների և զարդագրերի հարցում։

Ըստ Աստղիկ Գեորգեանի՝ Կարմիր վանքը Բասենում է(5), հաւանաբար նկատի ունի Մեծ Հայքի Այրարատ աշխարհի Բասեն գաւառի Ս. Աստուածածինը(6), որ յայտնի է նաեւ Հասանկալայի Ս. Աստուածածին անունով, նոյնանուն քաղաքից 5 կմ հիւսիս, Արաքսի ձախ կողմում, Ծիրանաց լեռների հիւսիս արեւելեան լանջին է(7)։ Մակայն մեր ձեռագրի յիշատակարանի՝ Կարմիր վանքի տեղադրութեան նկարագրութիւնը միանգամայն այլ բան է ասում, ինչը թոյլ է տալիս ենթադրել, որ այս ձեռագիրը Բասենի Կարմիր վանքի հետ կապ չունի։ Աւելին՝ Բասենի Ս. Աստուածածնի վանքում գրուած՝ Մատենադարանի Հմր 7137 ձեռագիրը Հմր 5546-ի հետ որեւէ ընդհանրութիւն չունի։

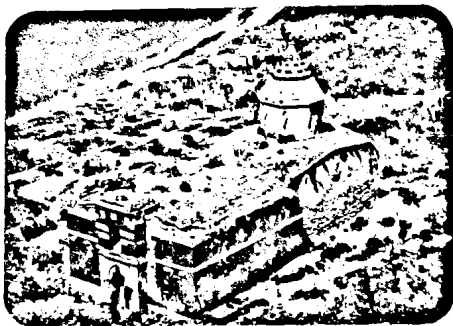
Հմր 5546 ձեռագրի հետագայ մի յիշա-

Չմշկածագի կիսաւեր վանքերէն մին

Կարմիր վանքի ատերակները

Կտուց անապատ, Վանայ լիճ

տակարանում նշում է, որ 1677թ. այն կազմել է Մինաս Աբեղայի պատուիրով, հաւամաբար Արսէն քարտուղարի ձեռքով: Կազմաստառին փակցում թղթին գրում է. «Ե. Լալայ[»]յանի ցուցակ, № 458, հին թիւ 232, Կտուց», իսկ 3ա էջում Ի. դարի շղագրով ասում է, որ ձեռագիրը յիշատակ է Կտուց Անապատի: Ձեռագիրը կրկնագիր Անտարան է, ենթադրաբար Ժ. դ., մագաղաթ է, երկսիւն (33x18), բոլորգիծ երկաթագրով, արտաքին լուսանցքների և գրադաշտի չափերից ելնելով, ձեռագիրն ունեցել է 39x27 չափերը: Կրկնագիրը թերթերը ընդլայնակի ծալուել են և օգտագործուել մեզ հասած ձեռագրի համար: Ձեռագիրն ունի չորս անտարանիչների պատկերներն անուանաթերթերով, որոնց կ'անդրադառնանք աւելի ուշ, լուսանցագաղաղէր, որոնք բուսական, կենդանական մախիչներ են, նաեւ տաղաւարիկ, յուշկապարիկ և սափոր: Հետաքրքրական են նաեւ զարդագրերը՝ մարդագիր, թռչնագիր, կենդանագիր, ինչպէս նաեւ՝ մարդադէմ մտացածին կերպարներ:

Ինչպէս արդէն նշեցինք, բուն ձեռագիրը մագաղաթեայ է, բայց Մատթէոս Անտարանչի պատկերը, որը, ինչպէս արդէն գիտենք, բուն ձեռագրին չի պատկանում, ներմուծում էջ է՝ թղթից, եզրահատուած, 19x23,5 չափերով: Այս էջը կտրուած է, երեք կողմերից լրացուած է թղթէ կարկատաններով և յարմարեցուած է բուն ձեռագրի չափերին: Այստեղ գործ ունենք անտարանչի գեղանկարչական շքեղ պատկեր ստեղծած մի ծաղկողի հետ, որի ոճական մօտեցումները, լուսաստուների կիրառումը, հեռանկարի լուծումը բացառիկ են մեզ յայտնի օրինակների շարքում:

Նկարի դաշտը պատուած է ոսկով, անտարանչի պատկերը շատ մոնումենտալ է,

խոշոր, նստած է աջ կողմում. և հետաքրքրական է, որ այսքան խոշոր մարմնի համեմատ ունի փոքրիկ ոտքեր: Նա ալեհեր է, մեծ լուսապսակով, դիմագծերը շատ նուրբ են և արտայայտիչ, աջ ձեռքին գրիչ է, միւս ձեռքը ծնկներին դրուած գրքի վրայ է, որի վրայ գրուած է. «Գիրք ծննդեան Յիսուսի Քրիստոսի որդոյ Դաւթի», որն, ի դէպ, բուն ձեռագրի գրչի արած յաւելում է: Անտարանչիչը նստած է սեւ ուրուագծմամբ, ոսկով լցուած դաշտով, երկրաչափական մախչերով գորգի վրայ: Հագուստի ներքնաշապիկը երկնագոյնի մուգ և բաց երանգներով, իսկ պարեգօտը՝ վարդագոյն է: Անտարանչիչն շրջապատող առարկաները մեծադիր են, գրակալը եւս բաւական խոշոր է և հեռու է պատկերուած, ինչը ծաղկողին օգնել է լուծել հեռանկարի խնդիրը: Նկարի կտրուած հատուածները թոյլ չեն տալիս ամբողջական պատկերացում կազմել խորքի ճարտարապետական մասի վերաբերեալ: Սեան մի հատուածն է պահպանուած, որին վարագոյն է փաթաթուած, սեան մի հատուած էլ գուցէ ինչ-որ տաղաւարիկի մաս է կազմել: Ներկայացուած մանրամասները փաստում են, որ այս պատկերը բաւական մեծադիր ձեռագրի է պատկանել:

Այս նկարի շարունակութեան մի փոքր հատուած երևում է 7բ էջում, որը պատկերացում է տալիս, թէ նկարի կտրուած և լրացուած հատուածները որքան են կազմում:

Այս անտարանչի ծաղկողը կիլիկեան և փիլանդական աւանդութներին քաջատեղեակ մէկն է եղել, ով հրաշալի տիրապետել է մանրանկարչութեան արուեստին: Անտարանչի դիմագծերը մշակուած են մանրամասնօրէն, ընդհուպ մինչև աչքերի տակի ակօսները: Կուսերի վերին մասից քաշած գծերը անմիջական զուգահեռներ ունեն փիլանդական աչքերի յայտնի պատկերաձեւերի հետ, այդ բուն աչքերի տակի ակօսները: Բացի սպիտակ ստուերագծերից, ծաղկողը կիրառել է նաեւ շագանակագոյն մանր ստուերագծեր:

Մանրանկարի ուշադիր քննութեան ժամանակ նկատեցինք, որ անտարանչի՝ ծնկներին դրուած գրքի գրութեան բանաքի գոյնը մանր է ինչպէս անտարանչի համընդհանրի գոյներին, այնպէս էլ անուանաթերթի գոյներին: Գրակալի ներքեւի հատուածի գորգի դաշտը վառ կարմրանարնջագոյն է, որը գունալին լրացման-թարմացման հետեւանք է:

Վարագոյրի և բարձի կարմիրը եւս լրացման-
թարմացման հետքեր ունի, դրա մասին է
վկայում նաեւ բարձի՝ սեւով ուրուագծուած
դաշտից դուրս եկած գոյնը: Յատկապէս գորգի
դաշտի կարմրանարնջագոյնը համապատաս-
խանում է անտարանչի խորհրդանշանի
հանդերձանքի գոյնին, նոյնը վերաբերում է
կապոյտին: Սա վկայում է այն մասին, որ
անուանաթերթի ծաղկողը անտարանչի պատ-
կերը գունային լրացման-թարմացման է ենթա-
կել, և բացառուած չէ, որ ինքն էլ անկացրել է
այդ էջը:

Լրացման-թարմացման մասին է փաս-
տում նաեւ Մատթեոս Անտարանչի պատկերի
շրջանակը, որը ձախ կողմում և ներքեւում
գունային լրացման միջոցով շրջանակուել է:
Մանրանկարի ամբողջ դաշտը բազմաթիւ
մանր ճաքեր ունի: Միւս անուանաթերթերի
գոյնային և ռճական լուծումները եւս նոյնն են
և համապատասխանում են լուսանցազար-
դերի մշակումներին: Այսպիսով, ստացւում է,
որ Հմր 5546 ձեռագրի անուանաթերթերի,
լուսանցազարդերի և Մատթեոս անտարանչի
պատկերի գունային լրացման-թարմացման
հեղինակը նոյն մարդն է, իսկ բուագրութեան
հարցին կ'անդրադառնանք մի փոքր ուշ:

Առաջին հայեացքից մեզ մի պահ թուաց,
թէ գործ ունենք զո հայ ծաղկողի հետ: Մեր
ուշադրութիւնը գրաւեց այն համագամանքը,
որ դեռևս 1204 թ. Կոստանդնուպոլսի գրաւու-
մից յետոյ մեծ թուով յոյն նկարիչներ
արտագաղթել են(8) Սերբիա, Բուլղարիա,
Վրաստան, Իտալիա և Հայաստան, միաժա-
մանակ, միջնադարեան Եւրոպա եւ հասել
խաչակիրների կողոպտած բիւզանդական
արուեստի նմուշները: Եւ գուցէ այդ ճանա-
պարհներից մէկով է Հայաստան հասած լինել
այս ձեռագիրը կամ ստեղծուած լինել Հայաս-
տանում յոյն վարպետի կողմից, սակայն
մանրանկարի ուշադիր քննութիւնը և
գուգահեռները հայկական աշխատանքների
հետ հակառակն են փաստում՝ չնայած
բիւզանդական մանրանկարչութեան հետ
ունեցած մի շարք ընդհանրութիւններին:

Մեր անտարանչի պատկերը,
ինչպէս արդէն նշեցինք, հետաքրքիր գուգա-
հեռներ ունի Կիլիկեան մանրանկարչութեան
հետ՝ որպէս հետ-ռուսիեան շրջանի շատ
հետաքրքրի դրսեւորում: Խոշոր մարմինը
փոքր ոտնաթաթերով իր հետաքրքրի գուգա-
հեռներն ունի Թուփագրուի հայկական մի

ձեռագրի՝ Սկետալում գրուած 1273 թ.
անտարանչի հետ(9) (նկ. 2): Ընդհանրութիւններ
կան նաեւ անտարանչիների ոտքերի տակի
գարդաշրջանակով գորգի հարցում: Սկետա-
լում ընդօրինակուած այս ձեռագիրն իր
վրայ կրում է ռուսիեան ռճի ազդեցու-
թիւնը(10), յատկապէս «Մկրտութիւն» տեսա-
րանի Զրիստոսի և հրէշտակների պատկեր-
ների մէջ:

Մեր անտարանչի պատկերը, ինչպէս
նաեւ Թուփագրուի թանգարանում պահուող
1273 թ. Անտարանը ռճական և պատկե-
րագրական ընդհանրութիւններ ունեն ՄՄ Հմր
345 (1270 թ.) Աստուածաշնչի հետ (նկ. 3), որը
Յովհաննէս արքեպեոքոս դպրոցի լաւագոյն
օրինակներից է: Ընդհանրութիւնները հագուստի
ծալքերի մշակման, պարեգօտը մէջքով
կապելու ձեւի, գրակալի, բարձով աթոռակի,
գորգի մէջ են: Ուշադրութեան է արժանի
մագերի սանրուածքի մշակումը՝ ճակատի
հատուածում երկշար բացուածքով: ՄՄ Հմր
7644 (Սմբատ Գունդատաւրի անտարան,
1260-70-ական թթ.) (նկ. 4) և 7648 (1270-ական
թթ.) ձեռագրերում եւս նմանատիպ ընդհան-
րութիւններ կան, նաեւ՝ անտարանչի կեր-
պարի մանրամասն մշակումը և գրութիւնն
անտարանչի գրքի վրա: Այս երկու անտա-
րաններն էլ մի շարք ընդհանրութիւններ
ունեն խորանիւների, անուանաթերթերի, լու-
սանցազարդերի և որոշ անտարանչիների
մասով ու վերագրում են (11) Յովհաննէս արքե-
պեոքոս դպրոցին: Այստեղ մեծ ուշադրութիւն
է յատկացուած նաեւ ճարտարապետական
խորքին, մեր անտարանչի դէպքում չնայած
ճարտարապետական մանրամասներն առկա-
լութեանը՝ դրանք, կարծես, երկրորդ պլան
մղուած լինին՝ կարեւորելով անտարանչի՝
ներքին էներգիայով լի կերպարը: Մեր
անտարանչի պատկերի յօդհնուածքը հաւա-
սարակշռուած է ոչ միայն ձեւերի, այլեւ
գունային շեշտադրումների շնորհիւ, ինչպէս
ռուսիեան ձեռագրերում, այնպէս էլ մեզ մօտ
ռուսիւն տարածութիւնն է լցնում:

Արդէն ԺԳ. դարում կիլիկեան մանրա-
նկարչութիւնն առանձնանում է բազմազա-
նութեամբ և ճոխութեամբ, ռուսիեան պատկե-
րագրական սխեմաները մի տեսակ կանոնի են
վերածում: Նոյն դարի 70-80-ական թթ.,
շարունակւում է ռուսիեան ռճի զարգա-
ցումը՝ յատկապէս դրսեւորւելով անհանգիստ
և դրամատիկ կերպարներում: ԺԳ. դարի 90-

ականներին և ԺԴ. դարի սկզբից պատկերներն անելի ծանր, զանգուածեղ են դառնում: Վերոնշեալ յատկանիշներն իրենց լուսագոյն դրսևորումն են գտել մեր անտարաբանչի կերպարում՝ դառնալով յետ-ռուսկյան շրջանի տիպական դրսևորում. գոյնի, ձևի, յօրինւածքի հարստութիւն, ոճի ազատութիւն, ինչպէս նաեւ չափի հիմնային զգացում, որը լուսագոյնն բնորոշ էր կիլիկեան վարպետներին: Բացառուած չէ, որ մեր անտարանչի պատկերը արուել է կիլիկեան նախօրինակից: Ոճական և պատկերագրական առանձնայատկութիւնները թոյլ են տալիս այս մանրանկարը թուագրել ԺԵ. դարով:

ԺԴ-ԺԵ դդ. բիզանդական ձեռագրերի անտարանչիների պատկերները, հիմնականում, ծանր դիմագծերով են, սուր կամ հաստ քթով, կտրուկ, երբեմն *գրոտեսկային* պատկերներով: Լուսագոյն վկայութիւնը Սինոդի Հմբ 407 ձեռագիրն է, նոյնն է նաեւ յունական ձեռագրերի ղէպում, օրինակ՝ Բողլէեան գրադարանի Թէսալոնիկի «Յայսմաւուրք»ում (1322-1340թթ. gr. th. f.1 S.C. 2919) կամ Վիեննայի գրադարանի Անտարանում (gr.300)(12): Տարբերութիւնների հետ մէկտեղ՝ անտարանչիների դիրքը ազատ է, շարժումները՝ ճկուն:

Հարց է առաջանում, որտե՞ղ կարող էր ստեղծուել այս մանրանկարի մայր ձեռագիրը՝ հարուստ կիլիկեան մանրանկարչութեան թողած աւանդներով:

Հաշուի առնելով վերոնշեալ առանձնայատկութիւնները, ինչպէս նաեւ ժամանակաշրջանը՝ հետքերը մեզ տաճում են Ղրիմ:

Ղրիմի հայաբնակ շրջանները մոնղոլական արշաւանքների, նաեւ կիլիկեան հայկական թագաւորութեան անկման հետեւանքով մարդաշատ են դառնում յատկապէս ԺԴ. դարում:

ԺԴ-ԺԵ. դարերը Ղրիմի հայկական մանրանկարչութեան ծաղկման շրջանն են: Ուշագրաւ է այն հանգամանքը, որ դրիմեցի վարպետները՝ որպէս օրինակ, օգտագործել են կիլիկեան ձեռագրեր կամ պարզապէս կրկնօրինակել են առանձնապէս ճոյն ձեռագրերը, որի լուսագոյն ապացոյցն են Ութ մանրանկարիչների (ՄՄ Հմբ 7651) և Սմբատ Գունդստաբլի անտարանները (ՄՄ Հմբ 7644): Տեղի մանրանկարչութիւնը հնարատրութիւն է տալիս տեսնել, թէ քանի տարբեր ոճեր են այստեղ միաձուլուել. չնայած դրան Ղրիմի հայ վարպետները մշակել են

յուրօրինակ գծեր, որոնցով տարբերում են մրանց աշխատանքները:

Ի հակադրութիւն մեր անտարանչի մանրանկարի՝ Ղրիմի ԺԴ. դարի մանրանկարներն աչքի չեն ընկնում ոսկու կիրառութեամբ, իսկ խորքի համար նախապատւութիւնը տրւում է մուգ կապոյտ գոյնին:

Ղրիմի հայկական մանրանկարչութեան վրայ որոշակի ազդեցութիւն են ունեցել նաեւ Բիզանդիայի և Իտալիայի արուեստները, որոնք երբեք փանցել են հայկական վանքերի միջոցով և այդ երկրների հայ բնակչութեան, ինչպէս նաեւ Ղրիմի յոյն և իտալացի բնակչութեան հետ ունեցած անմիջական շփումների միջոցով(13): Բարձր Հայքի մանրանկարչութեան ձևերը եւս իրենց ազդեցութիւնն ունեն Ղրիմում(14): Այդ առումով հետաքրքիր աղբյւրներ կան նաեւ Կարինի մանրանկարչութեան հետ կապուող ՄՄ Հմբ 2653 (ԺԴ. դար, 1341 թ. առաջ) ձեռագրում (նկ.5), որտեղ անտարանչիները ոսկով արուած մեծ լուսապսակով են, խորքի մի մասը դարձեալ ոսկով է: Մատթեոսի պատկերը բացակայում է, Մարկոսը մեծ չափերի է՝ պատկերուած՝ գրիչը սրելիս շարժման պահին: Նստած է բարձր ոտնակներով աթոռակի վրայ, հագուստի փէշը ծածանում է, առարկաների դասաւորութեան շնորհիւ շատ հետաքրքիր է յուծում հեռանկարի հարցը: Գրական անտարանչի դիմաց է, բայց իրենից բաւականին հեռու կամարածեւ ոտնակներով պահարանի վրայ:

Ղրիմի ԺԴ. դարի հայկական մանրանկարչութեան օրինակների (ՄՄ Հմբ 7337, 7598, 7750, 10598) հետ մեր անտարանչի պատկերի ընդհանրութիւնները հիմնականում դիմագծերի մշակման մէջ են: Դրանք շատ գեղանկարչական են, ինչպէս մեր անտարանչի դիմագծերի մշակման ղէպում: Հետաքրքրական են զուգահեռները Ղրիմի ԺԵ. դարի ՄՄ Հմբ 7686 ձեռագրի հետ (նկ. 6), որը, չնայած կրկնօրինակուել է Սմբատ Գունդստաբլի անտարանից, ունի մի շարք առանձնայատկութիւններ, յատկապէս անտարանիչների պատկերներում, որոնք անելի նրբօրէն են արուած, մարմիններն անելի կտրաւուն և ծաւալային անելու ձգտում կայ: Այս առումով, աղբյւրները մեր անտարանչի պատկերի հետ անելի շատ են:

Մարդու մարմնի և դիմագծերի ճիշտ մշակումը ինչպէս Ղրիմի մանրանկարների,

այնպէս էլ մեր անտարանչի դէպքում որմնանկարի տպատրութիւն են թողնում: Մա այն գլխաւոր առանձնայատկութիւններից մէկն է, որը թոյլ է տալիս մեր մանրանկարը կապել Ղրիմի հետ: Այսպիսով, մեր պատատիկը գուցէ կիլիկեան նախօրինակով Ղրիմի հայ վարպետի աշխատանք լինի՝ ստեղծուած մի միջավայրում, որտեղ քաջատեղեակ են եղել բիզանդական և կիլիկեան մանրանկարչութեան ամանդոյթներին և կերտել են յետ-ռուսիյան շրջանի լաւագոյն մի պատկեր:

Առանձնայատուկ հետաքրքրութիւն ունեն ձեռագրի միս անտարանչիները, որոնք միանգամայն տարբեր են Մատթէոսի պատկերից: Մարկոս Անտարանչիը նկարուած է Մատթէոսի անտարանչի բնագրի վերջում՝ երկարաւուն ուղղանկիւն շրջանակի մէջ (նկ. 7): Անտարանչի պատկերի խորքը խորշ է յիշեցնում, աջ կողմում երկրաչափական նախշեր են: Անտարանչի պատկերը շատ ոճաւորուած է՝ սեւ ուրուագծմամբ, մագերը և մօրուքը սեւ գծերով են մշակուած:

Մարկոս Անտարանչի շրջանակի կարմիր թանաքը, ինչպէս նաեւ հագուստի կարմիրը նոյնամանի են գլխատառերի, նաեւ անուանաթերթի կարմրով արուած տառերի հետ, իսկ խորքի մանուշակագոյնը նման է անուանաթերթի մանուշակագոյն տառերին, սա խօսում է այն մասին, որ անտարանչիների պատկերները անուանաթերթերին ժամանակակից են: Օգտագործուած նոյն գոյները վկայում են այն մասին, որ ձեռագրի անուանաթերթերը, լուսանցազարդերը և արդեն, փաստօրէն, երեք անտարանչիների նկարները ստեղծուել են գրութեան նոյն կենտրոնում, նոյն ծաղկողի ձեռքով: Այստեղ հարց է առաջանում՝ հնարաւոր է արդեօք, որ գրիչ Ալեքսիանոս Բասենցին լինի ձեռագրի ծաղկողը: Ջարդագրերի և լուսանցազարդերի դասաւորութիւնը խօսում է այն մասին, որ, այո, հնարաւոր է, բայց անտարանչիների համար թողնուած փոքր տեղը, Ղուկաս անտարանչի պատկերի (նկ. 8) դարձերեսին նկարուած անուանաթերթը (նկ. 9), նաեւ Ղուկասի պատկերի՝ ցրտացանկի մի մասը ծածկելու հանգամանքը կասկած են առաջացնում գրչի՝ ծաղկող լինելու հարցում:

Մարկոսի անտարանչի ամփոփապէս յետոյ առանց տող բաց թողնելու, Ղուկաս անտարանչի նախադրութիւնն է, նոյնը

նաեւ միս անտարանչիների դէպքում է, իսկ սա վկայում է այն մասին, որ գրիչը տեղի խնդրի է ունեցել: Մտաւում է, որ Մարկոս և Ղուկաս անտարանչիների պատկերները նկարուել են որպէս միջքնագրային մանրանկարներ: Դժուար է ասել, որ սա ծաղկողի անհատական մօտեցումն է, քանզի Յովհաննէս անտարանչի պատկերը (նկ. 10) և անուանաթերթն արուած են մեզ յայտնի սկզբունքով: Յովհաննէս Անտարանչիը պատկերուած է Պրոքորոսի հետ:

Հակոբած ենք մտածելու, որ գրիչը հենց նոյն ծաղկողն է, պարզապէս սխալ հաշուարկի պառճառով անտարանչիների պատկերների և անուանաթերթերի համար անհրաժեշտ չափի տեղ չի նախատեսել. ըստ այսմ՝ ձեռագրի նկարազարդումն էլ՝ երեք անտարանչիների պատկերներով, անուանաթերթերով և լուսանցազարդերով գրութեանը ժամանակակից է:

Այսպիսով, այս ձեռագրի օրինակով հեթքական անգամ համոզում ենք, որ հայկական մանրանկարչութեան մէջ բազմաթիւ չքացայալուած գանձեր կան, որոնք կարող են մոր լոյս սփռել այս կամ այն մանրանկարչական դպրոցի գործունեութեան վրայ՝ դառնալով տուեալ ժամանակաշրջանի հետաքրքիր դրսեւորումներ:

ՏԵՍԱՐԱՆՆԵՐ ՀԱՅՁԱԿԱՆ ՂՐԻՄԵՆ

Նկար 1, ձեռ. No 5546

Նկար 2

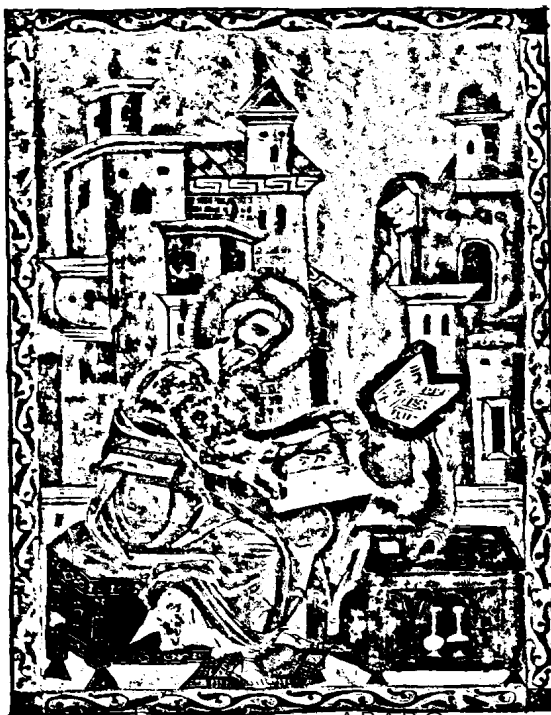
Նկար 3

Նկար 4

Նկար 5

Նկար 6

Ծանոթագրություններ

- 1.- Շնորհակալություն ենք յայտնում Մատենադարանի գլխավոր աւանդապահ Գեորգ Տէր-Վարդանանին՝ խորհուրդների և ձեռագրի հետ կապուած հարցերը ճշգրտելու համար:
- 2.- Այս ձեռագիրը նկարազդել է Մատենադարանի գիտաշխատող Արսէն Յարութիւնեանը:
- 3.- Տես Նայաստանի եւ յարակից շրջանների տեղանունների բառարան, Թ. Խ. Յակոբեան, Ստ. Տ. Մելիք-Բախչեան, Հ. Խ. Բարսեղեան, Երեւանի Համալսարանի Հրատարակչութիւն, Երեւան, 1991, հտ. 3, ցուցակ 1, էջ 57:
- 4.- Նոյն տեղում, էջ 57:
- 5.- Տես Ա. Գեորգեան, «Ամանուն հայ մանրանկարչներ», Մատենագիտութիւն IX-XVII դդ., Գահիրէ, 2005, էջ 295:
- 6.- Տես Նայաստանի եւ յարակից շրջանների տեղանունների բառարան, Թ. Խ. Յակոբեան, Ստ. Տ. Մելիք-Բախչեան, Հ. Խ. Բարսեղեան, Երեւանի Համալսարանի Հրատարակչութիւն, Երեւան, 1991, հտ. 3, ցուցակ 1, էջ 58:
- 7.- Նոյն տեղում, էջ 348:
- 8.- Տես В. Лазарев, История византийской живописи, «Искусство», Москва, 1986, стр. 123:
- 9.- Այս հանգամանքի վրայ մեր ուշադրութիւնը հրաւիրեց Հայ արուեստի պատմութեան և տեսութեան ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի ամբիոնի վարիչ, արուեստարան Լեոնտ Զուգասեանը: Թովգարուի հայկական ձեռագրերը նկարազդել է Հ. Ոսկեանը «Ի. Գ. Պոլիս «Թօփգարը» պալատին կից Ամմէտ Գ. Սուլթանին անուան Մատենադարանին հայերէն ձեռագիրները, «Հանդէս Ամսօրեայ», Ապրիլ-Յունիս, 1967, էջ 183-196 յօդուածում:
- 10.- Տես Der Nersessian S., Etudes Byzantines et Armeniennes, Byzantine and Armenian Studies, Imprimerie orientale-Louvain, 1973, Tom 1, p. 513:
- 11.- Տես В. Казарян, С. Манукян, Матенадаран, Армянская рукописная книга VI-XIV вв., Москва, 1991, стр. 177:
- 12 Տես О. С. Попова, Византийские и древнерусские миниатюры, Москва, «Индрик», 2003, стр. 55. Շնորհակալութիւն ենք յայտնում ԵՊՀ Հայ արուեստի պատմութեան և տեսութեան ամբիոնի դասախօս Զարուհի Յակոբեանին՝ խորհուրդների և բիւզանդական արուեստի նուիրում անհրաժեշտ գրականութիւն տրամադրելու համար:

Օսմանեան Գաւառի խորհուրդները

ԾՈՎԱՆԿԱՐԻՉ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԱՅՎԱԶՈՎԱՔԻ, ՂՐԻՍԻ ԱՄԵՆԷՆ ՆՇԱՆԱԽՈՐ ՀԱՅՔ

Հայ նկարչութեան մեծագոյն դէմքն է ան ու համաշխարհային գեղանկարչութեան մէջ՝ ամենէն վաղեմական ծովանկարիչը: Ծնած է Ռուսական կայսրութեան հարաւային Ղրիմի մահաճգի (Crimea) Թեոդոսիա ծով-

գերեայ քաղաքը: Ակրտութեան վկայագրին մէջ արձանագրուած է Յովհաննէս Այվազեան: Փոքր տարիքէն ցոյց տուած է գծագրութեան հանդէպ մեծ սէր: Ռուսիոյ մէջ իր նկարչական կրթութիւնը ասարտելէ ետք կայսերական թռչակով կը մեկնի Եւրոպա, ուր կարճատեւ մը Իտալիա մնալէ ետք կը վերադառնայ Ռուսիա եւ կը ճշմանկուի կայսրութեան մատուորմի գլխավոր նկարիչ: Ռուսական շրջանակներու մէջ յաճախ գործածուած է «Այվազովսքիի վրձինին արժանի» բնաւոր խօսքը:

Հիմնական արտայայտամիջոցը իր նկարչութեան մէջ ծովն է, որուն յարափոփոխ շարժումներուն միջոցով արտայայտած է իր զարգացումներն ու թեմաները: Նկարած է ծովային խաղաղ մայրամուտներ եւ ամեհի ալեկոծութիւններ, որոնց դէմ կը պայքարին մարդիկ, մուսստիներ եւ ճամբորդներ: Այսպիսի ծովանկարներու մէջ յաճախ կարելի է հանդիպիլ յոյսի շողին, Աստուծոյ փրկութեան լոյսի:

Այվազովսքին մասն մեծ հայ էր: Ան կրտսեր եղբայրն էր Վիննենայի ճշմանաւոր միաբաններէն Գարրիէ Այվազովսքիի: Իր նկարներէն մէկը եր պատկերէ այն պահը, երբ Լորտ Պայրըն ոտք կը դնէ Ս. Ղազար կղզիի մառահանգիստը, ուր զինք դիմաւորողներու շարքին կը տեսնենք մասն եղբայրը: Նշանաւոր են այն իւղաներկ պատատառները, որոնց վրայ նկարուած են Օսմանեան մատուորմի ջախջախումը եւ խորտակումը: Թէեւ ստացած էր մասն Օսմանեան կայսրութեան կողմէ շքանշաններ (նկարազարդած էր Կ.Պոլսոյ Տօլմա Պահչէի պալատը), բայց Համիտեան կոտորածներէն ետք իր ստացած շքանշանները ծովը կը նետէ:

Այվազովսքիի անունը օրհնութեամբ կու տան Թեոդոսիայի մէջ այն պատճառով՝ որ խմելու ջուրով ապահոված է քաղաքը: Մահացած է 1900-ին եւ քաղուած տեղոյն Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ մէջ: Իր ապարանքը վերածուած է պատկերասրահ-թանգարանի:

This year is the 150th Anniversary of SION periodical, which is the official organ of the Armenian Patriarchate of Jerusalem. It started its publication in Jerusalem in 1866 until 1877 when it ceased for 50 years.

It resumed publication in 1927 by the order of Patriarch Yeghishe Tourian and has continued with brief interruptions until today.

SION has published extensive news of the Patriarchate and its activities in countries which were under Patriarchate's jurisdiction (Israel, Palestine, Jordan and Cyprus), asserting its special position in the Armenian Apostolic Church, its relation to the Mother Church in Armenia and relation to other churches, political authorities, organizations and individuals. It also publishes academic and scientific articles related to Armenian religion, history, arts and culture.

The history and the faith of SION and the Armenian Press of St. James are closely tied to each other, they served to the same cause - educating the seminarians, the students and the Armenians worldwide to have more books and publications on their desks.

The following article is the English translation of Bishop Mesrob Nshanian's article, translated by Fr. Krikor Maksoudian.

Bishop Mesrob Nshanian

STS. JAMES PRESS OF THE APOSTOLIC SEE
OF JERUSALEM

ON THE OCCASION OF ITS CENTENNIAL
1833-1933

(A Reprint from SION)

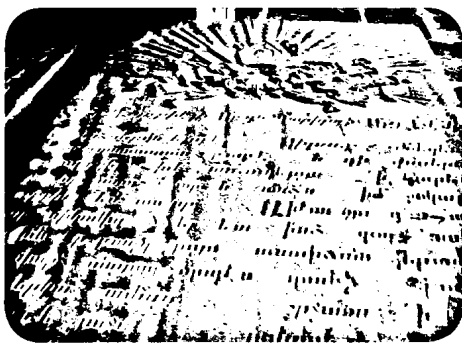
STS. JAMES PRESS
JERUSALEM
1933

During the current year, 1933, the Press of the Holy See [of Jerusalem] will mark the centennial of its existence. It would have been impossible to let <the anniversary of> a publishing operation that has functioned for a century go unnoticed. For that reason, at the wish and recommendation of His Beatitude Archbishop Torkom Kushagian, the incumbent patriarch of the Holy See [of Jerusalem], arrangements were made so that 1933 would become a memorable year for the [Sts. James] Press by holding a centenary function and by publishing the present special issue of <the journal> Sion.

The task assigned to us in the present issue <of the journal> was to offer a historical summary of the centennial operation of the Holy See's press.

Twenty years earlier, on the four hundredth anniversary of Armenian printing, we had already published in the appendix of the 1914 <Jerusalem> Calendar a short overview about the Jerusalem Armenian press, which had completed its eightieth anniversary in that year. Having before us that article, we composed the pres-

ent study, making the necessary corrections and at the same time adding a description of the operation of the Press during the ensuing twenty years (1914-1933).

Գաբրիէ Պարթի դամբանը, Ս. Փրկիչ, Երուսալմ.

Sts. James Press was established in 1833 during the patriarchate of Kapriel of Nicomedia, when the latter had <already> left Jerusalem, and Archbishop Boghos of Adrianople, originally a member of the Sacred Brotherhood and former patriarch of Constantinople, had taken over the helm of the administration of the Holy See as overseer. But then we learned that the first person who proposed and worked towards the cause of establishing a press was Patriarch Zakaria Der Bedrosian, a native of the village of Gop in Daron. Since the time when he was still a vartabed while serving as vicar [of the Holy See of Jerusalem] in Constantinople (1826-1829), Zakaria, who knew well the importance of education and printing, had decided to provide the Holy See of Jerusalem with the above two institutions. In

Constantinople he slowly began to acquire the necessary materials for a press and bought matrixes for different kinds of type. But before he could complete the undertaking, he was exiled to Cyprus by sultan's order in March 1830. From there he wrote to Bedros Aga Yousoufian in Trieste, brother of Boghos Bey Yousoufian, and asked him to donate a printing press to the Holy See of Jerusalem. Yousoufian readily obliged, buying a wooden printing press and leaden type, which were sent to Jerusalem together with the previously acquired matrixes and other material. But it was still impossible to commence the printing operation because of lack of very basic tools.

In the following year [1831] Zakaria was released from exile through the efforts of Patriarch Boghos of Adrianople and the amiras, and right after his return to Jerusalem he headed for Etchmiadzin to be ordained a bishop. Thereafter he was appointed vicar [of the Holy See] of Jerusalem. Towards the end of 1832, Zakaria travelled to Egypt, where in order to resolve a number of issues he had a meeting with Mehmet Ali Pasha, whose jurisdiction at that time extended over Palestine. There, at the expense of his friend Mahdesi ["pilgrim" to Jerusalem] Alikan Yeghiazarian of Agn he bought a lithograph press and on it he first published in Egypt an announcement in which he highly praised the benevolence of the two brothers, Bedros and Alikan."

After the preliminary preparations, on January 1, 1833 the press of the Holy See [of Jerusalem] produced its first publication, a pamphlet consisting of 16 pages, "DEDRAG AGHOTAMADUYTS vash chermerant aghotasirats vork antsamp gam mdok nergayanan i dnorinagan deghis Krisdosi Asdudzo mero" ["Prayer book for devout lovers of prayer who either in person or in mind attend the Dominical sites of our God Christ"], first printing.

The year of the publication of this pamphlet (1833) is hereby presented as the beginning of the Armenian printing operation in Jerusalem. Therefore, as it was stated above, the present year, 1933, marks the centennial anniversary of the existence of the printing press.

In the following year, 1834, a second booklet of 29 pages was released: "Desutyun Antaram dzaghig medzatsustsein, araryal Medzi Vartana vartabedi" ["Commentary on the 'Unfading Flower' Magnificat by the Great Vartabed Vartan"]. Also a Keragan ["Grammar"] of 32 pages was published.

In this way, the printing press had a modest origin and its development progressed at a very slow pace as a result of lack of essential equipment and especially financial means.

In order to seek a solution for the problems of the printing press and then to establishing a monastic school, Zakaria had the Khorhrtaganats Zhoghov ["Council of Advisers"] convene, with Patriarch Boghos of Adrianople presiding. After hearing Zakaria's explanations about the necessity of a school and a printing press, the Council decided to endow a fixed amount both for the press already in existence and for the school about to be opened so that the <the two> projects would be placed on a firm <financial> foundation. For the establishment of the school, Patriarch Boghos turned over his personal savings of 30,000 kurush that he had lent to the Holy See sixteen years earlier without any interest. Bishop Mgrdich Meghrig of Yerevan, the senior sacristan, donated his claim for what the Holy See owed him according to three promissory notes (73,000 kurush). The interest for <both of these> amounts was calculated to be 7,000 kurush from January 1, 1831 to June 5, 1835. The press <also> received the 40,000 kurush that the nuncio Samuel vartabed of Constantinople, who had passed away in India in that same year, had willed to [the Holy See of] Jerusalem. In the course of the same meeting [of the Council of Advisers] Zakaria was appointed as dean of the school and Bishop Giragos of Jerusalem as overseer of the press. Since 40,000 kurush were not enough for the press, 110,000 kurush set aside for the school were added to the press fund and it was resolved that the salary of the instructor of the school and its other needs would be provided with the income generated from <the operation of> the press.

We present here the minutes of that meeting as an important document for the history of the press and the school in Jerusalem.

"Long before our time, our ancestors of blessed memory had wanted to establish at the Holy See a special school for the spiritual and intellectual advancement of the monks of the Holy See. From early on we had also entertained this idea that was dear to everyone, but because of various <trials and> failures, neither our forefathers nor we could fulfill this wish. But since it is God who ensures the success of all at all times, and knows and regulates the day and hour for the supervision of all to the glory of His name, so also now He stirred in our hearts the same passion <as that> of our forefathers, at an even higher level of zeal, to establish a permanent school. And because of the need of large amounts of money for such an undertaking, on January 1, 1831, Archbishop Boghos, originally a member of the Brotherhood of the Holy See and former patriarch of Constantinople and presently overseer at the Holy See, donated to the school his personal 30,000 kurush (which was for the past sixteen years loaned to the Holy See without any interest). In like manner, Arch-

bishop Mgrdich, senior sacristan, who had for a number of years saved the income from his wages as sacristan and invested it in the Holy See with three promissory notes that added up to 73,000 kurush with interest as of January 1, 1831, gave <that amount> to the school of the Holy See. The sum total was 103,000 kurush. To this amount 7,000 kurush were added as interest for the period from 1831 to the present <when the capital> was on loan to the Holy See, and the total sum rose to 110,000 kurush. At present this is the amount of money that the school has.

As for the press which had not been functioning for a number of years - <realizing that> its operation is the Holy See's pride and that it requires a great deal of money - we have presently earmarked for it the forty thousand kurush that belonged to Samuel Vartabed who passed away in India. Before leaving for India he had left a will in his trunk to the effect that after his demise <the above amount> would be given to the Holy See as an permanent memorial in his name. For that reason we thought that it would be appropriate to invest his money in the press as capital, and we appointed Archbishop Giragos to be in charge of the press and Archbishop Zakaria in charge of the school. To them we gave the above forty thousand kurush together with the one hundred ten thousand kurush and acquired from them a sealed statement for one hundred fifty thousand kurush. Since the printing press will not operate on only forty thousand [kurush], for that reason the school's one hundred ten thousand kurush will also be used for the operation of the press, and the proceeds from it will be applied towards the salary of the school master and other expenses, so that the school would from day to day outshine to the pride of the Holy See and for the benefit of our nation.

In conclusion, let no one be the reason and cause for the obstruction of either the press or the school, and let no one demand money from mentioned archbishops, so that they, according to their wisdom <and> independent of all, may supervise these matters on their own. Likewise those who succeed them should make use of that sum of money according to the arrangements made by these men and should make an effort to increase the capital amount. But if any one of the ensuing patriarchs, supervisors, advisers and whoever else should try to close down the school or the press, let that person himself be responsible before the awful tribunal of Christ. June 5, 1835, Holy Jerusalem." (Seals and signatures)

Bishop Boghos
(of Adrianople)

Vicar
Bishop Garabed

Sacristan
Bishop Mgrdich

Humble gatekeeper
Asduadzadur Vartabed

In the year following this arrangement (1836) the press published only one book: *Megnutyun derunagan Hayr mer aghotits yev jark Khachelutyun, Taghman yev Harutyun yev Khrad mianstants, yeranelvuyn S. Yeghishe vartabedi* [Blessed Yeghishe Vartabed's Commentary on the Lord's Prayer and Homilies on the Crucifixion, Burial and Resurrection, and Advice to Solitaries]. We find no books published in 1837. But from 1838 to 1841, that is, until Zakaria's ascent to the patriarchal throne, the following eleven books were printed: 1) *Zanazanutyun hink taruts* ["Division of Five Ages"], vol. I, by Patriarch Boghos, first printing, 1838; — 2) *Dedrag Surp Harutyun mshdnchenavor shapatagan taporats* ["Book of Perpetual Weekly Processions in the Holy Sepulcher"], first printing, 1838; - 3) *Zanazanutyun* ["Division..."], vol. II, first printing 1839; - 4) *Dedrag kovasanats i vera dnorinagan surp ukhdadeghyatsn Krsidosi* ["Book of Veneration regarding the Holy Dominical Pilgrimage Sites of Christ"], first printing, 1839; - 5) *Dedrag daregan hantisor araroghutyants Srpo Harutyun dajarin* ["Book of Solemn Annual Services in the Holy Sepulcher"], first printing, 1839; - 6) *Keragan* ["Grammar"], second printing, 1839; - 7) *Zanazanutyun...* ["Division ..."], vol. III, first printing, 1840; -- 8) *Araroghutyun Srpo Atoruy Yerusaghemi esd nakhnagan sovorutyun* ["Ritual of the Holy See of Jerusalem according to Ancient Tradition"], first printing, 1841; - 9) *Khorhtadedr* ["Missal"], first printing, 1841; - 10) *Ganon horzham parebashdon dznoghk hantsnen zravags yuryants ent zovoror bashdabanutyamp Surp Kikhatri* ["Guideline for Devout Parents Who Place Their Children under the Powerful Protection of the Sacred Repository of the Apostle James' Head"], 1841; - 11) *Hekeren* ["Primer"], 1841. (1)

Patriarch Kapriel passed away on April 25, 1840 and after a hiatus of one year and six months Bishop Zakaria of Gop succeeded him on October 24, 1841. We have already seen that before occupying the patriarchal throne Zakaria considered establishing a school and a printing press at the Holy See (2) "The printing press was already established through his and Bishop Giragos' effort and labor. As coworkers the two men, who were close friends, dedicated their entire passion and energy to the prosperity of the Holy See. Patriarch Zakaria, who had been educated in the Monastery of San Lazzaro [Venice], had a wonderful idea: following the Mekhitarist fathers' <path of> praiseworthy achievements <he proposed> to publish those works of our ancient writers that the <Roman Catholic> Mekhitarists had hesitated to print in order not to compromise their principles. Not considering the numerous shortcomings of the printing press and the absence of learned and scholarly people, he undertook the publication of *Mashdots ganonyal Mgrdutyun* ["Book of Ritual,

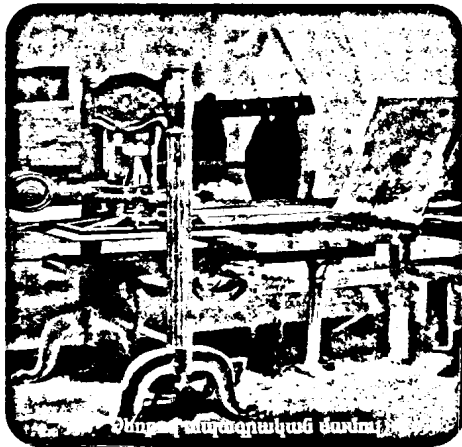
Canon of Baptism") (1843); - Badmutyun Hovhannu Gatoghigosis ["History of Catholicos Hovhannes"], first printing (1843), and Nerses of Lampron's Khorhrtadzutyun Surp Badarakin ["Commentary on the Divine Liturgy"] (1842). At that time the patriarch of Constantinople was Bishop Asdvadzadur, a narrow-minded person with an unpredictable temper, who did not trust Zakaria, as the latter's doings ran counter to his own ideas. When printed copies of the above works reached Constantinople and when Asdvadzadur took a look at them, he was greatly enraged and immediately sent word to Jerusalem to shut down the printing press and stop selling these books. The Mashdots, though printed from an old manuscript, varied in one place from the earlier printed editions. As for the Khorhrtadzutyun Surp Badarakin, since it was the work of [Nerses] of Lampron, a churchman considered to be favorably inclined towards the Roman Catholic Church in a number of his writings with references to peripheral liturgical reforms, Asdvadzadur had baseless suspicions in regard to Zakaria: he assumed that because the latter had received his education in the Mekhitarist monastery, he also adhered to their doctrines. For the purpose of avoiding a scandal, the publication of the Mashdots was absolutely prohibited, but [Nerses] of Lampron's and Catholicos Hovhannes' works were put on sale. The latter had a second printing in 1867, in which a leaf that contained free expressions about the prophet of Islam was deleted. (3)

Zakaria's tenure of office as patriarch lasted for four years and thirteen days. He passed away on May 8, 1846. During his lifetime, in addition to the above mentioned books there were also other publications: Araroghutyun Spvo Atoruyts ["Rituals of the Holy See"] (1841), Ganon dghayanveri ["Canon for Dedication of Children"] (1841), Zanazanutyun Bararan ["Dictionary of Sorting"] Persian and Arabic words, first printing, 1844, and Psalter with large letters, first printing, 1844. We do not have any books published in 1845 and 1846. The reason for this seems to be Zakaria's severe illness (dropsy), which made him suffer during his final years and did not allow him to turn his attention to the printing press that he cherished so much.

Zakaria's successor was Giragos of Jerusalem (February 13, 1847), who would obviously be attentive to the progress of the printing press as he had been his predecessor's co-worker and had shared his ideas. To that end he invited from Izmir to Jerusalem his old friend Krikor Savalanian's son, the knowledgeable Dikran H. T. Savalanian, well versed in languages, to teach Armenian Studies and a number of [other] subjects and handed over to him the management of the printing press as well as the task of proofreading books about to be printed (August 1848). Under his supervision

[the following books] were printed: Dedrag Aghotamaduyts ["Prayer book"], second printing, 1848; - Yeprem Khuri ["Ephrem the Syrian"], prayer book, first printing, 1848; - Zanazanutyun, vol. I, second printing, 1849; - Hovsep Keghetsgi zruyts ent Asaneta amusno yuro ["Joseph the Fair's Dialogue with Asenath, His Spouse"], 1849. The author of this work was Isahag Dzayrakuyun Vartabed of Galatia, but Savalanian corrected and improved on the language and style.

In 1849 Patriarch Giragos had a beautiful hand-operated printing press imported from Vienna (plate 1) (4); on it there is the following inscription: "For the progress of Armenian letters in the city of Jerusalem, made in Vienna, 1849." Also, in place of the unshapely and disfigured leaden type at the printing press he had newly molded proportionate letters imported from the Muhendisian <printing establishment> in Constantinople. With these <new letters the following books> were published: Archbishop Bedros Pertumian's Megnutyun tghtuyn Yepesatsvots ["Commentary on the Epistle to the Ephesians"], 1850 and "Dedrag Kovasanats", second printing, 1850.

The patriarch desired to expand education and knowledge in the monastery, and realizing that the school building as well as that of the press were not suitable [for these purposes], he put in mind to have proper structures constructed. He wrote to Bishop Hovhannes of Smyrna, vicar of the Jerusalem <patriarchate> in Constantinople, and recommended that he acquire royal permits [issued by the Sultan's court] for the construction of a school, printing press as well as a hospital and have them immediately sent to Jerusalem together with an Armenian architect. The royal edicts and the Grand Vezir's instructions were received, but alas, the diligent and enlightened patriarch's tenure of office was short, lasting only three years and three months. His unexpected demise (May 25, 1850) did not allow him

to see the fulfillment of his magnificent projects for the benefit of his people.

Giragos' successor, Patriarch Hovhannes of Smyrna endeavored from the day of his enthronement to improve the economic state of the monastery by creating new sources of revenue. For that purpose he purchased a number of buildings and lots as permanent possessions of the Holy See. The most important of these was the lot named Medz-Ard ["the Great-Field"]. The structures subsequently raised on this property and those that are now [1914-1933] in the process of being built there will today and to a larger extent in the future be the main sources of revenue for the monastery. The results of Patriarch Hovhannes' efforts of expansion are, among others, the magnificent building of the patriarchate and that of the seminary. These are as much a source of pride for our people as they are outstanding tributes to the person who had them built.

Patriarch Hovhannes is considered to have been a practical mind in financial matters but one who had no interest in books and literature. As he was very frugal, he reduced Dikran Savalanian's salary—the only teacher that the seminarians had—and indirectly forced him to resign from his positions and take leave of Jerusalem at the end of the 1850-s. This brought about the closing down of the school and rise of complaints and protests on the part of newly ordained monks and deacons, the echoes of whose protests occasionally reached as far as Constantinople. Notwithstanding this, the printing press of the monastery did not cease from functioning so that during the ten year period of Hovhannes' tenure of office as patriarch (1850-1860) the following twenty-one books were published: 1) Yerevuyt Kritis ["Exhibition of Emotions"], Krikor Vartabed of Constantinople, 1851; - 2) Tankaran khraduts ["A Treasury of Advice"], Patriarch Boghos of Adrianople, two volumes, vol. II (vol. I printed in Constantinople), 1851; - 3) Kordzk Arakelots ["Acts of the Apostles"], pocketbook, first printing, 1852; - 4) Hayeli virats ["Mirror of Wounds"] in verse, Father Boghos of Eodemish, 1852; - 5) Darerk Imasdasirutyun ["Elements of Philosophy"] by <Gioja> Melchiorre, translated by Clerk Kapriel Kevorkian of Potishan, 1852; - 6) Gdagakir hokeshah banits ["Testament of Spiritual Words"], Markar Khojents of Yerevan, 1853; - 7) Megnutyun Haydnutyun ["Commentary on the Revelation"], transl. by [Nerses] of Lampron, 1853; - 8) Patsadrutyun Hrazharman yev Zghchman etc. ["Explanation about Renunciation and Repentance"] etc., Mgrdich Vartabed Ardzrunian, 1854; - 9) Zanazanutyun, vol. II, second printing, 1854; - 10) Dramabanutyun ["Logic"], Krikor Peshdimaljian, 1854; - 11) Char haghaks hnuyun Yerusaghemi ["Treatise on Ancient Jerusalem"], <Jean Baptiste Bourguignon> d'Anville,

transl. by Hovhannes Chamurjian, 1855; - 12) Djark yev khostovanutyunk havato ["Treatises and Professions of Faith"], of [Krikor] of Nareg and Vahram Vartabed, 1856; - 13) Deschutyun hovvagan ["Pastoral Superintendence"], transl. by Hovhannes Der Garabedian, 1856; - 14) Yeprem Khuri ["Ephrem the Syrian"], Prayer book, second printing, 1857; - 15) Hrahank kam Usumn baruts Suavei ["Novelle Morali di <Francesco> Soave"], transl. by Hovhannes Chamurjian, 1857; - 16) Badaskhanik Mkhitar kahanayi Sgevratsvo haghaks hamabadvutyun yergodasan arakelots ["Priest Mkhitar of Sgevra's Answers about the Twelve Apostles Being Equal in Honor"], first printing, 1857; - 17) Psalms, of medium size, first printing, 1859; - 18) Sdorakrutyun Srpo Kaghakin Yerusaghemi ["Description of the Holy City of Jerusalem"], 1859; - 19) Bataskhanik Mkhitar kahanayi Sgevratsvo, second printing, 1860; - 20) Desutyun Jaroren prgagan khorhto srpazan Badarakin ["Meditation in the Manner of a Homily on the Salvific Mystery of the Divine Liturgy"], Schoolmaster Hovsep Mardirosian, 1860; 21) Dedrag Kovasanats, fourth printing, 1860. (5)

After Patriarch Hovhannes' demise (December 23, 1860), the [patriarchal] Throne remained unoccupied for four years and three and a half months.

Immediately after the demise of the patriarch the Central Committee of Constantinople, which had been reorganized as a result of the institution of the Armenian National Constitution, embarked on reforming the Bylaws of the Brotherhood of Jerusalem according to constitutional principles and resolved to elect, only for this occasion, a patriarch and a locum tenens from among bishops who were not members of the Brotherhood, arguing that there were no suitable candidates for those offices in the Monastery. The Brotherhood opposed this decision and a strong conflict began to emerge between the Brotherhood and the Central Committee.

This conflict gradually led to wider ramifications that gave cause to painful frictions and antagonisms [known as] from inside-from outside. The members of the Central Council, the representatives [in the National Assembly], the people at large as well as the Armenian newspapers were divided into two opposing factions known as the Enlightened and the Blind, or Constitutionalist and Conservative.

The newspapers that supported the Constitutionlists, Munadi, Meghu and Masis, began a passionate campaign against the conservatives and raised their denunciations to the extent of using unrestrained expressions in their writings, insulting the Sts. James Brotherhood and blaming it with baseless or exaggerated allegations.

Hurt in their feelings and upset by this open verbal abuse, the Brotherhood refuted the allegations of the above newspapers by publishing the following two pamphlets addressed to the National Representative Assembly: 1) *Herkumn anirav zrbardutyants yev aghers ar Enthanur barekhorhurd Azgayin Zhoghovn* ["Refutation of Undue Libels and a Petition to the Gracious General National Assembly"], 1861; - 2) *Poghok yergord ar Azkayin Enthanur Zhoghovn, zor khonam hapar madutsane ampozh Miapanutyunn S. Yerusan ghem* ["Second Protest that the Entire Brotherhood of Sts. James is humbly presenting to the General National Assembly"], 1861.

Besides these pamphlets, in that same year, 1861, the press published the following books: *Nor Aybbaran kam banali hayeren vertzanutyun* ["Primer or Key to Reading Armenian"] (parts I and II), vol. I, Martiros Vardaped Mzhezhiants, and Tsavali dekh me vor pataetsav Betghehem S. Tzmnyan mer yekeghetsvomej ["A Sad Event that Took Place in our Church in Bethlehem"]. The latter describes the serious fight that took place in that same year in the Church of Holy Nativity, where the Latins had encroached on our rights.

During the ensuing years, 1862-1864, the following books were released: 1) *Zanazanutyun*, vol. III, second printing, 1862; - 2) *Djark entertsyalk havur daretarts* Tarknanchats Sahaka yev Mesroba, hashagertats Zharangavorats Usumnarani ["Speeches that the Students of the Seminary Read on the Commemoration Day of the Translators Sahag and Mesrob"], 1863; - 3) *Medzn Nerses gam Hayasdani parerare* ["Nerses the Great or the Benefactor of Armenia"], tragedy in four acts, Sarkis Mirza of Vanant, first printing, 1863; and 4) "*Zanazanutyun*", vol. I, third printing, 1864; - 5) *Povandakutyun nvakats Hay S. Yegeghetsvo* ["Music of the Armenian Church in Full"], Yeghia M. Dndesian, 1864.

As is evident, during these years the press functioned at a slower pace. The cause of this may have been the in-house anxiety that the Brotherhood suffered as a result of the above turmoil that did not allow any commitment to publishing.

* * *

When the Constitutionalists realized that they would not be able to carry out their plan of electing as patriarch someone from outside [the Brotherhood], they finally gave up and the Representative Assembly of August 14, 1864 elected from a slate of three names presented by the Brotherhood Yesayi Vartabed, a native of the village of Talas near Caesarea [Kaiseri], and the mentioned quarrels and troubles ended.

A few months before his election Yesayi had returned from Europe where he had studied photography and galvanizing [for photoengraving]. Because of this he had made a name for himself in Constantinople as an enlightened clergyman who appreciated the arts, and it was assumed that as such he would be able to move the Brotherhood towards the path of progress and acquaint it with constitutional principles.

At the end of the same year, 1864, the newly elected patriarch was ordained bishop and returned from Etchmiadzin to Constantinople, where the National Council asked him to tend to the welfare of the monastic school, press and museum. The patriarch expressed his willingness to carry out in full the wishes of the nation and promised to establish a seminary with major subjects on its curriculum, and to expand the printing plant, the library and the museum beyond expectation. Indeed, as soon as he reached Jerusalem (April 5, 1865) he zealously began the work.

With the first [group] of students that he had brought with him from Constantinople he immediately established the new Seminary in the magnificent structure built by his predecessor. In the large hall there he had twelve shelves set up for the museum. Various antiques were gradually collected <and placed> on the <shelves>. He established on the premises of the monastery the first photography shop in Jerusalem and converting one of the rooms in the patriarchate into a photoengraving workshop, he spent time there during his free hours. He also put in order the manuscript library and entrusted Dikran Savalanian the preparation of a proper catalogue. The latter had returned to Jerusalem at the invitation of the Brotherhood in 1863 and resumed his former secretarial and teaching duties, simultaneously doing the proofreading <at the press>.

Until that time the printing plant was located in six rooms in a quarter on the northeast side of the monastery. (5) As we saw earlier, Patriarch Giragos had put in his mind to have a new structure built for the printing plant, but unfortunately he soon died and the printing press remained in the same quarter for another fifteen years. The financial situation <of the Patriarchate> did not allow Patriarch Yesayi to implement that plan. Therefore he decided to adapt one of the existing monastic building for the use of the printing plant.

To the south of Sts. James Cathedral there was an extensive ground level arched structure covering a space of about 1000 sq. meters. Catholicos Yeghiazar had this [building] as well as its two upper level quarters - Tokad tagh ["Tokat Quarter"] and Bekar tagh ["Bachelor Quarter"] - built in 1675 as a shelter for beasts of burden belonging to those pilgrims who traveled by

land (plate 2). In an area covering two-thirds of the ground-floor of this structure adjustments were made for the printing plant by subdividing it into a foundry, typesetting department (plate 3), printing room, bindery and bookstore. The tools, and the type from the old printing plant, in addition to which newly cast

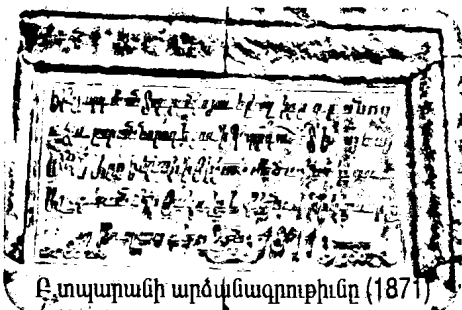
type and matrixes that the patriarch had bought in Constantinople from Hovhannes Muhendisian, were brought <and housed> in the new building. In the following year, Patriarch Yesayi's close friend, Hagop Efendi Ashekian, donated a large hand-operated press (plate 5), on which the following is inscribed: "In Holy Jerusalem, August 14, 1866. This printing press is in memory of the honorable Hagop Aga who lives in Alexandria." These were complemented by a hydraulic press, sewing machines for the bindery, different kinds of molds and a number of secondary tools as well as a new lithograph press.

A few years later when the operation expanded, the need for a separate foundry and a depository for printed books emerged, to which end the third part of the ground-floor was appended to the printing plant. It was divided into two compartments, with the first designated as foundry and the other as storage for bound and unbound books (plates 4, 6).

The expenditure for the renovation and modifications in this addition to the printing plant <to the amount of> 274 Ottoman gold was donated by Hagop Efendi Ashekian, in whose memory the following inscription appears on the north elevation of the building: "The second section of the printing plant, <which was> added <to serve> as book-storage and foundry, was renovated during the patriarchate of Archbishop Yesayi in memory of the renowned Hagop Efendi Ashekian from the village of Talas near Caesarea [Kayseri]."

With the expansion of the press the numbers of the employees doubled and tripled. Eyewitnesses confirm that at that time the press had as many as fifteen to twenty employees. As expected, the expenses [of the operation] also grew accordingly. When some of the

members of the Brotherhood—who had seen the monastery in an economically prosperous state thanks to Patriarch Hovhannes' frugality—noticed the debt with interest rise, every time that they advised the patriarch for moderation, the latter would answer: "The nation and the time demand this from us."

It would be tedious to list one by one the large and small books—as many as 165 works altogether—published during the twenty year tenure of office of Patriarch Yesayi (1865-1885). (6) But in order to make our description complete, we shall mention them in chronological order.

1865. - 1) Yeghishe vartabedi vasn Vartanants baderazmin ["Yeghishe Vartabed's On the War of Vartan and His Followers"]; - 2) Yeprem Khuri Prayer book, third printing; - 3) Nor Aypnenaran gam Panali hayeren verdzanutyun, second printing; - 4) Badaskhani ent dedragi H. Remijio Buzelliin ["An Answer to Fr. Remigio Buselli's Pamphlet"], Savalan; - 5) Badaskhanik enttem Mkhitarian kahanayi Sgevratsvo, third printing; 6) Keragan ["Grammar"].

1866. - 1) Zhamakirk artsern ["Book of Hours, pocket-size"]; - 2) Sion amsakir azkayin, panasiragan, kratadagan yev kaghakagan ["Sion Monthly: National, Philological, Literary-Critical and Political"], First year.

1867. - 1) Aghotakirk Srpazan Deghyats ["Prayer book for the Dominical Sites"], first printing, G.H. Ye. [(afterwards Bishop Mampr Margosian); - 2) Arakinutyun jampan gam Mendor mangants yev yeri-dasartats ["The Road to Virtue or Mentor of children and Youth"], first edition, transl. by Savalanian; 3) Avedaran artsern ["Gospel, pocket-size"], second printing; 4) Kordz vosgeghin, Samuel rabbi hrei ["Golden Work, by the Jewish Rabbi Samuel], translated by Clerk Melkiseteg; - 5) Khntir Surp Deghyats ["The Question of the Dominical Sites], in French, abbreviated; 6) Hamarod badmutyun S. Yerusaghemi yev Sodorakutyun Srpazan Deghyats ["A Short History of Jerusalem and a Description of the Dominical Sites], Khoren Vartabed Mkhitarian; - 7) Jark yerek khoset-syalk hashagerdats Zharankavorats Varzharani i doni

Vartanants yev kervtadvzk chork ["Three Speeches Delivered by the Students of the Seminary on the Commemoration of Vartanank and Four Poems"]; - 8) Hovhannu gatoghigosi badmutyun ["History of Catholics Hovhannes"], second printing; - 9) Badmutyun S. Krots ["History of the Holy Scriptures"], Yeghia Dndesian; - 10) Saghmos ["Psalms"] medium size, second printing; 11) Surp Krikor Lusavorichin mukhtasar tarikhi ["A Short History of St. Gregory the Illuminator"] <in Turkish>; the Clerk Baghdasar, first printing; - 12) Dedrag kovasanats, sixth printing; -- 13) Sion amsakir, Second year; - 14) Oratsuyts 1867 tvaganin [Calendar of the Year 1867]; - 15) Question sur la propinrit du Couvent Armnien de St. Jacques, Carlo Turmani.

1868. - 1) Avedaran jashu ["Gospel of the Noon Hour"], with the second volume of the Directorium; - 2) Kordzk arakelots, pocketsize, second printing; - 3) Tasakirk entertsanutyun gam Nor nakhakidelik ["Textbook for Reading or New Primer"], S. Papazian, third printing (first edition and second printing done elsewhere); - 4) Gherupna Yetesatsi, Tught Apkaru takaori Hayots yev karozutyun Srpuyn Tatei arakelo (7) ["Labubna of Edessa, Letter of King Abgar of Armenia and the Preaching of Apostle St. Thaddeus"], (in the same volume with Badmutyun Aghvanits yergri ["History of the land of Aghvank"]; - 5) Nareg, larger volume with a wordlist, first edition; - 6) Nor jashag tbrutyun gam hamarod jardasanutyun ["A New Literary Anthology or Brief Rhetoric"], Yeghiazar Muradian; - 7) Saghmos, with large letters, second printing; - 8) Varjutyun pokhasats mangants ["Training of Psalmodists"], first printing; 9) Donatsuyts ["Directorium" or "Typicon"], two volumes, first printing; - 10) Ukh'd hayrenasiri ["Vow of a Patriot"], Melkiset Vartabed Muradian, first printing; - 11) Sion amsakir, Third year; - 12) Oratsuyts 1868 nahanch tvaganin ["Calendar of 1868 Leap Year"].

1869. - 1) Anurchik i Sion ["Visions on <Mount> Zion"], versified by M. Tatul; - 2) Panakho-sutyun ashagerduhyats mech ["Public Speaking among Female Students"], first printing; - 3) Tasakirk entertsanutyun, fourth printing; - 4) Tasakirk tvakidutyun ["Arithmetic Textbook"], S. Papazian, fourth printing (first, second and third printings done elsewhere); -- 5) Gensakrutyun Pasgala ["Biography of Pascal"], translated by M.S.D. Sdepanian; - 6) Hekeren (first canon of the Book of Psalms), second printing; - 7) Madteos Urhayetsi, Badmutyun. Sharaharyal i Krikor Yeritsue ["Matthew of Edessa, History, continued by the Priest Krikor"]; - 8) Usumn dramapanutyun ["Study of Logic"], translated by Melkon B. Papazian; - 9) Saghmos large; - 10) Keraganutyun kaghghieren lezvi ["French Grammar"], Yeghiazar Muradian; - 11) Sion amsakir, Fourth year; - 12) Oratsuyts 1869 tvaganin.

1870. - 1) Tasakirk Azkayin badmutyan

["Textbook: <Armenian> National History"], S. B. Papazian, fourth printing (first, second, third printings done elsewhere); -- 2) Yeprem Khuri Aghotakirk, fourth printing; - 3) Zanzazan araroghutyunk hErusaghem i Surp Hagop ["Various Rituals at Sts. James, Jerusalem"]; - 4) Tankaran khradu, two volumes, third printing; - 5) Zhamakirk Adeni ["Book of Hours"] (containing the Psalter and the Typicon), first printing; - 6) Henrigos yev Mariam gam Yergu Vorpere ["Henry and Mary or the Two Orphans"], translated by Hovhannes Tateosian; - 7) Hrahank siro ["Instruction of Love"], Schoolmaster Hovsep Malezian; - 8) Mikhayeli badriarki Asorvo Zhamanagakrutyun ["Chronology of Patriarch Michael the Syrian"], first printing; - 9) Badmutyun Tatarats, Vartana Badmchi ["The Historian Vartan's History of the Tatars"]; - 10) Saghmos, small; - 11) Keraganutyun hayeren lezvi ["Armenian Grammar"], Gyuregh Vartabed Srabian; - 12) Krisdoneagan vartabedutyun ["Christian Teachings"], with Arabic <translation>; 13) - Sion amsakir, Fifth year; - 14) Oratsuyts 1870 tvaganin.

1871. - 1) Yergamya bankhdutyun i Habeshs-dan ["Two Year's Sojourn in Abyssinia"], Dimoteos Vartabed Saprichian; - 2) The same work in French (translated by Savalanian); - 3) Enthanragan tughtk Srpuyn Nersisi Shnorhalvo ["General Epistles of St. Nerses Shnorhali"]; - 4) Khntir Spazan Deghyats yev nora bashdonagan knutyunn ["The Issue of the Dom-minical Sites and its Official Investigation"]; - 5) Gkatrutyun aroghchutyun ["Regulation of Health"], Kevork Avedian Zakariants; - 6) Grtaran Avedaranagan panits ["Guide to the Words of the Gospel:"]; a) Simeon Peter, Melkisetek Vartabed Muradian; - 7) Grtaran Avedaranagan panits, b) The Samaritan, same author; -- 8) Grutyun kaghghieren lezvi yev hadvadner Hayots Badmutenen ["Guide to the French Language and Excerpts from the History of Armenia"], translated to French by the Seminary students; - 9) Mikhayeli Asorvots badriarki zhamanagakrutyun (different archetype) and his Haghaks kahanayutyan ["Concerning Priesthood"], second printing; - 10) Badmutyun Nor Gdagarani ["History of the New Testament"], Melkiseteg Vartabed Muradian, first printing; - 11) Sion amsakir, Sixth year; - 12) Oratsuyts 1871 tvaganin.

1872. - 1) Aknes yev yakhod Ney chalan kez-jeghaz ["Agnes or the Flute Playing Little Girl"], a moral story, H.K. Kurkjianof, first printing; - Arakin-utyun jampan gam mendor mangants yev yeridasartats, second printing; - 3) Paroyagan badmutyunner ["Moral Stories"]; - 4) Kakig verchin arka Hayots Pakraduni ["Kakig Last Pakraduni King of Armenia"], Deacon Der Minasian (later, Vahan Vartabed); - 5) Yergu khosk yegeghe-tsvo bashdoneits ughghvadz ["Two Words to the Servants of the Church"], Mampre Vartabed Margosian; - 6) Grtaran avedaranagan panits, c) Vortik Asdudzo ["Children of God"], Melkiseteg Vartabed

Muradian; - 7) Ughetsuys Srpazan Deghyats ["Guide to the Dominical Sites"] (Savalanian), first printing; - 8) Badmutyun Hay Arakelagan Surp Yegeghetsvo ["History of the Armenian Apostolic Holy Church"], Melkiseteg Vartabed Muradian; - 9) Badmutyun Nor Gdagarani, second printing; - 10) Keragan, fifth printing; - 11) Sion amsakir, Tenth year; - 12) Oratsuyts 1872 nahanch tvaganin.

1873. - 1) Amen marto paregam, Khosk aroghchagan ["A Friend to All, Treatise on Good Health, Mampre Vartabed Margosian; - 2) Avedaran Adeni ["Gospel for the Chancel"]; - 3) Kirk khosagtsutyun ["Armenian-Turkish Conversation Book"], Father Krikor Gh., second printing (8); - 4) Khorhtadedr, second printing; - 5) Hamarodutyun krisdoneagan usman Hayasdanyayts Arakelagan S. Yegeghetsvo ["Synopsis of Christian Teachings of the Armenian Apostolic Holy Church"], Bedros S. Shanshants, second printing (first printing done in Constantinople); - 6) Jashots Kirk Hayasdanyayts Arakelagan S. Yegeghetsvo ["Lectionary of the Armenian Apostolic Holy Church"], two volumes; - 7) Badmutyun Lengtimura ["History of Timur Lenk"], translated by Asdvadzadur Vartabed Der Hovhannesian; - 8) Saghmos, of medium size, third printing; - 9) Sion amsakir, Tenth year; --10) Oratsuyts 1873 tvaganin.

1874. - 1) Ashkharhakutyun hamarod ["Brief Geography"], Deacon Kapriel Khabayian (later Catholicos Sahag); - 2) Panakhosutyun ashagerduhyats mech, second printing; - 3) Ukhd hayrenasiri, second printing; - 4) Usumn barduts ["Instruction of Obligations"], Bedros S. Shanshants, second printing (the first printing done in Constantinople); - 5) Saghmos, very small in size; -- 6) Sion amsakir, Ninth year; - 7) Oratsuyts 1874 tvaganin.

1875. - 1) Avedaran Yughaperits ["Myrophoroi Gospel"], first printing; - 2) Avedaran, small; - 3) Kratsutsag S. Hagopyants Dbaranin ["Catalogue of Sts. James Press"], first printing; - 4) Zhamakirk, small, first printing; -- 5) Grtaran Avedaranagan panits, d) Aman anushahodutyun ["Container of Perfume"]; - 6) Grtaran Avedaranagan panits, e) Andarperutyun gronagan ["Religious Apathy"]; - 7) Grtaran Avedaranagan panits, f) Ardasuk yev Yerk ["Tears and Song"]; - 8) Hekeren First Canon of the Psalms [first eighteen chapters], third printing; - 9) Markareagan haragtsutyun ent mech Hin yev Nor Gdagaranats ["Prophetic Parallels between the Old and the New Testaments"], Kevork Avedian Zakariants; - 10) - Nareg, small, first printing; - 11) Sirun zposaran ["Delightful Diversion"], Krikor Vartabed of Constantinople; - 12) Vahrama vartabedi adenatbri Levoni arkayin pan i Haydnutyun Dyarn yev hodzum Levoni K. arkayi ["King Levon's Chancellor Vahram Vartabed's Homily on the Revelation of the Lord and <Oration> at the Anointment of King Levon III"]; -- 13) Sion amsakir, Tenth year; - 14) Oratsuyts

1875 tvaganin; -- 15) Exhortation n la sainte foi, Athanas de Czernicheff.

1876. - 1) Grtaran Avedaranagan panits, g) Dajari karere ["The Stones of the Temple"]; - 2) Grtaran Avedaranagan panits, h) Hermas yev Vonesim ["Hermes and Onesimus"] (9); - 3) Nor tasakirk diezerakrutyun, Sahag Vartabed Khabayian, first printing; - 4) Kordzk Arakelots, small; - 5) Sion amsakir; - 6) Oratsuyts 1876 tvaganin.

1877. - 1) Aghotakirk Srpazan Deghyats, second printing; - 2) Kordzk Arakelots, pocket-size, third printing; -- 3) Sion amsakir, Twelfth year; 4) Oratsuyts 1877 tvaganin.

1878. - 1) Badmutyun Hin Gdagarani ["History of the Old Testament"], first printing; - 2) Oratsuyts 1878 tvaganin.

1879. - 1) Hamarodutyun krisdoneagan usman, third printing; - 2) Mashdots gam Ganon srpazan araroghutyun S. Yegeghetsvuys Hayasdanyayts ["Mashdots or Canon of Sacred Rituals of the Armenian Church"], first printing; 3) Badmutyun Hin Gdagarani, second printing; 4) Dedrag S. Harutyun mshdnchenavor shapatagan taporats, second printing; - 5) Oratsuyts 1879 tvaganin.

1880. - 1) Povantagutyun azkayin sebhanutyants, engerovi iravants, araroghutyants yev sovorutyants i dnorinagan Surp Deghis ["A List of National Possessions, Shared Rights, Rites and Traditions in the Dominical Sites], Sahag Vartabed Khabayian, first printing; - 2) Ganon miapanagan ukhdin Srpts Hagopyants ["Bylaws of Sts. James Brotherhood (Approved)"]; - 3) Nor tvakidutyun ["New Arithmetic <Textbook>"], vol. I, Vahan Vartabed Hagopian, first printing; - 4) Oratsuyts 1880 nahanch tvaganin.

1881. - 1) Zhamakirk pocket-size, second printing; -- 2) Hekeren, fourth printing; - 3) Nor tvakidutyun, vol. II, Vahan Vartabed Hagopian; - 4) Badmutyun Hin Gdagarani, third printing; - 5) Santukhd, voghperkutyun haygagan, hink arar ["Santukhd, Armenian Tragedy, in Five Acts"], Tovmas Terzian, French translation by Miss Matilda P. Ferukhan; - 6) Zanazanutyun pararan, second printing; - 7) Ganonakrutyun Enthanur Zhoghovo miapanagan ukhdin S. Hagopyants ["Rules of the General Assembly of Sts. James Brotherhood"]; - 8) Oratsuyts 1881 tvaganin.

1882.—1) Kirk khosagtsutyun Hay-Dajg., third printing; - 2) Kratsutsag S. Hagopyants dbaranin ["Catalogue of Sts. James Press"], second printing; - 3) Takavor havidyen S. Sdepanosi ["Eternal King <Proper for Commemoration> of St. Stephan,"] with Armenian musical notes; - 4) Grtutyun kaghghieren lezvi, paroyagan, pnakidagan yev ashkharhakragan, second printing; -- 5) Badmutyun Nor Gdagarani, third printing; -- 6) Dagharan Hay. S. Yegeghetsvo ["Book of Odes of the Armenian Holy Church"], first printing;

- 7) Oratsuyts 1882 tvaganin.

1883. - Oratsuyts 1883 tvaganin.

1884. - 1) Artsakank voghperkutyun i charcharans yev i khachelutyun Prgchin mero ["Tragic Echo of Our Saviour's Passion and Crucifixion"], Father Khachadur Ter Vartanants; - 2) Khorhtadedr, third printing; - 3) Nor tasakirk diezarakutyun, second printing; - 4) Nor tvakidutyun, vol. I, second printing; - 5) Sharagan Tsaynkagh ["Hymnal"], first printing; - 6) Ughetsuyts, second printing; - 7) Surp Krikor Lusa-vorichin mukhtasar tarikhi, second printing; - 8) Oratsuyts 1884 nahanch tvaganin.

1885. - 1) Agnes, second printing; - 2) Oratsuyts 1885 tvaganin.

* * *

There is no doubt that Sts. James Press had a productive and profitable period during the tenure of office of Patriarch Yesayi, 1867 to 1875, publishing ten to sixteen volumes a year. Among these the ones that stand out are—besides some valuable works by ancient Armenian writers—the Book of Hours and especially the two large and costly volumes of the Lectionary. This publication is worthy of appreciation in consideration of the fact that at that time the printing plant was operated by means of primitive equipment; books were printed on the single hand-operated press that Patriarch Giragos had ordered from Vienna in 1849 and they continued to be printed on it thereafter for a considerable period of time, until 1891.

We have listed among the published books the first series of the monthly journal Sion, which began in January, 1866 and continued to appear with no interruption until December 1877. The entire collection consists of twelve volumes. We feel that there is no need here to dwell on the first series of Sion, since a separate article in the present special issue of the journal will be presenting its contents.

Father Yeremia of Surp Sdepanos Church of Khaskyugh [Haskoy, suburb of Constantinople], who was an expert on the calendar and held the monopoly for preparing <the annual church> Calendar, passed on his expertise to the Jerusalem Brotherhood and consented so that the press of the Holy See would also publish <annually a> Calendar and market it in Constantinople with the provision that clergymen specializing in the field of calendrical studies would always remember his name when they celebrate the Divine Liturgy and not teach the technique to others outside the Brotherhood. Accordingly, the Jerusalem press published its first Oratsuyts ["Calendar"] in 1867. From that time until the forthcoming 1934—that is, in the course of sixty-eight years—fifty-seven Calendars have been published, with eleven interruptions. (10) The Calendars frequently contained in their appendices catalogues <of published books by the Sts. James Press>, statistical information as well as religious articles and

short studies.

As is apparent in the list presented above, since 1876 the press lost to some degree its former pace of operation; in comparison with the 117 books published during the first decade of Patriarch Yesayi the output during the second decade was only 48 volumes, and these were not of such a high standard. The exception is the Hymnal, which appeared in 1884 with new types and <medieval Armenian> neumes molded in new matrices from the Muhendisian <Foundry>.

The causes for the sluggishness of the press could be explained by the Holy See's increasing debt, which worried the monastic administration, forcing them to stop the publication of Sion in order to cut expenses. They decreased the Seminary years, curtailed its budget, closed down the photography department and limited the expenses of the press. Other causes <for the decline> were: the departure from Jerusalem of a considerable number of members of the Brotherhood—some <going on mission> as nuncios and others because of an internal monastic issue—and also Patriarch Yesayi's trip to Constantinople in 1882 after consulting with the <Administrative> Center <of the Armenian Minority> to find a solution to the Holy See's debt. He stayed there until 1885, but a few months after his return to Jerusalem he passed away (on August 29).

It is impossible to ignore the fact that Sts. James Press had an outstanding period of operation during the patriarchate of Yesayi, especially during the first decade of his tenure of office, as we have seen. Had the deceased patriarch possessed a talent in financial matters beside his valuable ideas, he could have based his undertakings on a firm foundation and during his final years he would have avoided witnessing the gradual decline of the beautiful educational and literary movements in the monastery initiated through his efforts. Notwithstanding this, the press in its present setup is indebted to the personal determination and initiative of this patriarch of blessed memory. It is befitting that his name be always connected with that institution.

* * *

A few months after the demise of Patriarch Yesayi, Archbishop Harutyun Vehabedian, who had ascended the throne of Constantinople in that same year, was elected as his successor. At the time of his election, the Representative Assembly <of Constantinople> had made a resolution not to unite the See of Jerusalem and the See of Constantinople. From the time of the newly elected patriarch's resignation <from the See of Constantinople> until his return to Jerusalem, Locum tenens Archbishop Yeremia Der Sahagian tended to the affairs of the monastery. During the four years of his tenure of office the following works were released by the press:

1886. - 1) Aghotakirk Srpazan Deghyats, third printing; -- 2) Avedaran, pocketsize, third printing; 3) - Kirk pnutyam gam havakadzo skanchelyats ashkharhi ["Nature Book or a Collections of the Wonders of the World"], translated by Miss Mariane Paskal; -- 4) Ganon miapanagan ukhdin S. Hagopyants (anvaver) ["Bylaws of the Brotherhood of Sts. James (nor authorized)"]; -- 5) Mashdots, second printing; -- 6) Nareg, large, second printing; -- 7) Oratsuyts 1886 tvaganin.

1887. - 1) Pakhd ["Fortune"], a novel, translated by M. Pudaghyants; - 2) Medzn Nerses, a tragedy, second printing; - 3) Varzhutyun pokhasants mangants, second printing; - 3) Oratsuyts 1887 tvaganin.

1888. - 1) Arakinutyam jampan gam mendor mangants yev yeridasartats, third printing; - 2) Pnagan badmutyun ["Nature"], Archbishop Sahag Khabayian; - 3) Kantsaran aghotits ["Treasury of Prayers"], first printing; - 4) Kidutyun zAsdudzo ["Knowledge about God"], translated by Savalanian; - 5) Ganon miapanagan ukhdin S. Hagopiants (vaveratsyal) ["Bylaws of the Brotherhood of Sts. James (authorized)"]; - 6) Ughetsuyts, third printing; - 7) Darek entertsanutyam ["Elementary Reader"], M.B. Hayguni; - 8) Oratsuyts 1888 nahanch tvaganin.

Noteworthy among the publications released during the twenty-one year period from the time of Patriarch Harutyun's enthronement until his demise (May 1889-October 1910) are: Bishop Asdvadzadur Der Hovhannesian's two-volume Zhamanagakragan badmutyun S. Yerusaghemi ["Chronological History of Holy Jerusalem"] and Tateos Vartabed Asdvadzadurian's Hin yev Nor Gdagaranats Hamaparpap ["Concordance of the Old and New Testaments"], a laborious and expensive publication (costing 660 Ottoman gold), set in 8 font-size type and consisting of 12+1577 pages, with three columns on each page. The printing of this work began in 1891 on a swift rotary press (picture 7) donated by the Nersesian family, and was completed in 1895.(c) Worth mentioning are also the second printing of Tsaynkagh Sharagan in 1895 and the second and third printings of Adeni Zhamakirk in 1889 and 1899, as well as Frederick Murat's Haydnutyann Hovhannu hin hay tarkmanutyun ["Ancient Armenian Translation of [St.] John's Book of Revelation"], with an erudite scholarly introduction that was greatly praised by both Armenian and non-Armenian scholars. The rest of the publications are either small booklets or reprints of out-of-print books that add up to seventy-three volumes, large and small. This was obviously a smaller number in comparison with the output of the press during the time of Patriarch Yesayi.

The main reason for this decline was the severe Ottoman censorship that had gradually intensified since the beginning of the enthronement of Patriarch Harutyun and halted the distribution of Zhamanagakragan

Badmutyun Yerusaghemi and other publications. The local government prepared a list of limited number of religious books and textbooks and forbade the printing and sale of others besides these. Being an extremely cautious and prudent man, the deceased patriarch never wanted to arouse the government's mistrust and disapproval towards the monastery and the Brotherhood.

For the sake of presenting a complete list of our publications in sequence of earlier entries, we shall cite the titles of the books printed during the twenty-one years of Patriarch Harutyun's tenure of office.

1889. - 1) Zhamakirk Adeni, second printing; - 2) Zhamakirk, pocketsize, second printing; - 3) S. Krikor Lusavorichin mukhtasar tarikhi, third printing; - 4) Donatsuyts, second printing; - 5) Oratsuyts 1889 tvaganin.

1890. - 1) Povantagutyun azkayin sebhaganutyants, second printing; - 2) Zhamanagakragan Badmutyun Yerusaghemi, two volumes, Bishop Asdvadzadur Der Hovhannesyants; - 3) Oratsuyts 1890 tvaganin.

1891. - 1) Kantsaran aghotits, second printing; - 2) Gyanke arnavdz pokrig badmutyunner ["Brief Stories from Real Life"], Bishop Mampre Margosian; - 3) Dedrag Surp Harutyun mshdnchenavor shapatagan taporats, third printing; - 4) Dedrag daregan hantissavor araroghutyants Srpo Harutyun dajarin, second printing; -- 5) Oratsuyts 1891 tvaganin.

1892. - 1) Hravirag Yergrin Avedyats ["Invitation to the Land of Promise"], Khirmian Hayrig, second printing (first printing done in Constantinople); - 2) Ughetsuyts, fourth printing; - 3) Oratsuyts 1892 nahanch tvaganin.

1893. - 1) Dedrag kovasanats, seventh printing; - 2) Oratsuyts 1893 tvaganin.

1894. - 1) Oratsuyts 1894 tvaganin.

1895. - 1) Hamaparpap Hin yev Nor Gdagaranats, Tateos Vartabed Asdvadzadurian; - 2) Zhamakirk artsern, third printing; - 3) Sharagan Tsaynkagh, second printing; - 4) Dagharan, second printing; - 5) Oratsuyts 1895 tvaganin.

1896. - 1) Mashdots, third printing; - 2) Mashdots, Gark taghaman garkavorats ["Mashdots, Order of Burial of Clergy"]; - 3) Badmutyun Hin Gdagarani, fourth printing; - 4) Badmutyun Nor Gdagarani, fourth printing; 5) Keragan, sixth printing.

1897. - 1) Janabarth Yerignits gam Badgerazart Krisdonegan ["The Way to Heaven or Catechism with Pictures"], Schoolmaster Manug Gagosian, seventh printing (first to sixth printings done in Constantinople); - 2) Nareg, small, second printing; - 3) Oratsuyts 1897 tvaganin.

1898. - 1) Avedaran artsern, fourth printing; - 2) Paghtadutyun dbakir Sogradi yev Yerusaghemi tserakrin ["A Comparison of the printed <text> of Socrates <Scholasticus> with the Jerusalem Codex"], Bishop

Sahag Khabayian; -- 3) Oratsuyts 1898 tvaganin.

1899. - 1) Avedaran Adeni, second printing; - 2) Zhamakirk Adeni, third printing; - 3) Dedrag kovasanats, eighth printing; - 4) Oratsuyts 1899 tvaganin.

1900. - 1) Avedaran Yughaperits, second printing; - 2) Gyurage gam Derunagan or ["Kyriake or the Lord's Day"], Bishop Mampre Margosian; - 3) Donatsuyts, third printing; - 4) Oratsuyts 1900 nahanch tvaganin.

1901. - 1) Yeprem Khuri, aghotakirk, fifth printing; - 2) Gibrianos, aghotakirk ["Cyprian, Prayer book"], second printing (first printing done in Constantinople); - 3) Mashdots, third printing; - 4) Surp Krikor Lusavorichin mukhtasar tarikhi, fourth printing; -- 5) Keragan, seventh printing; -- 6) Oratsuyts 1901 tvaganin.

1902. - 1) Ughetsuyts, fifth printing; - 2) Oratsuyts 1902 tvaganin.

1903. - 1) Zhamakirk, small, third printing; - 2) Varzhutyun pokhasats mangants, third printing; - 3) Oratsuyts 1903 tvaganin.

1904. - 1) Dedrag kovasanats, ninth printing; - 2) Oratsuyts 1904 tvaganin.

1905. - 1) Oratsuyts 1905 tvaganin.

1906. - 1) Dedrag kovasanats, tenth printing; - 2) Keragan, eighth printing; - 3) Krisdosi charcharanats vra khorhrtadzutyunner ["Meditations on the Passion of Christ"], Avedis Vartabed Hovhannesian, second printing (first printing done in Constantinople); - 4) Oratsuyts 1906 tvaganin.

1907. - 1) Kratsutsag, third printing; 2) Ganon miapanagan ukhdin S. Hagopyants (anvaver) ["Bylaws of Sts. James Brotherhood" (unauthorized)]; - 3) Janabarb Yergnits, eighth printing; - 4) Dagharan, third printing; - 5) Oratsuyts 1907 tvaganin.

1908. - 1) Dedrag kovasanats, eleventh printing; -- 2) Oratsuyts 1908 tvaganin.

1909. - 1) Ganon miapanagan ukhdin S. Hagopyants (anvaver); - 2) Surp Krikor Lusavorichin mukhtasar tarikhi, fifth printing; - 3) Oratsuyts 1909 tvaganin.

1910. - 1) Ughetsuyts, sixth printing; - 2) Oratsuyts 1910 tvaganin.

* * *

The restoration of the Ottoman Constitution <in 1908> had ushered in freedom of the press but internal conflicts and misunderstandings had not given the Brotherhood the opportunity to tend to the demands of the press as needed. Patriarch Harutyun, who was now well over ninety, because of his advanced age failed to ease the troubled state of the Brotherhood and put an end to the dissention. The Central Council <of Constantinople> decided to relieve him of the burden of his office. On July 17, 1909 it elected as Locum Tenens Taniel Dzayrakuyun Vartabed of Adrianople, who

headed for Jerusalem and assumed his duties on January 1910. Four months later Taniel Dzayrakuyun Vartabed went to Etchmiadzin to be ordained bishop. Bishop Drtd Balian served as his vicar. Patriarch Harutyun passed away on October 8, 1910 and thereafter, until the enthronement of his successor, the See of Jerusalem was vacant for eleven years. Soon after Patriarch Harutyun's demise, the Locum Tenens Taniel, now a bishop, returned to Jerusalem but a few months later he went to Constantinople, from where he came back but in the fall of 1913 he resigned from his office and departed permanently. During his absence the Holy See was governed by vicars until Archbishop Malachia Ormanian, former patriarch of Constantinople, arrived in Jerusalem on May 6/19, 1914 as the plenipotentiary of the Central Administration and took charge of the helm.

At the end of July 1914 World War I broke, ushering in a crisis that eventually led the monastery to an unprecedented economic difficulty. In order to ensure the daily subsistence of the Brotherhood and the refugees who had sought asylum in the monastery, the monastic administration was forced: to borrow money at very high interest, cut down on the expenses and reduce the numbers of the seminarians, reducing the school to a single class. (12)

The press, however, continued to operate, printing books that had been in press since the previous year. While the monastic administration was in the process of making an arrangement for the press, in the summer of 1915 the writer of these lines was unexpectedly summoned to court as the overseer of the press. The charge was that we were operating without a permit from the education director (mearif mudir) of the province. We went to court and presented the permits (sultan's firmans, Grand Vezir's orders and so on) that we had and stated that the government of Jerusalem had always recognized the legal status of our press, since it had always given us permits for duty-free delivery whenever ordered items from abroad arrived at the customs in Jaffa, and that the government had its own publications printed in our press frequently. The court, obviously heeding orders from above, did not want to pay attention to our authentic evidence, arguing that the permits were given to us only for the purpose of erecting a building for the press but not for printing books, and resolved to shut down the press. It also sentenced us to pay a fine of fifty <Ottoman> gold and one hundred days in prison. The higher court in Jerusalem also restated the resolution of the first court and the monastery was forced to take the case to the Supreme Court of Appeal in Constantinople. The case was thus prolonged for over two years, but before the Supreme Court of Appeal's decision came from Constantinople,

the British army marched from Egypt and occupied Jerusalem, as a result of which the case was automatically terminated. The press remained closed for ten full years, that is, from 1915 to 1925.

Now let us continue listing in <chronological> order the books published after the demise of Patriarch Harutun, that is, from 1911 to 1915.

1911. - 1) Kantsaran aghotits, third printing; - 2) Kratsutsag ["Catalogue"], fourth printing; - 3) Yergu vosokhner ["Two Adversaries"], a poem, Avedis Vartabed Hovhannesian; - 4) Gibrarian, third printing; 5) Haydnutyann Hovhannu hin hay tarkmanutyun ["Ancient Armenian Translation of <St> John's Book of Revelation"], Frederick Murat (13); - 6) Oratsuyts 1911 tvaganin.

1912. - 1) Aknes, third printing; - 2) Kavazanakirk - Hachortutyun vanaharts ukhdin S. Garabedi ["Chronological List of the Priors of Saint Garabed <Monastery in Mush>"], Garabed Vartabed Lusarian; - 3) Merazhan ["Interpretation of Dreams"], M. Babig; - 4) Surp Hagop nam iki arakyallaren nakli ["The Story of the Two Apostles named Sts. James"], Hovhannes Derovents of Bursa, second printing (the first was done in Constantinople); - 5) Antrashkharhyun artsakank ["Echo from the World Beyond"], M.V. and V.A.; - 6) Oratsuyts 1912 nahanch tvaganin.

1913. - 1) Hay keraganutyun ashkharhig lezvi ["Grammar of Modern Armenian"], K.M. Anmahuni (Eolmezian); - 2) Sharagan Tsaynkagh, third printing; - 3) Badgeratsuyts havakadzo masnavor hnutyants Mayr Atoro S. Echmiadzin yev shrchagayits ["Album of Special Antiquities at the Mother See of Holy Etchmiadzin and in Its Vicinity"], Second Fascicule, Sahag Dzayrakuyun Vartabed Asdvadzadurian, (the First Fascicule was published at Etchmiadzin); - 4) Oratsuyts 1913 tvaganin.

1914. - 1) Nyutabashdutyun yev Hokebashdutyun ["Materialism and Spirituality"], Krikor Anmahuni (Eolmezian); - 2) Dedrag kovasanats, twelfth printing; - 3) Oratsuyts 1914 tvaganin.

1915. - 1) Zhamanagakrutyun Krikor vartabedi Gamakhetsvo gam Taranaghtsvo ["Chronology of Krikor Vartabed of Gamakh or Taranaghi"], published by Mesrob Vartabed Nshanian; - 2) Tidoghakir - Yerusaghemi hamar gazmvadz Nor Ganonakirin znnutyunn yev lusapanutyune ["A Comment - Analysis and Clarification of the New Bylaws Prepared for Jerusalem"], Archbishop Maghakia Ormanian; - 3) Zhamakirk Adeni, fourth printing; - 4) Zhamakirk artsern, fourth printing; 5) Donatsuyts, fourth printing; 6) Hachortutyun Hayrabedutyun (kaghaly i Zhamakrots tserats) ["Patriarchal Succession (selected from the Book of Hours)"], Archbishop Maghakia Ormanian; - 7) Oratsuyts 1915 tvaganin.

During the turbulent days of the war [WWI], while Archbishop Ormanian continued to supervise the Jerusalem patriarchate, an unexpected telegram from the Ministry of Justice in Constantinople - dated July 30/August 12, 1916 - informed that according to the <most recently> published New Bylaws the <Armenian> National Constitution had been abolished, the <Armenian> patriarchate of Constantinople had been terminated and that the office [of the Armenian patriarch of Constantinople], together with those of the catholicoi of Aghtamar and Sis and that of the patriarch of Jerusalem had been entrusted to Catholicos Sahag <of the Great House of Cilicia>, and the Armenian monastery in Jerusalem was designated as his place of residence. After the contents of this telegram were disclosed to the Brotherhood, Catholicos Sahag took on the helm of the <monastic> administration. He had arrived in Jerusalem <earlier> in the fall of 1915 and lived in the monastery. Catholicos Sahag's tenure of office, which he described as "a coerced submission," lasted for fifteen months and eight days; on November 6/19, 1917 at the order of Jemal Pasha, commander of the Fourth [Ottoman Turkish] army, he was taken to Damascus together with Archbishop Ormanian and other religious heads in Jerusalem. A few days later those clergy who were members of the new Religious Council followed him.

During his [Catholicos' Sahag's] time the printing press always remained closed and did not publish any books save for the above New Bylaws: Ganon-akir Hayots gatoghigosutyun yev badriarkutyun - Ermeni gatoghigoslek ve patrikliyi Nizamnamesi ["Bylaws for the Armenian Catholicate and Patriarchate"], of which only sixty copies—in Turkish with Armenian characters and in Armenian translation—were printed at his [Catholicos Sahag's] order in 1917.

Before his departure, Catholicos Sahag entrusted the governance of the monastery to a Body of three people: the grand sacristan, the vicar general and the overseer of finances. On March 5, 1919, the benevolent British government appointed a Council in order to keep check on the finances and the governing administration. This Body continued to supervise the work until the enthronement of Patriarch Yeghishe Turian of blessed memory (Nov. 7, 1921).

* * *

Precisely twenty years ago, in the epilogue of our brief Sketch written for the 1914 calendar on the eightieth anniversary of Sts. James Press we had noted: "when with the election of a new patriarch certain problems that have beleaguered and tormented the Brotherhood for years are happily resolved and the veil of grief is removed from the Apostolic Holy See, and under his [the new patriarch's] wise leadership the monastery returns to its normal and peaceful state, the

Brotherhood of Sts. James will hopefully be able to focus its attention on itself and together with its <other> responsibilities it will advance the educational work and the publishing operation a step forward."

It was as if these words were a prophetic prediction. Even though late, that is, eight years after writing the above lines, we would have the good fortune to see our wishes come true in the person of our most memorable outstanding patriarch, Archbishop Yeghishe Turian, a paragon of utmost nobility and virtue, who was going to establish a peaceful atmosphere in the monastery from the first day of his tenure of office. He charmed the Brotherhood with his venerable and charismatic personality. Our expectations from him did not go wrong, since immediately after his enthronement the Patriarch of blessed memory turned his attention to the Seminary, which had already reopened the year before, and waited for an opportune moment to reopen the printing press. That opportunity, however, was delayed for four years mainly because of financial difficulties, so that the press was reopened only in May 1925 and after the completion of preparations the Sts. James Press, which had been condemned to immobility, was back in operation. First, the Patriarch's Trvakner Manug Hisusi Gyanken ["Episodes from the Life of Christ Child"] book with pictures was published and the printing of the third volume of the late Archbishop Ormanian's Azkabadam ["National History"] began.

Fortunately there were several benefactors and co-workers who contributed to putting the printing press and the bindery in their day to day operation. Archbishop Turian himself provided funds from his personal savings to obtain a few important machines, about which we shall write later.

While the press was being put in order and making slow but positive progress, Archbishop Turian decided that it was time to resurrect Sion, <the official publication of the patriarchate>, whose publication had ceased fifty years earlier. He formed an editorial board in 1926, over which he presided, and in consultation with that body he decided, besides certain minor matters, what the position and orientation of the journal should be, and in January 1927 the first issue of the new series of Sion (14) appeared with Bishop Papken Gyuleserian as its editor-in-chief. The latter had already been working in the monastery for the past two years, lecturing in the Seminary. When the writer of this article presented to the patriarch the newly published first issue of Sion, he received it from his hand with elated joy and affectionately pressed it on his chest. Thereafter the patriarch lived for three years and three months with Sion that he had restored to life. He adorned numerous pages in it with his religious and philological articles as well as valuable poetical works and translations. After his demise, until today, "dor-

mant embers" from his pen occasionally sparkle from beneath the ashes and release their gentle glow in the pages of Sion. Five months before Archbishop Turian shut his eyes in eternal sleep, he had the good fortune to witness the jubilee of his ordination as priest. This occasion was celebrated in Jerusalem on October 26, 1929, and in the Armenian communities throughout the Diaspora. That <occasion> was a worthy testimonial to his rich pastoral, preaching and teaching work. The October-November-December 1929 joint issue of Sion, dedicated to the Honoree, was later published as Mshagn u Vartske ["The Tiller and His Reward"], a magnificent publication perpetuating the memory of this jubilee.

The Jubilee Central Committee had expressed the wish to have a new library building erected in memory of the Honoree within the perimeters of Sts. James Monastery and <proposed that> the building expenses be provided by public fundraising. But when Kalusd Bey Gulbengian—at the suggestion of the present patriarch of the Holy See, who was in Paris at that time as pontifical legate—agreed to become the sole benefactor of the library in memory of his deceased parents and in honor of renowned patriarch's jubilee, the Honoree consented that another building be erected with the funds raised from the public and its proceeds, under the title Turian Library, be used for literary and Armenological publications. To that end the monastic administration donated a piece of land from the plot called Great-Field, on which Turianashen was raised, consisting of five storages and two flats above it. With the annual income from that property the series of books <known as> Turian Library are now being published, the <monastic> library collection is expanding and the expenses of its officers and other needs are financed.

In order not to digress from our topic, we shall avoid presenting the beautiful, productive and noteworthy literary and educational movement that the patriarch of blessed memory initiated during the nine years of his tenure of office. It would be sufficient to present a list of the publications during his time since the reopening of the Sts. James Press.

1926. - 1) Drvakner Manuk Hisusi kyanken, Archbishop Yeghishe Turian; - 2) Baragitutyun kam ut masunk bani hayeren kerakanutyun ["Study of Words or the Eight Parts of Speech in Armenian Grammar], Archbishop Yeghishe Turian, fifth printing (previous four printings done in Constantinople); - 3) Oratsuyts 1926 tvakanin (according to the Julian Calendar).

1927. - 1) Azkabadam, Part Three, Archbishop Maghakia Ormanian; - 2) Entatsk i Krots parpar ["Textbook of Classical Armenian"], First Year, Archbishop Yeghishe Turian, seventh printing (previous six

printings done in Constantinople); - 3) Khorhtadedr, fourth printing; - 4) Kratsutsag, fifth printing; - 5) Sion Hay amsakir, new series, First Year; - 6) Oratsuyts 1927 tvaganin (according to the Julian Calendar).

1928. - 1) Entatsk i Krots parpar, Second Year, Archbishop Yeghishe Turian, third printing (previous two printings done in Constantinople); - 2) Aypupenk hayeren panasirutyun ["ABC of Armenian Philology"], Archbishop Yeghishe Turian; - 3) Petsamyusi sayle ["The Cart of Baithsamys"], Bishop Torkom <Kushagian>; - 4) Sharagank Hanksdyan ["Requiem (Hymns)"]; -- 5) Surp Krikor Lusavorichin mukhtasar tarikhi, sixth printing; - 6) Pnchig paroyagan aradzneru yev hishadag arachnortutenes ["A Bouquet of Moralizing Proverbs and Memories from My Days as Primate"], Bishop Yeghishe Chilingirian; - 7) Intilli-Ayrani sbante ["The Massacre of Intilli-Ayran"], Hovsep Der Vartanian; - 8) Sion Hay amsakir, New series, Second Year; - 9) Oratsuyts 1928 nahanch tvaganin (according to the Julian Calendar).

1929. - 1) Khoik yev Khosk ["Reflections and Words"], from the Final period of His Life, Archbishop Maghakia Ormanian; - 2) Miapank yev aytselek Hay Yerusaghemi ["Members of the Brotherhood of Holy Jerusalem and Visitors"], Bishop Mgrdich Aghavnuni; - 3) Deghegakir Gargurian tadin ["Report on the Gargurian Litigation"], Bishop Madteos Kayekjian; - 4) Sion Hay amsakir, New series, Third Year; - 5) Oratsuyts 1929 tvaganin (according to the Julian Calendar).

* * *

Archbishop Turian passed away on April 27, 1930, leaving the Brotherhood and the <Armenian> nation in grief and sorrow. The literary and educational movement that he initiated in the monastery, however, did not stop. The academic work, carried on by the new generation, continued to proceed on the same path that the renowned deceased patriarch had marked out. The monastic press as well did not halt and during the nineteen month tenure of the locum tenens (May 5, 1930 to Nov. 30, 1931) it finished printing the books that had been in press when the deceased patriarch was <still> alive and released the following <new> volumes:

1930. - 1) Entatsk i Grots barbar, Third Year, Archbishop Yeghishe Turian; - 2) Goryun, Vark Mashdotsi ["Goryun, Life of Mashdots"], emended and annotated by Karnig Fndkian; - 3) Surio Yerusaghema patkan temerun Kiliko Katoghikosutyun pokhantsume ["The Transferral of the Jerusalem Dioceses to the Catholicate of Cilicia"] (a Report), Bishop Madteos Kayekjian; - 4) Hay Yekeghetsi ["The Armenian Church"], Studies, Bishop Papken Gyuleserian; - 5) Hayrenaser yev anbasir yekeghetsakane ["The Patriotic and Irreproachable Clergyman"], Deacon Yetvart Voskerichian; - 6) Sion Hay amsakir, New Series,

Fourth Year; - 7) Oratsuyts 1930 tvakanin (according to the Julian Calendar).

1931. - 1) Patmutyun Yerusaghemi ["History of Jerusalem"], two volumes, Tigran H. T. Savalanians, translated from Classical Armenian by Bishop Mesrob Nshanian; - 2) Mshagn u Vardtske, a Jubilee publication; - 3) Gananakir Giragnorya Tbrotsneru ["Bylaws of Sunday Schools"]; - 4) Haygagan hin vanker yev yegeghetsiner Surp Yergrin mech ["Ancient Armenian Monasteries and Churches in the Holy Land"], Bishop Mgrdich Aghavnuni; - 5) Kiprianos, fourth printing; - 6) Haygagan Yerusaghem, Ngarakir Atoro Srspots Hagopyants ["Armenian Jerusalem; a Description of the See of Sts. James"], Archbishop Maghakia Ormanian; - 7) Mkhitir Ayrvanetsi, Norakyud artzanakrutyun yev yerger ["Mkhitar of Ayrvank, <His> Newly Discovered Inscription and Works"], Archbishop Karekin Hovsepian; - 8) Nareg, rendered into Modern Armenian by Bishop Torkom <Kushagian>, second printing; -k 9) Barabmunk i S. Kirs Nor Gdagarani ["Studies on the New Testament"], Frederick H. Murat; -k 10) Sion Hay amsakir, New Series, Fifth Year - 11) Oratsuyts 1931 tvaganin (according to the Julian Calendar).

* * *

We have reached the final stage of the centennial journey of Sts. James Press.

After the demise of Patriarch Turian of blessed memory, the Brotherhood wished to have as its head a person nourished and fully inspired by the deceased patriarch who would also inherit to a greater degree his dedication to education as well as his oratorical and literary talents. That outstanding clergyman was the present incumbent of the Holy See, His Beatitude Archbishop Torkom Kushagian who is deservedly occupying the Apostolic Throne of Jerusalem, and is committed to his sacred office with passion and love. At present he has skillfully and vigorously turned his entire attention to the advancement of education and letters in Armenian-Jerusalem.

Since it is beyond the scope of our topic to write about financial and other kinds of progress achieved in the Holy See during the last two years of His Beatitude, let us return to the press. At the beginning of December 1931, when Archbishop Torkom was enthroned and began his tenure of office, the press was in its normal course of operation and besides the books released during that same year, a number of <other volumes> were <still> in press.

The Patriarch's first task was to create under his leadership an Educational Council and handed over to that body the superintendence of the educational, publishing and printing operations of the Holy See. That Council made haste to prepare bylaws for the Turian Library <publication series> as well as a budget for Turianashen. Immediately thereafter the typesetting

was completed for the first volume of the <Turian> Library, entitled Yeghishe Patriarch Turian, a large volume from the graceful pen of Patriarch Torkom, a detailed study and a beautifully woven encomium dedicated to the deceased industrious patriarch's virtuous life and prolific work -- in sum a worthy tribute of veneration offered by the gifted student to his talented and great master.

The ensuing volumes of the Turian Library will be the unpublished works of the deceased patriarch: the second volume, Badmutyun Hay Madenakrutyan ["History of Ancient Armenian Literature"], and the third volume, Hayots hin Grone gam Haygagan Titsapanutyun ["The Ancient Religion of the Armenians or Armenian Mythology"], are already out and volume four, Azkayin Badmutyun ["National History"] is still in press.

It would be proper to mention, at least in passing, the Holy Translators Turian Literary Award (very similar to the <earlier> Izmirliants Literary Award but with certain modifications), which His Beatitude himself recommended in order to honor the memory of his renowned Vartabed and after having the amount for the annual award added to the budget of the Turian Library, he asked the Dnoren Zhoghov [Executive Council of the monastery] to give its approval. Those who wish to learn the details of this Award can look at its Bylaws, which was published in the Appendix of this year's [1933] June issue of Sion.

The readers must have surely noticed that Sion has undergone a noticeable improvement since His Beatitude's taking charge of his high office. This was the result of His Beatitude's caring concern for the official journal of the patriarchate from its first day. As its honorary, not to say real, editor-in chief, he enriches the pages of Sion with a masterly pen by writing insightful editorials of up-to-date significance, religious and philological articles, book reviews as well as poems of his own creation or translations by him. And today the Brotherhood has the right to be proud of its Sion that has become a journal worthy of the general public's praise and that is accessible to all classes of readers.

A few years earlier, when Sion's publication was resumed and the numbers of books to be printed as well as outside orders increased, the need arose for a modern printing press and for new machines in the bindery. It was not possible at that time to acquire these, but the work continued as before.

On May 12, 1932, Archbishop Torkom wrote to Mr. Sarkis Hovagimian, who had come from Constantinople to Cairo, and asked him to donate three machines. A short time later his request was accepted and one

thousand gold <sterling> were provided for that purpose. At the Patriarch's request the donors bought an electric press (picture 8) and two machines for the bindery, one of them a sewing machine (picture 9) and the other a folding machine (picture 10), all three powered by electricity, of German make and at the top of the line. The benefactors turned them over to His Beatitude and shipped them to our printing plant. Subsequently they also sent an engineer who set them up in their proper places. These three machines in memory of the deceased Hovagimian brothers Harutyun and Diran were donated by their brother Mr. Hovagim Hovagimian and his three sisters: Mrs. Meohrube Manugian, Mrs. Zaruhi Esmerian and Mrs. Araksi Kalebjian. The machines bear the following inscriptions: "This electric press and the folding machine and this sewing machine were donated to the press of the Apostolic Holy See of Sts. James by Hovagim Hovagimian and his three sisters, Mrs. Meohrube Manugian, Zaruhi and Araksi in unfading memory of their deceased brothers Harutyun and Diran Hovagimian, during the patriarchate of Archbishop Torkom Kushagian. - Blessed is he who has a memorial on <Mt.> Zion. 1932."

In order to complete the list of books published by Sts. James Press during its first century of operation, we present the following publications released during the past two years [that is, 1932-1933].

1932. - 1) Zhamakirk small, fourth printing; - 2) Vaveratughter, S. Echmiadzin himnatrami Londoni Gentrongan Hantsnazhoghovi yev Apkarian Avanti ["Documents Regarding the Central Board of the Holy Etchmiadzin Foundation and the Apkarian Trust in London"]; - 3) Yeghishe Badriakur Turian (on the Jubilee of His Ordination to the Priesthood), Archbishop Torkom, (Turian Library, No 1); - 4) Krisdoneagan ["Catechism"], Catholicos Papken. - 5) Gronk yev Gyank ["Religion and Life"], Pyuzant Yeghiayian, second printing (first printing done elsewhere); - 6) Entatsk i Krots parpar, First Year, Archbishop Yeghishe Turian, eighth printing; - 7) Hokepanutyun ["Psychology"], translated by Archbishop Torkom; - 8) Hadendir badmvdazkner ["Handpicked Stories"], translated by Bishop Mesrob Nshanian; - 9) Sion Hay amsakir, New series, Sixth Year; - 10) Oratsuyts 1932 nahanch tva-ganin (Julian Calendar).

1933. - 1) Mashdots, fifth printing; - 2) Badmutyun Hay Madenakrutyan, Patriarch Yeghishe Turian (Turian Library, No 2); - 3) Inknagensakrutyun Partoghimeos Dzayrakuyun Vartabed Takajiani ["Autobiography of Partoghimeos Dzayrakuyun Vartabed Takajian"]; - 4) Parakidutyan gam ut masunk pani Hayeren keraganutyun, Archbishop Yeghishe Turian, sixth printing; - 5) Vgayapanutyun Hovhannu Bardizagtsvo ["Martyrdom of Hovhannes of Bartizag"], Father Garabed Der Krikorian; - 6) Dedrag Surp Harutyun mshdnchenavor shapatagan taporats, fourth printing; -

7) Hayots Hin grone gam Haygagan Titsapanutyun, Patriarch Yeghishe Turian (Turian Library No 3); - 8) Kratsutsag, sixth printing; - 9) Sion Hay amsakir, New Series, Seventh Year; - 10) Oratsuyts 1933 tvaganin; - 11) Oratsuyts 1934 tvaganin (Julian Calendar).

The following works are in press: 1) Azkayin Badmutyun, Patriarch Yeghishe Turian (Turian Library, No 4); - 2) Yeprem Khuri, prayer book, sixth printing; - 3) Mi ech hay arvesdi badmutyunits ["A Page from the History of Armenian Art"], Archbishop Karekin Hovsepian; - 4) Nyuter Bulgarahay badmutyan hamar ["Topics for the History of the Armenians of Bulgaria"], Harutyun Kurdian.

It is worth mentioning that the Sts. James Press prints encyclicals, invoice sheets, chancellery documents, advertisements, tickets, brochures, etc., as well as outside orders. In the past it has printed pamphlets in <Ottoman> Turkish, Arabic and French, as well as publications of various branch offices of the Ottoman government.

At present the printing plant has about eighty kinds of type, mostly Armenian; there is also type in the Latin, Arabic, Greek and Hebrew alphabets. It also has twenty-nine kinds of matrixes, two of which are for <Armenian> neumes [medieval musical signs].

The foundry was in operation until 1908. Thereafter it ceased from functioning because of mechanical failure and nonexistence of a type-casting plate. In recent years the site has been diverted to an electrical station.

* * *

Since the beginning Sts. James Press, as we have seen, had its benefactors, who supported its operation with bequests, making provisions in their wills or undertaking the expense of publications.

The <following is a list of the> benefactors:

- Bedros Yusufian of Smyrna - a wooden printing press and led den type, 1830.
- Mahdesi [pilgrim] Alikian Yeghiazarian of Agn - a lithograph press, 1833.
- The last will of Samuel Dzayrakun Vartabed of Constantinople, legate to India, to the amount of 40,000 kurush, 1835.
- Khachig Pasdermajian of Garin [Erzurum] - a cylinder for printing pictures, 1868.
- Mrs. Soghme Asdvadzadurians of Akirman - a turning-lathe for galvanizing, 1881.
- Hagop Ashekian of Talas - besides a printing press and the expenses for <building> the annex to the printing plant, he willed to the press 10% of the annual income from a property in his name in Jerusalem in memory of his family and for the purpose of printing textbooks.(15)
- Nersesian family - a wheel-operated printing press,

1891, through the mediation of Khrimian Hayrig during his exile in Jerusalem, in memory of Krikor Nersesian's twenty-year old son Aram, who had died in Egypt on February 7, 1877. His body was brought to Jerusalem and buried next to that of his great grandfather Mahdesi Nerses Aga.

- Patriarch Yeghishe Turian - a foot-operated press (picture 7), two sewing machines, one large and the other small, and a perforating machine.
- Mr. Hovagim Hovagimian and his siblings, Mrs. Meohrube Manugian, Mrs. Zarouhi Esmerian and Mrs. Araksi Kalebjan - a printing press, a sewing machine and a folding machine, all three powered by electricity.

The following have contributed to publication of books:

- Sarkis Vartabed of Khizan, overseer of the Church of the Holy Sepulcher - Tsutsag S. Harutyun daregan araroghutyants, 1839.
- Mahdesi Kalusd of Bayazid, lay brother- Araroghutyun S. Atourys, 1841.
- Deacon Nigoghayos Khoshents Krikorian - Ganon horzham parebashd dznoghk ...
- Deacon Hovsep Ashjian of Anteb - <Archbishop Nerses> of Lampron's Khorhrtadutyunk S. Badarak, 1840.
- Mahdesi Manase Derbabians of Sepasdia - Darerk imasdasirutyun Melkiora, 1852.
- Garabed Muradian of Garin - Melkiseteg Vartabed Muradian's Nor Gdagarani Badmutyun, first printing, 1871.
- Giragos Karugians of Pingyan - Melkiseteg Vartabed Muradian's Hay Yegeghetsvo Badmutyun, 1872.
- Set Apkarian from Calcutta - Mikhayel Asorvo Zhamanagakrutyun, second printing, 1871.
- Araham Pasha Partogh from Alexandria <Egypt> and Boghos Bey Ashekian - Bishop Asdvadzadur's Yerusaghemi Badmutyun, 1890.
- Archpriest Hovhannes Khachigian from Calcutta - 100 gold sterling towards the publication of the Hama-parpar.
- Brothers Badrig, Hovhannes, Gulabi and Harutyun
- Gulbengian - Hravorag Yergrin Avedyats, second printing, 1892.
- Antreas Vartabed Mirzayian of Paghesh [Bitlis] - Kahanayatagh, 1896.
- Archbishop Sukias Barzians, member of the Brotherhood of the Mother See <of Holy Etchmiadzin> - Krikor Taranaghtsii Zhamanagakrutyun, 1915.
- Boghos Pasha Nubar - Archbishop Maghakia Ormanian's Azkadadum, part three, 1925; and Savalanian's Yerusaghemi Badmutyun, two volumes, 1927.
- Bishop Madteos Kayekjian of Constantinople - Archbishop Maghakia Ormanian's Khohk yev Kosk, 1929.

* * *

We cannot go on without mentioning the names of those who served the printing press over the past one hundred years as supervisors, typesetters, type-molders, binders and printers whether they were members of the Brotherhood or not.

As we saw above, the first individual to have organized the press of the Holy See in 1833 was Patriarch Zakaria, who kept it under his supervision for two years. According to the 1835 arrangement, the responsibility of supervision was entrusted to Bishop Giragos of Jerusalem. He was succeeded by Mgrdich Vartabed Ardzrunian. One year after his election as patriarch (in 1848), Patriarch Giragos summoned Dikran Savalanian from Smyrna and handed over to him the supervision, which he himself had held for ten years, that is, until 1857. We could not find out who the overseers were during the ensuing seven years (1858-1864), but thereafter we have the names of all of them and are able to present a general list:

- 1833-1834 Bishop Zakaria of Gop
- 1835-1840 Bishop Giragos of Jerusalem
- 1840-1848 Mgrdich Vartabed Der Mardirosian (Ardzrunian) of Paghesh
- 1848-1857 Dikran H. T. Savalanian of Smyrna 1858-1864 Unknown (16)
- 1865-1866 Kevork Vartabed Tertsagian of Constantinople
- 1866-1867 Khoren Vartabed Mkhitarian of Van
- 1867-1869 Madteos Vartabed Nazarian of Constantinople
- 1869-1871 Gyuregh Vartabed Srabian of Geyve
- 1871-1874 Yezegiel Vartabed Hovhannesian of Smyrna
- 1874-1876 Magar Vartabed Parkhutarian of Shushi
- 1876-1878 Brother Garabed Mutaflan of Constantinople
- 1878-1881 Sahag Vartabed Khabayian of Kharpert
- 1881-1884 Brother Garabed Mutaflan of Constantinople (again)
- 1884-1887 Drtad Vartabed Balian of Talas
- 1887-1890 Bishop Sahag Khabayian of Kharpert (again)
- 1890-1893 Garabed Vartabed Der Garabedian of Yalova
- 1893-1897 Taniel Vartabed Hagopian of Constantinople
- 1897-1902 Deacon Kevork Hovhannesian of Van
- 1902-1904 Smpad Vartabed Kazazian of Constantinople
- 1904-1906 Sarkis Vartabed Ajemian of Turkmen
- 1906-1911 Kevork Vartabed Hovhannesian of Van (again)
- 1911-1913 Yeremia Vartabed Liforian of Karaduran
- 1913-1932 Mesrob Vartabed, later Bishop, Nshanian of Constantinople

• 1932- May to December, Norayr Vartabed Bogharian of Anteb

• 1933- Karekin Vartabed Bulbulian of Anteb.

From among the numerous employees of Sts. James Press we should mention Patriarch Giragos's foster son Diratsu [candidate for priestly ordination] Hovsep (later, Patriarch Harutyun Vehabedian <of Constantinople, and subsequently, of Jerusalem>), who in the 1830's had worked as typesetter in the former <building of the> press, when the Zanazanutyian volumes were in the process of being printed, having as co-workers Jansezian Khachadur Vartabed (at that time Mahdesi Hovhannes) of Marash and Yeghia Baba of Kartal <quarter> in Constantinople. The latter had been a typesetter in the press for almost sixty years, and we have seen him work like an industrious bee despite his eighty years, wearing eyeglasses and leaning over the cases. In the colophon of the first edition of the Khorhrtadedr (1841) we find the names of the employees of that time: "At this time we ask of you who are celebrating the bloodless sacrifice that reconciles <man with God> to deem worthy of mention the overseer of this publication, <namely> Mgrdich Vartabed Der Mardirosian (Ardzrunian) of Paghesh and the typesetter Clerk Simon of Jerusalem and the employee Mahdesi Hohannes (later, Khachadur Vartabed) of Marash, and Mahdesi Krikor of Dikranagerd." We must also mention Yeghia Dndesian who was the press's molder of type from 1867 to 1868 and simultaneously taught solfeggio and music <in the seminary>. Worthy of mention are also Garabed Potukhian of Jerusalem and Abdelmelek Abuhanna, of Coptic origin, who for almost half a century have served <the press>, the first as typesetter and the second as binder and printer.

At present, besides the overseer the press employs the following nine people: typesetters Rapayel Avakian of Paghesh, Sarkis Khachigian of Ordu, Yervant Kayaian of Menteshe, Hayrig Zakarian of Van, Khachig Partisgian of Bardizag; binder and printer Setrag Hrachia; binders Ilias Abdelmelek (Copt) of Jerusalem and Kalusd Isbirian of Sivrihisar; assistant binder Bedros Bedrosian of Urfa.

* * *

In as much as the limits of a <journal> article would have allowed, we tried to present in summary Sts. James Press's first one hundred years of history, which we end here, praying that day by day it blossoms and prospers and fulfills the demands and expectations of our people.

It is indeed encouraging and reassuring that new opportunities are now rising, which the incumbent patriarch—himself a writer and lover of letters who is destined to enter the threshold of the Press's second

century—knows very well how to take advantage of these. We are confident that His Beatitude, supported by the Brotherhood's wonderful zest, good will and praiseworthy diligence will initiate a magnificent second era of publishing activity in the Holy See and will leave after him an unforgettable name like that of his very industrious predecessors of blessed memory.

(English trans. by Fr. K.M.)

FOOTNOTES

1. In order to verify the dates of books published in Jerusalem we benefitted to some extent from the catalogue prepared by the bibliophile Rev. Fr. Vartan Varteresian which he kindly put at our disposal. We take this opportunity to present publicly our gratitude to him. According to the corrections [made on the basis of his catalogue] we will be publishing a new Complete Catalogue of the publications of our press over the past one hundred years.

2. Zakaria himself opened the planned school in 1835, during his patriarchate, at first in the monastery at Ramla. He appointed Father Khachadur of Daron as instructor of Armenian language and Sdepan Vartabed of Dikranagerd as trustee. So that the school would run in an orderly manner, at his recommendation Bishop Giragos, vicar, and a number of foremost vartabeds prepared a bylaws consisting of ten articles concerning the levels of courses as well as duties of teachers and students (July 25, 1843). About a year and a half later Zakaria transferred the school to a house in Jerusalem and appointed Murad Varzhabed [school master] of the Monastery of Armash as schoolmaster. The latter was a learned

and energetic layman who had in that same year come to Jerusalem as a pilgrim. Murad Varzhabed gave lectures on grammar, logic and rhetoric and during his tenure the school had a productive era.

3. Savalan, Badmutyun Yerusaghemi ["History of Jerusalem"], pp. 1025-1026.

4. The third printing was also done during this decade, but its precise date remains unknown to us.

5. This quarter was later converted to pilgrims' residence but until now it is called Press Quarter.

6. Among these are books that were printed more than once.

7. This as well as Matthew of Edessa's and Michael the Syrian's (second printing) histories, with notes and clarifications, were published by Savalanian.

8. The date of the first printing is not known.

9. The eight pamphlets above are bound as a single volume.

10. These interruptions happened in 1896 and during the years 1916-1925. The 1925 Calendar was printed in Cairo for the use of churches in Jerusalem.

11 Subsequent publications were printed on the same rotary press, whereas the ordinary hand-operated press was thereafter used for <printing> proofs.

12. On September 13, 1916, thirteen students of the Armash Seminary were sent from Constantinople to Jerusalem, where they joined the above class. In the following year, the seminary was completely shut down since most of the students were drafted [in the Ottoman Turkish army].

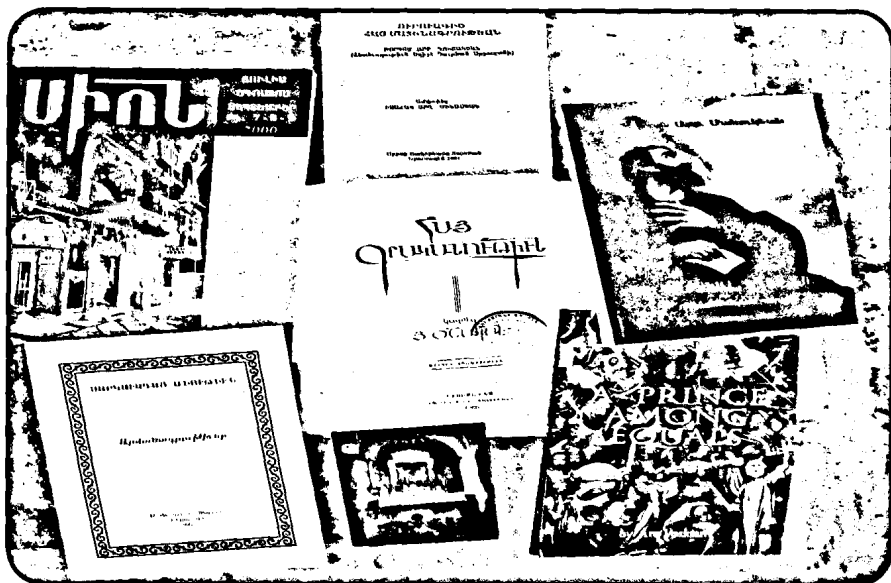
13. The classical text was printed in 1905, the notes in 1906 and the introduction in 1911.

14. The name of the journal remained the same as before, save for one letter, that is, omega in Sion was changed to omicron.

15. 70% of the income from the properties is used for the Seminary and 20% for renovations <in the Seminary and the printing plant>.

16. We think that for some time during this period Yesayi Vartabed (later, Patriarch) served as the overseer of the press.

From St. James Press Jerusalem

Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց Մատենադարանում պահպանուող մի վաւերագրի մասին

(Ամստերդամի Սուրբ Հոգի եկեղեցու հիմնադրման պատմութիւնից)

Արշակ ԲԱՆՈՒԶԵԱՆ

Պատմաբան-բանասէր

Անցած Հոկտեմբեր ամսին Սրբոց Յակոբեանց միաբանութեան Մատենադարանի պատմական-ուսումնասիրելու և նկարագրելու ընթացքում Տէր Գրիգոր վարդապետ Մագստեանի և Տէր Շնորհի արեղայ Պալոյեանի հետ միասին պատմական-պահպանականների թղթապահականներից մէկում յայտնաբերեցին մի մագաղաթեայ թերթ, որի վրայ տպագրուած էր Աղեմանդր Ա. Զուլայեցի կաթողիկոսին ուղղուած մատուցողամի հայ համայնքի աւագանու Սուրբ Հոգի եկեղեցու օծման և քանակաւ նշանակելու մասին նամակ-խնդրագիրը:¹

Աղեմանդր Ա. Զուլայեցի կաթողիկոսին ուղղուած 10 յունիսի 1714 թ-ի խնդրագիրը յիշատակուած է Աստուածատու Ա. Համադանցի կաթողիկոսին 1715 թ-ի Մայիսի 7-ին ուղղուած խնդրագրում², որտեղ գրութեան հեղինակները տեղեկացնում են, որ «...սրբոցնակ տոմսի խնդրեցաք մեզ քահանայ մի ի լուսաւոգի կաթողիկոսէն, բայց չեւ եւս մեր տոմսին հասնալ՝ հնաւ նմա օրն աներեկ...»: Ըստ երևոյթի՝ Աղեմանդր Ա. Զուլայեցուն ուղղուած խնդրագրի բնօրինակի վերջին հանգրուանը եղել է Կ. Պոլիսը, որտեղից էլ այն հասել է Երուսաղէմ: Այս խնդրագրից մէկ (կամ երկու) օրինակ պահպանուած է Մաշտոցեան Մատենադարանում:³ Այն բացթողումներով հրատարակուած է «Հայ գիրք. 1512-1800թթ.» հատորում:⁴ Երուսաղէմեան օրինակի արժէքը՝ ի տարբերութիւն Մատենադարանի օրինակների, ստորագրուած ու կննդած լինելու հանգամանքն է: Ինչն էլ՝ արտերկրեայ հայ համայնքների (գաղթօրայիների), մասնատարապէս հռոմեացիների պատմութեամբ հետաւրւորուած մասնագէտներին՝ առ ի գիտութիւն սոյն յօդուածը հրապարակելու պատեաւ դարձաւ:

Երուսաղէմեան օրինակի դարձերեսին կայ մի փոքրիկ յիշատակագրութիւն հետեւեալ բովանդակութեամբ՝ «Այս խնդրագիրը գտնուած է Կ. Պոլիս, Օրթաքէօյի Սբ. Աստուածածնայ եկեղեցւոյն հիւսիսային կողմի

Փիլոլլու ծառայի Մասնհաններու՝ տան առիքի (տանիքից-Ա.Բ.), որ քակեցին 1895 Օգոստոս ամս մէջ: Սոյն խնդրագիրը կը նուիրեմ Սբ. Յակովբայ վա նուց», և ստորագրութեամբ՝ «Կարապետ Օրթաքէօյ Սբ. Աստուածածնայ եկեղեցւոյ Աւետիս Սարկաւաղ Տէր Սարգսեան, 7 Սեպտեմբեր, 1907, Կ. Պոլիս, Օրթա քիւղ»:⁵

Ինչպէս նշեցինք վերը, Սուրբ Հոգի եկեղեցու օծման և քանակաւ նշանակման երկու գրութիւն է եղել մէկը գրուած 1714 թ-ին (այսուհետ՝ Ա. խնդրագիր) և ուղղուած Աղեմանդր Ա. Զուլայեցի կաթողիկոսին, միւսը՝ 1715-ին (այսուհետ՝ Բ. խնդրագիր), Աստուածատու Ա. Համադանցուն:⁶

Երկու խնդրագրերն էլ գրեթէ նոյն բովանդակութիւնն ունեն: Մանր ուղղագրական տարբերութիւններից բացի կան որոշ նուրբ արտայայտութիւններ, որոնք բացակայում են Բ. գրութեան մէջ և ցոյց են տալիս թէ ինչպիսին էր եւեհմանայնային վիճակը Ամստերդամում XVIII դարի սկզբին: Բաց թողնելով բանասիրական

5. 1874 թ-ին Սուրբ Հոգի եկեղեցին անուղղով վաճառելուց յետոյ 1885-1887 թթ-ին Կ. Պոլսեցի Քաղտոս և Նշան Մասնհան եղբայրները մի անարդիւնք դատ են սկսել Սուրբ Հոգի եկեղեցին ու նրա զոյքը կտակով ժառանգելու համար: Սուրբ Հոգի եկեղեցու փաստաթղթերը ինչ որ կերպով, անա յայտնուել են Մասնհանների մօտ: Մանրամասն տե՛ս Սարկիսան Ա., Հոյանդան եւ հայերը. ԺԶ-ԺԹ դարերում, Վիեննա, 1926, էջ 167—173:

6. Մկրտիչ Եպիսկոպոս Աղաւունցին «Միաբան եւ Այցելում հայ Երուսաղէմի» գրքի «Կտակարար եւ նուիրատու» բաժնում Տէր Աւետիք (Աւետիս-Ա.Բ.) Տէր Սարգիսեանի Սրբոց Յակոբեանց վանքին նուիրաբեւեռ ձեռագրերի և հնութիւնների շարքում նշում է՝ «Մագաղաթեայ խնդրագիր մը. Աղեմանդր Կաթողիկոսի ուղղուած (տպ. յիմաքէտամ), ի թուին 1714, և ի թուին հայոց 1163»:

Մկրտիչ Եպիսկոպոս Աղաւունցի «Միաբան եւ այցելում հայ Երուսաղէմի», Եղմ., 1929, էջ 535: Նուիրատութեան արձանագրութիւնը՝ «Արձանագրութիւն Տնօրինաց ժողովի», Նիստ Լ., 1907, էջ 62: Խնդրագրի չափերը՝ 50,5x36: Ընծայագրի լուսանկարը տե՛ս սատ՝ էջ 71, նկ. 1:

7. Աղեմանդր Ա. Զուլայեցի՝ Առաջնորդ Նոր Զուլայի Սուրբ Ամենափրկիչ վանքի (1699-1706), կաթողիկոս Ամենայն Հայոց (1706-22.11.1714):

8. Աստուածատու Ա. Համադանցի՝ կաթողիկոս Ամենայն Հայոց (1715-10.10.1725):

1. Բնագիրը տես սատ՝ էջ 75-76, բնօրինակի լուսն՝ էջ 83, նկ. 3:

2. Բնագիրը տես սատ՝ էջ 77:

3 Մեծադպ Մաշտոցի անուն Մատենադարան, Մտերեանների արխիւ, թղթապահակ 209, վաւերագիր՝ 2405: Ձափերը՝ 25,3x14,8սմ:

4. Հայ գիրքի 1512-1800, եր., 1988, Լրացումներ, հմր. 1080, էջ 786-788:

մը ծախու առած են, որ կը գտնուէր *Keyserstraat* փողոցի հիւսիս արեւմտեան տան միջեւ, այս գնումի տեղեկութիւնները մանրամասն արձանագրուած են տանտէրերու փոխանցման նամակագրութեան մէջ, ուր մատնանշուած են ժառանգորդ հողամասի տերերուն *Laurens Jooster Baak*-ի եւ *Dieuwertje Haringskarspel*-ի անունները, նոտար՝ Պրն. *Scheepenen*-ի մէջ։ Փետրուար 1714 թուականի արձանագրութեան մէջ։ Այնուհետեւ սոյն հողամասը ձեւափոխուած է եկեղեցիի, որ ներկայիս գոյութիւն ունի նոյն հողային տարածքին վրայ»։ Այսպիսով զննած հոգամասը եւ շէնքը լիարժեքօրէն հայ համայնքի տնօրինման տակ է անցել 1714-ի Փետրուարի 28-ին, որից յետոյ միայն կարող էր տեղի ունենալ եկեղեցու հիմնարկէրի արարողութիւնը, որին՝ ըստ Ա. Սարուխանի, ներկայ են եղել Ամստերդամի քաղաքապետն ու ուրիշ պաշտօնեաները¹⁴։ Կարծու եմ եկեղեցու նոր շէնքի հիմնարկէրի արարողութիւն չի եղել, այլ «Շտեմարանի» բարեկարգուած եւ եկեղեցուն յարմարեցուած շէնքի սոսկ բացում է եղել, ինչպէս որ արձանագրութեան մէջ գրուած է՝ «ձեւափոխուած է եկեղեցւոյ»։

Համայնքին քանակապես ապուր եւ եկեղեցին օժելու խնդրագրով Ամստերդամի հայ համայնքի աւագանին էջմիածին է դրմել 1714-ի Յունիսին, երբ եկեղեցին արդէն պատրաստ եւ օծման կարիք ունէր։ Խընդ-բացրի որոշ հատուածներ, որոնք լոյս են սփռում Ամստերդամի հոգևոր հովուի եւ համայնքի միջև առկայ լարուածութեան վրայ, բնութեան է առել եւ հրատարակել հաշիկ Կիւրեղեան-Պալքենեանը¹⁵։ Փորձենք առկայ փաստաթղթերի եւ տեղեկութիւնների հիմամբ հետեւել իրադարձութիւնների ընթացքին։

Ա. խնդրագիրը, ինչպէս գիտենք, ստորագրուած է

14 Ամստերդամի հայ համայնքի կեանքում այսպիսի կարեւոր իրադարձութեան նախաշնչին Յովակիմ վարդապետի բա-նախօսութիւնը փոքր ինչ տարօրինակ է։ Պարզ չէ թէ ինչու նա հարկ չի համարել ոչ միայն մնալ Ամստերդամում, այլեւ Հռոմից գալ եւ օժել եկեղեցին։

15 Կիւրեղեան-Պալքենեանի («Ատմութիւն հայոց Ամսքտամայ եւ Սուրբ Հոգի եկեղեցւոյ» յօդուածին ծանօթացել ենք «*Armenianews.am*» կայքէջի Մշակոյթ խոսքերի ներքոյ (յընթացք կ'անդրադարձանք սոյն յօդուածին)։ Խնդրագրի իր հրատարակած հատուածների աղբիւրը ճշդելու համար անմիջապէս փորձեցի կապ հաստատել հեղինակի հետ։ Շատ կարճ ժամանակահատուածում կապի խմբագիր՝ Իրինա Սարիբէկեանի եւ Նրուսաղեմի Կիպլէնկեան գրադարանի աշխատակցուհի Ռինա Շոնազեանի օգնութեամբ կարողացայ կապուել հեղինակի հետ, որի համար, առիթից օգտուելով, իմ շնորհակալութիւնն եմ յայտնում Իրինա Սարիբէկեանին եւ Ռինա Շոնազեանին։ Մեր խօսակցութիւնը եւ Կիւրեղեան-Պալքենեանի հետ, դարձաւ գործակցութեան առիթ եւ նա պիտի, սոյն յօդուածում օգտագործելու համար տրամադրեց իր ձեռքի տակ եղած տեղեկութիւններն ու նկիւրքը։

1714 թ-ի Յունիսի 10-ով և ուղղուած է Աղեքսանդր Ա. Զուղայեցի կաթողիկոսին։ Աղեքսանդր Ա. Զուղայեցին վախճանուել է 1714 թուականի Նոյեմբերի 22-ին։ Դժուար է ենթադրութիւն անել քանի ամսում կարող էր նամակը հասնել Էջմիածին, սակայն վերոյիշեալ մէջբերումից երևում է, որ նա այն չի տեսել։ Դեռ չմահացած Աղեքսանդր Ա. Զուղայեցին 1714 թուականի Հոկտեմբերի 19-ին կաթողիկոսութեան արտակալական համար¹⁶ հրապարել էր Նոր Զուղայի առաջնորդ Մովսէս Զուղայեցուն,¹⁷ ով ժամանակի ճշմարտ եւ վաստակաշատ հոգևորականներից էր, ընդունելի բոլորի կողմից և, սակայն, անբայտ պատճառներով հրաժարուել է։ Մայր Աթոռի միաբանները կաթողիկոսի մահից յետոյ էլ երկար ժամանակ փորձել են նրան համոզել ստանձնել կաթողիկոսական արքուն։ Մովսէս Զուղայեցին մնացել է անդրդուելի։ Կաթողիկոս է դարձել Նոր Զուղայի Սուրբ Ամենափրկիչ վանքի միաբաններից Աստուածատուր Եպիսկոպոսը, ով պարսից իշխա-նութիւնների կողմից իր հաստատումն ստանալուց յետոյ՝ 1715 թուականի Մայիսի 7-ին հասաւ Էջմիածին, և հաւանաբար յաջող օրն էլ՝ Կարմիր Կիրակիին, օծուել է կաթողիկոս¹⁸։ Լեւոնաբերդի գուգադիպութեամբ նոյն օրը 1715 թ-ի Մայիսի 7-ին է ստորագրուած Խ. Կիւրեղեան-Պալքենեանի յայտնաբերած նոտարա-կան փաստաթուղթը, որով Ամստերդամի հայ համայնքի ներկայացուցիչները սահմանել են կառուցուած եկեղեցու տնօրինման պայմանները։ Փաստաթղթի կազմութեան շարժառիթը հետեւեալն է. «Նուիրատուներու անդամաց ժողովի ընթացքին, նկատելով թէ, ծախու առման, ձեւափոխման ծախսերը եւ պատասխանատուութիւնը չափազանց ծանր ըլլալուն, եւ իրենց տեղակալներու, ձեւափոխման եւ կառուցման հաշիւներն ու պատասխանատուութիւնը, մանրամասնութեամբ եւ կատարեալ գործադրելուն հիման վրայ, գործունակութեամբ հակադէպելով կը յայտարարեն թէ չիշուած եկեղեցին կը յարմարի հետեւեալ պայմաններուն, եւ թէ իրենք՝ տեղակալները եւ նուիրատուները, դարձեալ կը փորձեն իրենց անլուծելի խոստումը գործադրել»։

Հաւանաբար «անլուծելի խոստում» արտայայտու-թիւնը վերաբերում է թէ՛ նուիրատուների խօստումների կատարմանը, եւ թէ՛ արդեն եկեղեցու վերածնունդը չիւն-թիւն ըստ նպատակի չօգտագործելուն։ Յայտնի է, որ Յովհաննէս Բանալի Ուղուղեանը արարողութիւնները կատարում էր իր տանը։ Ուրեմն նոր եկեղեցում արարողութիւններ կատարելու դժուարութիւն չէր կարող լինել։ Պատճառն աւելի շուտ արարողութիւն կատարողի

16 Օրմանեան Մ., Ազգապատմութիւն, հատ. Բ., § 1897։

17 Մովսէս Ա. Զուղայեցի՝ առաջնորդ Նոր Զուղայի (1706-1725)։

18 Քրիստոնէայ Հայաստան համընդհանուր, Աստուածա-տուր Ա. Համադանցի, էջ 117-118։

հետ է կապուած եղել, որի վարժը մի անյաղթահարելի խոշորոտ է դարձել

Եթէ անբացատրելի է Յովակիմ վարդապետի կեցուածքը, ապա Տէր եղիսի ու համայնքի միջև եղած հակասութիւնները, (չաւտել համար գծութիւնը), կարող էր լուրջ խոշորոտ դառնալ: Վերջինիս մասին փոքր ինչ ւաեկի տեղեկութիւններ կան: Տէր եղիսի մասին գրուած հատուածում Ա. և Բ. խնդրագրերը նոյնպէս տարբերում են: Նրա մասին գրուած է. «...սա կամակար յօժարութեամբն ոչ կամի մնալ աստ. գրով ինքն հասակաւ մատաղ՝ և կրօնակենցաղ, իսկ քաղաքս այս հոլանի, շղարհէմ և աշխարհի, աստի փութայ գալ յոտս Վեհիգ. Ապապի սորին ի մէջն խնդրուած մեզ ևս քան զկես առաւել հաճոյ թուեցաւ սակս մատաղ հասակին՝ և կրօնակենցաղ վարուցն, մի գուցէ թէ սա աստ իւրք սայթաքիցի»:¹⁹

Ակնյայտ է, որ երիտասարդ հոգևորականը արդէն «սայթաքեց» էր: Խնդրագրի երուանդներն օրինակում երևում է նաև, որ Տէր եղիսէն, հաւանաբար իր մեղքը գիտակցած, ինքն էլ է ստորագրել խնդրագրի տակ, միանգամայն ստորագրութիւններէից առանձին, ձայն լուսանցում, յուսալով, որ համայնքի ներողամտութեանը կ'արժանանայ և կը շարունակի իր ծառայութիւնը Ամստերդամում: Սբ Էջմիածին վերադառնալու «աստէն փութայ գալ յոտս Վեհիգ»²⁰ արտայայտութիւնը մեծ հաւատ չի ներշնչում, այլ միայն համայնքի հետ ունեցած գծութիւնը փոխակերպել մի խորամանկութիւն է Հայր Դ. Ալիշանը յայտարարած վիճակի մասին նշում է. «Յիշի՛ն յայնժամ յառուած վիճակի մասին եղում է. Քարխան արդի ինքն ինքն Քանանի, Պր. Աւետ, Պր. Սարհատ, որք ետուն նկարել զպատկերս եկեղեցւոյն եւ ստորագրել զանունս իւրեանց: Աղամալ որդի Մատուրի, Մահաթմալ, Մանուէլ որդի Աղամալի, Մարութէլ որդի Տէր Պաւլոսի, Պետրոս որդի Գուրգէնի, տասն ամբոյ յետոյ Պետրոս որդի Յովհաննէս հօշկաշինցւոյ, Յարութիւն Գարագաշ Կ.Պոսեցի, առ որովք քահանայ նոցա Տէր եղիսէ գծտեալ ընդ ժողովրդեանն փակեաց զեկեղեցին առ վայր մի, ապա գուն գործէր քանալ (նմարներ էր բանեցնում-Ա.Բ.) [փակել] եւ զտպագրատունն, մինչ վաճառեալ իսկ էր կէս տասիցն»:²¹

Ինչպէս իր վերը յիշուած յօդուածում նշում է Խ. Կիրեղեան-Պալմբեանը, Ամստերդամի պատմութեան մէջ Տէր եղիսէ Արեղայի մասին այլ յիշատակութիւններ ևս կան: Յովհաննիս կաթօլիկ վարդապետ Պիեռ Սարտրը (Pierre Sartre) 1719 թուականին Ամստերդամում եղած ժամանակ այցելել է Սուրբ Հոգի եկեղեցի և նշել, որ կաթօլիկները իրաւասութիւն ունեն միայն «քաճնուած»

եկեղեցիներում հաւաքուել, միևնույն հայերն իրենց ծիսակատարութիւնները կատարում են ազատ, իրենց եկեղեցւում, և այնուհետև նշում, թէ իր այցելութիւնից մի քանի տարի առաջ Ամստերդամի հայ վարդապետը «հարաւորվանելով գտնուած է»: Եկեղեցւոյ վարդապետը, այս խայտառակ երեւոյթի համապատասխան որոշմամբ խիստ պատժամիջոցի դիմելով՝ եղիսէ վարդապետին արգիլած են երեք ամիս խորան բարձրանալ եւ իր կղերական պաշտօնը կատարել: Պիեռ Սարտրը միայն նշած է այս տեղեկութիւնը՝ տեղեակ չըլլալով այս հայ կղերականի անունը, սակայն, մեզ յայտնի է իր անունը եկեղեցւոյ դիմումագրէն, ուստի՝ եղիսէ Արեղայի գրատր թոյլատուութեամբ, հաւատացեալները ստացած են երեք ամիս կաթօլիկ եկեղեցւոյ մը մէջ ժամեղութեան ու պատարագի մասնակցելու իրաւասութիւն»:²²

Տէր եղիսէն երեք ամիս անց էլ շարունակել է ծառայել եկեղեցւում և, ինչպէս նշում է Խ. Կիրեղեան-Պալմբեանը, նա 1731 թուականի Ապրիլի 23-ին գրեթէ անպարկէ Վենետիկի Սուրբ Դավթար վանք:²³ Նրա մասին տեղեկութիւններն այսօրեւեմ սպասումով են:

Նորընտրիկ կաթօլիկոսի՝ Աստուածատու Համադանցու օժման լուրն առնելուց յետոյ Ամստերդամի Սուրբ Հոգի եկեղեցւոյ երեցփոխաններն ու համայնքի երեւելի անդամները երկրորդում են իրենց խնդրամբ և նորից՝ 20 Սեպտեմբերի 1715 թուակիւր նամակ-խնդրագրով դիմում Սբ. Էջմիածին: Այս խնդրագիրը²⁴ առաջին անգամ 1861 թուականին, Զմիւռնիայում լոյս տեսնող «Արշալոյս Արարատեան» պարբերականում²⁵ հրատարակել է Նոր Զուղայի Ամենաբարկիշ վանքի ստեղծապալի Յարութիւն Տէր Յովնանեանը, հաղորդելով, որ «...յամի 1855 ի իննէ իմ խուզարկու հուրեանց, ի թղթոց, որք յանշան անկիւնս մարանաց Սրբոյ Ամենաբարկեան վանուց՝ Թափեալ կային ի փոշի, գտի զթերթ մի մազաղաթեայ գրեալ ի վաճառականաց Հայոց եղելոց յԱմստերդամ քաղաքի՝ յանուն Աստուածատուր Կաթօլիկոսի սրբոյ

22 Խ. Կիրեղեան-Պալմբեան, «Պատմութիւն հայոց Ամստերդամի եւ Սուրբ Հոգի եկեղեցւոյ»՝ *Armenianews.am* կայքէջ, 22.03.2014. (<<http://www.armenianews.am/w/vm/cm292.php>>):

23 Ինչպէս նաև Սբ. Էջմիածին տաճարի քանդաւանում է պահպանուած Տէր եղիսի 1714 թ-ի մակագրութեամբ արժապատեալ Նոր կտակարանի անճանկան օրհնակը (Ոսկան վարդապետ երևանցւոյ 1688 թ-ին տպագրած օրհնակներից): Այս տեղեկութիւնները մեզ յայտնել է Խ. Կիրեղեան-Պալմբեանը:

24 Խնդրագրի պահպանուած բնօրինակ մեզ յայտնի չէ:

25 «Արշալոյս Արարատեան», Յունիսի, 1861: Պարբերականը հրատարակուել է 1840-1855 թթ-ին: Առաջիկ Սարտրիանը իր «Հոյանդան և հայեր. ժճ-ժժ դարերում» արժեւատն ուսումնասիրութեան մէջ այն վերատպել է ընդարձակ ծանօթագրութեամբ: Տէ՛ս Մարտիան Ա., Հոյանդան և հայեր. ժճ-ժժ դարերում, Վիեննա, 1926, էջ 150-154:

19 Թաւ գրեւով ընդգծուած են Բ. խնդրագրում հանուած հատուածները:

20 Տէ՛ս աստ՝ Ա. խնդրագիր, էջ 75-76:

21 Հայր Դ. Ալիշան, Սիսական, էջ 460:

էջմիածին: Ի սմին մագաղաթեայ թերթին ոչ գտահիր ստորագրութիւն խնդրարկու վաճառականացն»²⁶:

Այնուհետև եզրակացնում է, որ ստորագրուած օրինակը էջմիածին է առաւում եղել, իսկ առանց ստորագրութեան պատճենը վաճառականները, ծագումով լինելով Նոր Զուլայեցի, ընդունուած կարգի և սովորութեան համաձայն, ուղարկել են Նոր Զուլայի իրենց առաջնորդին, առ ի տեղեկութիւն:

Խնդրագրի յայտնաբերուած պատճենը, այնուհետև, Նոր Զուլայի առաջնորդ Տէր Թաղէս արեւպիսկոպոս Բէկնագարեանը,²⁷ Նուր էջմիածին ուղարկութիւնը հրապարակ գրութեանը, 1855 թուականի Մայիսի 20-ի թիւ 302 գրութեամբ ուղարկում է Ներսէս Ե Աղաւաղեցի կաթողիկոսին²⁸: Թէև ուղղակի վկայութիւններ չկան, այնուամենայնիւ, թուում է բուն ստորագրուած և կնքուած խնդրագիրը հասել է Մայր Աթոռ և արժանացել արժանի ուշադրութեան:²⁹ 1731 թուականին՝ համաձայն խնդրագրի մէջ գրուած պարտաւորութեան՝ «...ե մէք աստ եղևաքս խոստանամք հաստատել անշարժ գանձանակ անումաբ սուրբ Աթոռոյդ...» համայնքը որոշում է, որ «...ամէն մի հայ, որ Ամատերդամում առեւտրով է պարապուում եւ եկեղեցի է յաճախում, պարտաւոր է տարեկան հաստատուն տուրք տալ յօգուտ եկեղեցւոյ...»³⁰, որին յաջորդել է նոր Բանանայի նշանակումը: Շուրջ 18 տարի ձգձգելուց յետոյ, 1733 թ-ին Ամատերդամ է գալիս Տէր Յովնանէն Ամասիացի աստուծաբան Վարդապետը, ով իր արդիւնաշատ գործունէութեամբ կարգաւորում է եկեղեցւոյ գործերը, բարեկարգում և 1749-ին վերանորոգում այն:³¹

26 Սարուխան Ա., Հոյանդան եւ հայեր. ԺՁ-ԺԹ դարերում, Վիեննա, 1926, էջ 154-155, ծմբ. 1: Ա. Սարուխանի «Հոյանդան եւ հայերը» աշխատանքը նոյն վերնագրով, մաս-մաս հրատարակուել է նաև «Հանդէս ամսօրեայ»ում, մասն Ա., 1925, էջ 146-165: Բ., 1926, էջ 566-582; Գ., էջ 1927, էջ 68-75; 178-185, Գ., 1927, էջ 262-267: Ե., 1927, էջ 387-394, 514-520, Զ., 1928, էջ 61-68, Ե., էջ 270-278, 338-355, 443-457:

27 Տէր Թաղէս արեւպիսկոպոսը Բէկնագարեան՝ առաջնորդ Նոր Զուլայի Ամենափրկիչ վանքի (ծն. 1800, առաջնորդ՝ 1851-1863):

28 Ներսէս Ե Աղաւաղեցի՝ (ծն.՝ 1770, կաթ.՝ 1843-1857):

29 Ա. Սարուխանը վերոյիշեալ հաղորդմանը յաւելում է. «Նոր Զուլայի առաջնորդի այս թելադրութիւնն առանց հետեւանքի չմնաց: Էջմիածինը զբաղուեց այս եկեղեցւոյ հարցով, որ իր յուժումը գտաւ 1874-ին»: 1874-ին Սուրբ Հոգի եկեղեցւոյ փակուելն ու աճուրդով վաճառելն ակնարկելով, Ա. Սարուխանը եկեղեցւոյ փակման մէջ յանդիման մեղադրում է Մայր Աթոռին: Իսկ յաջորդ էջերում ինքն էլ արձանագրում, որ XIX դարի սկզբում համայնքն արդէն նուազել էր, 1806-ից արդէն Բանանայ չունէր, իսկ 1835-ին մահացել էր «գաղութի վերջին ամառը» (էջ 158-159):

30 Սարուխան Ա., Հոյանդան եւ հայեր. ԺՁ-ԺԹ դարերում, Վիեննա, 1926, էջ 155:

31 Յովնանէն Ամասիացւոյ և Առաքել տէր Առաքելեցի վերանորոգ-

Յաւարտ սոյն հաղորդում-յօդուածի՝ պէտք է նշենք, որ 1714 թ-ի խնդրագրի երուսաղէմեան օրինակը արժեքաւոր է իր ստորագրուած և կնքուած լինելով: Այն ստորագրել և կնքել են Բանանէլ հոգի, որոնցից վերջին երկուսինը միասին են ու առանձնացուած՝ «Ի տրուի ծառայից տեսուն մերոյ Սուլթանումի որդի Բաբբաւ և Թ[է]ղորոսի որդի Նիկողոս որ եմք գործակալ և վերայկացու այս նորայեւրոտ եկեղեցի շինութեան» Վերջիններս անշուշտ գրութեան հեղինակներն են: Երկու Ա. և Բ. խնդրագրերն էլ տպագրուել են մագաղաթի վրայ Ղուկաս Վանանդեցու տպարանում:³²

Առանձին ուսումնասիրութեան կարիք ունեն Ա. խնդրագրի երուսաղէմեան օրինակի և Խ. Կիրեղեան-Պալքենեանի յայտնաբերած նոտարական փաստաթղթի անուանացանկերը, կնքիներն ու ստորագրութիւնները, որոնք Նոր յոյս են սփռում հայ վաճառականների XVIII դարի առաջին կէսի գործունէութեան պատմութեան վրայ: Ղ. Ալիշանի և Ա. Սարուխանի Ամատերդամում եղած և Սուրբ Հոգի եկեղեցւոյ հիմնմանը մասնակցած վաճառականների ու համայնքի անդամների անուններին աւելանում են երուսաղէմեան խնդրագրից Բանանէլ անուն, իսկ 1715 թուականին նոտարական փաստաթղթից շուրջ Բառասուն անձանց անուն, որոնց համադրման հպանցիկ մի փորձ արել և զետեղել ենք սոյն յօդուածի վերջում³³, մանրամասն բաղդատումն ու անունների ճշգրտումը թողնելով Ամատերդամի հայ համայնքի և հայ վաճառականութեան պատմութեան մասնագէտներին:

Ի տեղի վերջաբանի. 1874 թ-ի Մարտի 1-ին աճուրդով վաճառուելուց յետոյ, շուրջ 113 տարի անց՝ 1987 թ-ին, «Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան», Մայր Աթոռ Ա. Էջմիածնի և այլ բարերարների նուիրատուութիւններով, Ամատերդամի հայ համայնքը հետ է գնել եկեղեցւոյ շէնքը և 1989 թուականի Նոյեմբերին վերածուելուց յետոյ, գործում է առ այսօր:

ման արձանագրութիւնների լուսանկարն ու վերծանութիւնը տես աստ, էջ 85, նկարներ՝ 6, 7 (լուսանկարները՝ Խ. Կիրեղեան-Պալքենեանի):

32 Ըստ Ա. Սարուխանի երկրորդ խնդրագրի հեղինակը Ղուկաս Վանանդեցին է:

33 Անուանացանկի մի նախնական համադրութիւն տես աստ, էջ 81-82: Սոյն յօդուածի յաւելածումը զետեղել ենք նաև Սուրբ Հոգի եկեղեցւոյ հին գծանկարների լուսանկարներ, որոնք մեզ տրամադրել է Խ. Կիրեղեան-Պալքենեանը:

ԲԱՐՁՐԱԳԱԶ, ԻՆՔՆԱԿԱՆ ԵՐԱՆԱԿԵՆՅԱԼ ԵՐՋԱՆԿԱՊԱՏԻ, ԵՒ ՎԵՃՈՒՄԻ Դիտապետի և Արամեան բանաւոր Գոսինի ի վայրի դալարացի տաժողի՝ հոգևոր Զորդ մերոյ Տ[եառ]ն ԱՂԵՔՍԱՆԻՐԻ, երկնահանգէտ և լուսաբնակ Մուր[ի] Էջմիածնի Տեղւոյ Աթոռակալիդ. սքանչելագործ՝ պարգևաբեր՝ և գերարփիաշնորհ շօրն մերոյ Լուսաւորչի պանծալի Յաջորդիդ և երանելի Տեղակալիդ մատուցանեմք և ձօնեմք մեծաւ պատկառանօք և անշուշտ հրնազանդութեամբ՝ ք զողջոյն որդեական, նաև ակնակոր խոնարհութեամբ[եամբ] համբուրեմք զերկնաշու գարշապար Սրբութեան Ձերոյ մք աստ յմանելօղամ եղեալ ներքոգրեալ Հայկազուն նուաստ որդիք Սուրբ Աթոռոյդ:

ՅԱՅՏԱՐԱՐ ԻՐԱԶԳԱՆՈՒԹԻՒՆ ՍԱԿԱՌՈՒԹ ԼԻՅԻ ԶՈՐԴ ՄԵՐՈՅ: Ի ՎԱՂԵՄԱՆՅ ՃԱՄԱՆԱԿԱՆ ՄԵՐԱԶՆԵԱՅ վտարանդի վաճառականքս վաճառաց աղազաւ օր ըս[տ] օրէ յուրթացեալ յաճախեմք աստ յայմ ծովապարփակ, ջրմղախաղ, տիեզերահռչակ, աշխարհախումբ, սքանչաշէն՝ բազմաբնակ մարդախիտ, ամենահարուստ, մեծաբար, բարեկարգ և իրաւագատ Ամստելօղամ քաղաքի. Վ[ա]լ ս[ն] որոյ հարկաւոր վարկեալ մեր ո[ր]պէս[ն] որդւոց Սիօնի ունիլ մեզ առանձին տեղի սակս Քաւարար սուրբ[ի] Պատարագի մատուցմանն. սահմանեցաք մեզ տեղի մի առանձին հանդերձ քահանայիւ. ուր յսեմք միշտ և անխափան զևս[տուա]ծային պաշտօնն ըս[տ] կարգի և օրինի Լուսաւորչական եկեղեցւոյն:

Բայց տեղին այն գոյով անպատշաճ և վարձու կալե[ալ] յառաջ քան զտասնամեալ ժամանակս յօժարեցաք Հայկազնեայքս կանգնել աստ հաստահին եկեղեցի. այն ևս յայլևայլ պատահանէ մինչև ցայսօր լետնեալ մնաց: Իսկ այժմոյս բարեհաճութեամբ[եամբ] Հողւոյն Սրբոյ (որ յարդղէ զամ[ենայն] յամ[ենայն], որով եք կեանք և շարժիմք) համարեմք և միաբան հաւանութեամբ[եամբ] քս աստ եղեալ Արամազնեայ վաճառականքս զեկեալ հաստահին տեղի մի եկեղեցւոյ՝ հրամանաւ Մեծագոր և բարձարեմք իշխանացն քաղաքիս՝ ձեռնարկաբ շինել մեզ հարկաւոր, և զվաղեմէ փափաքեալ եկեղեցին հաստակաւոյց հիմամբ ի փառս Ամէնօրհնեալ Փրկչին հանուրց. ի Պարծանս Լուսաւորչի Մուր[ի] քաթողուք և ի հոգեշահ պայծառութիւն[ն] նորին իսկ Գոսինի, որ ըրդ ծալրածաւալ ողորտս երկրի սփռեալ է: Մեծաւ ուրեմն թախանձանօք, և խնդրանօք հայցեմք ի Սրբազան շօրդ՝ մեղմաբար ունկնդիր լինիլ համառօտաբանութեան[ն]:

Հրամանաւ սուրբ[ի] քաթողոյ միշտ լեալ է աստ քահանայ մի առ ի կատարել զևս[տուա]ծային պատշօնն մինչև ի վախճանումն երեւանեցի Տէր Զօհաննէսին², որոյ զկնի դոյն ինչ անցեալ՝ եւս հրամանաւ Վեհիդ եկն աստ Յովակիմ վարդապետն միաբանութն հանդերձ որ՝ աւելի ք[ան] զամ մի մնացել[ալ]՝ զնաց աստի ի մեծն Հօսոմ, ուր տակաւին զեզերեալ յամէ (յապաղում է), գորոյ աջոյն կ[ալ]մ ձախուն ոչ ունիմք խօսիլ, միայն թէ աստ ոչ է տեղի եպիսկոպոսի, այլ՝ մէն միոյ և եւթ քահանայի ըս[տ] եկեղեցւոյ սարասի (պատրաստութեան-Ա.Բ.): Յովակիմ վարդ[ա]պ[ետ]ի տն յորմամ աստի ի Հօսոմ ելանէր՝ եթող աստ ի գործ քահանայութեան զիւր մատուցանունկ և նորահասակ միայնակեաց մի երևանեցի, Տ[է]ր եղիսէ անուամբ, որդի Փիլիպպոսի ի նորք գեղջէն. սա կամկար յօժարութեամբ[եամբ] ոչ կամի մնալ աստ. գոյով ինքն հասակաւ մատաղ՝ և կրօնակենցաղ, իսկ քաղաքս այս հոլանի, շպարադէմ և աշխարհի. աստէն փութայ զալ յոտս Վեհիդ. այսպիս սորի ի մէջ խնդրուած մեզ ևս քան զեւ առաւել հաճող թուեցաւ սակս մատաղ հասակին և կրօնակենցաղ վարուցն, մի գուցէ թէ սա աստ իւրք սայթաքիցի:

Ուստի միաբերան հաւանութեամբ[եամբ] ք խնդրեմք ի Բարձրագահէդ՝ հոգալ մեզ և անը[նդ] հաստ փութով առաքել այսր քահանայ մի՝ հասակաւ առողջ, և գիտութեամբ[եամբ] կատարեալ. ոչ տեսակալոյ կին ունեղ՝ այլ իցէ ըս[տ] սահմանելոյ Պողոսի 1. Տիմ. 3.2 «Իցէ աղ որով անհամ յաղիցի. իցէ լոյս, որ լուսաւորիցէ զամ[ենայն] մարդ, իցէ ևս կարող ողջապալ կարդապետութեամբ[եամբ] ի դիպակով ժամու (հրամանաւ Վեհիդ) մեզ քարոզելոյ, և պատասխանելոյ հարցմանցն, զոր աստ առնեն մերթ այլազգեայ բանասէրքն: Ձիցէ քահանայն կանամրի, այլ ալրի, կ[ալ]մ կուսակրօն վանական, որ մինչև ի վախճան կենացն աստ մնայցէ: Ունիցի ի վեհիդ (եթէ մարթ է) հրաման օժանելոյ զայս մեր նորակերտ եկեղեցին. շնորհիցեալ նրմա զերկու թուղթս, որոց մինն իցէ յանձնառական վասն քահանային. միւսն՝ պատուէր առ աստ եղեալ Հայկազուն ժողովուրդն, զի թէ քահանայն բանի իւրք՝ կամ գործով վրիպիցի, կամ խոչնդակ իցէ ընդ[նդ]դէմ մեր եկեղեցական սահմանացն՝ և կարգացն, սորք կարող իցեն խրատել զնա ըս[տ] յանցանացն, որովհետև ոչ է մարթ յալօտս

1 Մաշտոցեան Մատենադարան, Մ. Մատենաների արխիւ. թղարկական 209, վաւերագիր 2405: Տե՛ս նաև Հայ գիրքի 1512-1800, եր., 1988, Լրացումներ, հմր. 1080, էջ 786-788:

2 Ըստ Խ. Կիրեղեան-Պալմբեանի՝ «Հնու նշուած Յովհաննէսը, Յովհաննէս Ուղուրլուեան երևանցի բաճառան, 1636-ական թուականներէն ի վեր էր քնակել Ամսթերտամ, եւ արիմախիցն ու աշխատակիցն էր Ոսկան երեւանցի վարդապետի «Սուրբ Էջմիածնի եւ Սուրբ Սարգսի տպարանի» մինչև 1670 թականները, ճետազային Յովհաննէս Բագմայ, 1673 թուին դառնալով Ամսթերտամի հոգեւոր հովիւ, վախճանած 1707 թուին»:

ժամանակի փոյթ ընդ փոյթ ծանուցանել Ս[ուր]բ Աթոռոյդ զամ[ենայն] իրազեկութի[ւն]ս, գոյով այս վայր մեծաւ միջոցաւ հեռացնալ այդի:

Եւ մեք աստ եղեալքս խոստանամք հաստատել անշարժ գանձանակ անուամբ ս[ուր]բ Աթոռոյդ, ուստի լոմայասարաս պտուղ ինչ մատուցի ս[ուր]բ Տեղւոյդ, զի աստ մերազնեայ բնակ գրեթէ և ոչ մի, իսկ եկ և երթ վաճառականք ևս սակաւաթիւ, այ[սիկնք]՝ տասնաթիւ կ[ա]մ երեսնաթիւ, այս ևս երբեմնական:

Այս խնդիր հայցման մերոյ ի բարձրագահ վեհանձնութի[ւն]էդ. որում միշտ՝ և յամ[ենայն] ուրեք մնամք հարազատ, և հրեազանդ որդիքս ենթագրեալք:

Եղև յԱմատէլօգամ. յԱմի Տ[եառ]ն 1714, և ի թուին Հայոց 1163, Յունիսի 10:

Հաւանութեամբ ստորանիշ վաճառականացն՝ Բանահիւսութեամբ և Տպիք Դուկասու Դպրի Վանանդեցւոյ տպագրեալ:

Ամէնավարան և թշուառելի փոքր ծառայ տեառնդ իմոյ տէր եղիսէ որդի Փիլիպոսի	Ի տրուի ծառայ տեառն իմոյ Ստեփաննոս Շարզալանի որդի եմ Շարզալանենց:	Ի տրուի ծառայ տեառն իմոյ Պետրոս որդի Կալարմաղի Խօջա Աղայ Գիրենց:	Ի տրուի ծառայ տեառն Ապրոյեան Մաթէոս աղայի որդի Պետրոս:
	Ի տրուի ծառայ տեառն իմոյ Ավետիկ որդի Զաքարայ Զուղայեցի: ¹	Ի տրուի ծառայ տեառն իմոյ Թօփչէց Յովանջան որդի Մայլջան Զուղեցի	Ի տրուի ծառայ տեառն իմոյ Արիստակէսի որդի Գ[ո]կչայ բէկս: ²
	Ի տրուի ծառայ տեառն իմոյ Հստէփանի որդի Սարհադ Միրզաբէկէնց:	Ի տրուի ծառայ տեառն իմոյ Ավէտիկի որդի Յովանէլ[սի]:	Ի տրուի ծառայ տեառն իմոյ Պետրոսի որդի Մատուր:
	Ի տրուի ծառայ տեառն իմոյ Պետրոս որդի Սարգսի Գիլանենց:	Ի տրուի ծառայ [որդոյ Աստուծոյ] խօ[ւնայ աղայ] Պօղոսի որդի Պետրոս:	
Ի տրուի ծառայ տեառն իմոյ Շապէլէ որդի Սարհադ:	Ի տրուի ծառայ տեառն իմոյ Պետրոսի որդի Նուրիջան:	Ի տրուի ծառայ տեառն իմոյ Պտղոմի որդի Յովանէս:	Ի տրուի ծառայ տեառն իմոյ Օվսէփ որդի էղայէլի ի Կեսարեացի:
		Ի տրուի ծառայ տեառն իմոյ Պետրոսի որդի Հայբէ[ն]թ:	Ի տրուի ծառայ տեառն իմոյ Պօղոսի որդի Մարութա]:
			Ի տրուի ծառայ տեառն իմոյ Դուկասի որդի Լարալփան:
Ի տրուի ծառայից տեառն մերոյ Սուլթանոմի որդի Բաբ[ա]ջան և Թողորոսի որդի Նիկողոս որ եմք գործակալ և վերայկացու այս նորակերտ եկեղեցի շինութեան:			

երիցս երանեալ վեհափառ եւ բարձրագահ դիտապետիդ Հայկազնեան տոհմիս, տեառն Աստուածատրոյ, լուսաբնակ սուրբ Էջմիածնի արժանաժառանգ Աթոռակալիդ, եւ Գերարհիաշնորհ Նորն մերոյ Լուսաւորչի պանծալի շնորհդիդ մատուցանեմք ակնակոր պատկառանք զողջոյն որդիական նաեւ խնդամիտ սրտիւ շնորհատրեմք զերանելի իշխանութիւն Սրբութեան Ֆերոյ մեք աստ յԱմսելօղամ եղեալ ներքգրեալ Հայկազուն նուաստ որդիք Սուրբ Աթոռոյդ:

Յայտարարութիւն սակաւուք լիցի Նորդ մերոյ: Ի վաղիմայ ժամանակաց մերազնեայ վտարանդի վաճառականքս վաճառաց աղագաւ օր ըստ օրէ լուծթացեալ յաճախեմք աստ յայսմ ծովապարտիակ, տիեզերահռչակ՝ աշխարհախումբ՝ սքանչելիօրէն՝ ամենահարուստ՝ մեծագոր եւ իրաւադատ Ամստէլօղամ քաղաքի, վասնորոյ հարկաւոր վարկեալ մեր ունել մեզ առանձին տեղի սակս սուրբ պատարագին, սահմանեցաք մեզ տեղի մի առանձին հանդերձ քահանայի, ուր լսեմք միշտ եւ անխափան զԱստուածային պաշտօնն ըստ կարգի եւ օրինի մերում:

Բայց տեղին այն գոլով անպատշաճ եւ վարձու կալեալ՝ յառաջ քան զտասնամեայ ժամանակս հայկազնեայ վաճառականքս յօժարեցաք կանգնել աստ հաստահիմն եկեղեցի, սակայն յայլակալ պատահմանէ մինչեւ ցայսօր յետեւեալ մնալոր: Իսկ այժմոյս բարեհաճութեամբ Նոգլոյն Սրբոյ համախորհ եւ միաբան հաւանութեամբ, մեք, աստ եղեալ հայկազնեայ վաճառականքս գնեալ հաստահիմն տեւի մի եկեղեցւոյ, հրամանաւ մեծագոր եւ բարձաբերձ իշխանացն քաղաքիս՝ ձեռնարկեալ շինել մեզ հարկաւոր, եւ զվաղեմի փափագեալ եկեղեցին հաստակաւոյց հիմամբ ի փառս Տեառն մերոյ եւ ի պարճանս Արամեան ազգին:

Մեծաւ ուրեմն թախանձանօք հայցեմք ի սրբազան Նորդ մեզմաբար ունկնդիր լինել համառօտաբանութեանս:

Հրամանաւ սուրբ Աթոռոյդ միշտ լեալ է աստ քահանայ մի առ ի կատարել զԱստուածային պաշտօնն մինչեւ ի վախճան երևանցի Տէր Յովհաննէսին, որոյ զկիւր գոյն ինչ անցեալ հրամանաւ լուսահոգի Աղէքսանդր կաթողիկոսին եկն աստ ծովակիմ վարդապետն, եւ մնացեալ աւելի քան զամ մի՝ գնաց աստի ի մեծն Հռոմ, ուր տակաւին զեզերեալ յամէ: Եւ մեք սոյնգունակ տոմսի խնդրեցաք մեզ քահանայ մի ի լուսահոգի կաթողիկոսէն, բայց չեւ եւս մեր տոմսին հասեալ՝ ենհաս նմա օրն աներեկ:

Թէպէտ ծովակիմ վարդապետն եթող աստ զհւրն նորահասակ միայնակեացն, Տէր եղիսէ անուամբ, որքի Փրկիպպոսի ի նորք զեղէն, բայց սա կամկար յօժարութեամբն ոչ կամի մնալ աստ, գոլով իրեն հասակաւ մատաղ եւ կրօնակենցաղ, իսկ քաղաքս այս հոլանի եւ շպարաղէմ:

Ուստի միաբերան հաւանութեամբ խնդրեմք ի բարձրագահնդ՝ հոգալ մեզ եւ անընդհատ փութով առաքել այսր քահանայ մի՝ հասակաւ առոյգ եւ գիտութեամբ կատարեալ, ոչ կանամբի՝ կին ունող, այլ իցէ ըստ սահմանելոյն Պօղոսի I, Տիմ. 3.2 - «Իցէ աղ՝ որով անհամն յաղցիցի, իցէ լոյս՝ որ լուսաւորեսցէ զամենայն մարդ. իցէ եւս կարող ողջամիտ վարդապետութեամբ ի դիպուկ ժամու քարոզել եւ պատասխանել հարցմանցն, զորս աստ առնեն միշտ այլազգեայց բանասէրքն: Ձիցէ քահանային տնակալուց, այլ՝ այրի կամ կուսակրօն վանական, որ մինչեւ ի վախճան կենացն աստ մնայցէ: Ունիցի ի վեհնդ հրաման օծանելոյ զայս մեր նորակերտ եկեղեցին. շնորհեսցես նմա զերկու թուղթիս, որոց մինն իցէ յանձնառական վասն քահանային, միւսն՝ պատուէր առ աստ եղեալ հայկազուն ժողովուրդի, զի թէ քահանայն բանիւ իւր կամ գործով վրիպիցի, կամ խռնդեակ իցէ ընդդէմ մեր եկեղեցական սահմանացն եւ կարգացն, սոքա կարող իցեն խրատել զնա ըստ յանցանացն, որովհետեւ ոչ է մարթ յաղօտ ժամանակի փոյթ ընդ փոյթ ծանուցանել սուրբ Աթոռոյդ զամենայն իրազեկութիւնս, գոլով այս վայր մեծաւ միջոցաւ հեռագեալ այտի:

Եւ մեք աստ եղեալքս խոստատել հաստատել անշարժ գանձանակ անուամբ սուրբ Աթոռոյդ, ուստի լոմպասարաւ պտուղ ինչ մատուցի սուրբ տեղւոյդ, զի աստ մերազնեայ բնակ գրեթէ եւ ոչ մի, իսկ եկեղեցի վաճառականք եւս սակաւամբի, այսինքն տասնամբի կամ երեսնամբի, այս եւ երբեմնական:

Այս խնդիր հարցման մերոյ ի բարձրագահ Վեհանձնութենէդ, որում միշտ եւ յամենայն ուրեք մնամք հարազատ եւ ենթադրեալ հնազանդ որդիք:

Եղև յԱմստէլօղամ յամի Տեառն 1715, եւ ի թուին Հայոց 1164, Սեպտեմբերի 20:

Հաւանութեամբ ստորանիշ վաճառականացն՝ բանահիւսութեամբ եւ տպիւք Դուկասու Դպիր Վանանդեցւոյ:

ՇԵՆՔԻՆ ԳՆՄԱՆ ՀԱՄԱՐ ՆՈՒՐԱՍՏՈՒԹԻՒՆ ԿԱՏԱՐՈՂ ՀԱՅ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՆԵՐՈՒ
ՆՈՏԱՐԱՅԻՆ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ՝

Նոտար: Gerrit van der Groe

7 Մայիս, 1715, Ամսթերամ

Նոտարային արձանագրութիւն, SA-NA 6626

7 Մայիս 1715 տարուայ յաջորդող օրերուն երեկայացան ինձ, նոտար *Garrit van der Groe*-ի, առ ի ներկայութեան հետեւեալ երաշխաւորներու:

Ներքեւ արձանագրուած այս քաղաքի մէջ բնակող հայ վաճառականները կը ծանօթացնեն թէ, իրենք, իրենց տեղակալներով եւ հետեւորդներով եզրակացութեան հասած եւ այս քաղաքին մէջ բնակող իրենց գաղութին համար եկեղեցի կառուցելու դիմումնազիր մը պատրաստած են:

Որովհետեւ հոն կատարուելիք ծախսերը եւ թէ ծախու առնուած «Ժառանգ» հողամասի եկեղեցւոյ վերածելու տնտեսական հաշիւները կշռելու անհրաժեշտութիւնը կար, սոյն կէտը օրակարգի նիւթ դարձած է:

Պապաճան Սուլթանումը եւ նիկողայոս Թէոդորը. Իբր Հայոց Գաղութի ներկայացուցիչներ, Հայոց Գաղութի հաշույն, *Dwarboomsloot* փողոցի մէջ «Շտանարան» եւ «Ժառանգ» թիւ 3 հողամաս մը ծախու առած են, որ կը գտնուէր *Keyserstraat* փողոցի հիւսիս արեւմտեան տան միջեւ. այս գնումի տեղեկութիւնները մանրամասն արձանագրուած են տանտէրերու փոխանցման նամակագրութեան մէջ, ուր մատնահարուած են ժառանգորդ հողամասի տէրերուն *Laurens Jooster Baak*-ի եւ *Dieuwertje Haringkarspel*-ի անունները նոտար Պրն. *Scheepenen*-ի 28 Փետրուար 1714 թուակիր արձանագրութեան մէջ: Այնուհետեւ սոյն հողամասը ձեւափոխուած է եկեղեցւոյ որ ներկայիս գոյութիւն ունի նոյն հողալիք տարածքին վրայ:

Նուիրատուներու անդամաց ժողովի ընթացքին, նկատելով թէ, ծախու առման, ձեւափոխման ծախսերը եւ պատասխանատուութիւնը չափազանց ծանր ըլլալուն, եւ իրենց տեղակալներու, ձեւափոխման եւ կառուցման հաշիւներն ու պատասխանատուութիւնը, մանրամասնութեամբ եւ կատարեալ գործադրելուն հիման վրայ, գործնականութեամբ, հակակշռելով կը յայտարարեն թէ յիշուած եկեղեցին կը յարմարի հետեւեալ պայմաններուն. եւ թէ իրենք տեղակալները եւ նուիրատուները դարձեալ կը փորձեն իրենց անյուժեղի խոստումը գործադրել:

Պայմանագրի կէտերը՝

1. Յատկապէս թէ՛ սոյն եկեղեցին իր «Ժառանգ» հողամասով կառուցուած է եւ այս քաղաքի մէջ բնակող յիշուած Հայոց Գաղութին համար մինչեւ յափտենականութիւն կը մնան եկեղեցի:
1. Բացի այդ, եթէ եկեղեցին երբեւիցէ ստիպուի վաճառուելու կամ ուրիշ ձեւի գործածութեան ենթարկուի, այդ պարագային իբր գործածութիւն իրենց ազգակից հաւատացեալներուն, որոնք ապագային իրենց գաղութը այցելելով երբ հոս բնակչութիւն հաստատեն, «եկեղեցիին» կը մնայ յափտենական եկեղեցի Հայոց Գաղութի ծառայութեան:
2. Անոնց, որոնց անունները հոս յիշուած են «տեղակալներն» ու «նուիրատուները», կը յայտարարեն թէ այս կառույցը կը նուիրեն իբր կամաւոր նուիրատուութիւն Հայոց Գաղութի ծառայութեան համար:
3. Հակառակ պարագային եթէ ապագային (որ չի վստահուիր), այս քաղաքի մէջ Հայոց կրօնքի ազատ պաշտամունքը կարելի չլլայ եւ յնուարտուի եւ կամ «Հայ Ազգը» միասնաբար նախընտրէ իր բնակչումը այս քաղաքի մէջ լքել եւ իր առեւտրականութեան համար ուրիշ երկիր փոխադրուի. նման կացութեանց համաձայն կարելի է եկեղեցին վաճառել:
4. Եկեղեցւոյ ծախման իրաւատուութիւնը միայն ու միայն կը պատկանի «Հայոց Արարատեան Պատրիարք Էքզիսթանի Եկեղեցւոյ»:

Ան՝ Հայոց Արարատեան Պատրիարք պատասխանատու է.

Ա. Նրա մահուն՝ իր յաջորդները, եկեղեցւոյ վաճառման նիւթական գումարը պէտք է պահեն, ապագային վերագործածելու Ամսթերամի Հայոց Գաղութի Մառայութեան համար:

Բ. Յատկապէս կառուցել նոր եկեղեցի մը կամ ուրիշ բան մը տեղւոյն վրայ, այնպէս, ինչպէս Պատրիարքը «Հայոց Գաղութի» համար լաւագոյնը կը նախատեսէ:

1 Հոլանդերէնից վերածնութիւնն ու թարգմանութիւնը եւ. Կիւսթեմ-Պալմենսն: Բնօրինակի նկարները տես աստ էջ 80, 84, 2, էջ 84, 84, 4, 5:

Տեղականներն ու նուիրատուները այս պայմանագրի համաձայն իրենց բոլոր անձնական իրաւասութիւններէն կը հրաժարին:

Ամէն ինչ ճշգրտուած է. Ամսթէրտամ. Առ ի ներկայութեան Petersen Johannes-ի եւ Pieter Viss-er-ի. որոնք իբր երաշխաւոր հոս ներկայացուած են:

Babagian di Sultanum

Pietro di Sarkis (Dit bovenstande is de tekenig van Murat di Sarkis⁴)

Ավեղ դի Մարոտա (Dit bovenstande is de tekenig van Aved di Marota)

Գասպարի Ընդունոսի որդի (Dit bovenstande is de tekenig van Gaspar di Andaranot)

Marut di Aved

Pannos di Seet

Ստեփաննոս դի Շարղալան (Dit bovenstande is de tekenig van Stefan di Schargalan)

Markus di Theodore

Սարհադ դի Ըստեփան - Sarhat di Stefan – (Dit bovenstande Persiaane en Nederduits is bijde gedaan door Sarhat di Stefan)⁵:

Nikolaas Theodore

Makartom di Jacob (1715)

Piri di Minasakan

Ես Մարգար դի Վարդանիս (Dit is tekening van Markar di Wartanis):

Pieter Abro

Petom di Azarmal

Յովանջան դի Մկրտում (Dit bovenstande is de tekenig van Ouwanjian di Mogertoum)

Յովանիս դի Ավետիֆ (Dit bovenstande is de tekenig van Johannes di Avitick)

Mos di Tigan

Սարգիս դի Ավետիֆ (Dit bovenstande is de tekenig van Sarkis di Avitik)

Արիստայկեսի որդի Գ[n]կչայ Բէկ (Dit bovenstande is de tekenig van Cochibech di Aristakis)

Ալայվէննց (Dit bovenstande is de tekenig van Jan Alberts)

Երկու եւ կէս տող անընթեմելի (Dit bovenstande is de tekenig van Daniel di Zakaria)

Pieter Aved

Joannis Di

Pieter Visser als getuige Quod attestor rogatus G. Vandergroi Arts

1. Cocshibeeck di Arastakis
2. Stefan di Schargalan
3. Piterus di Matos Abaro
4. Peterus di Sarkis
5. Petom di Asarmal
6. Babazan di Sultanom
7. Moegertom di Jacob
8. Sarad di Stefan
9. Johannes Moegertom Hirach
10. Johannes di Awitick
11. Agasatour di Matos
12. Satoer di Peterus
13. Lukas di Tigan
14. Owanzan di Mogertom
15. Awid di Marota
16. Marota di Awid
17. Gaspar di Andaranos
18. Piri di Minasakan
19. Johannes di Gassatoer
20. Sarkis di Awitick
21. Peter Awid
22. Josep di Egbel
23. Jacob di Saneri
24. Markris Theodoro
25. Martin Gregori
26. Markara di Wartannes
27. Hariton di Sagarias
28. Panos Set
29. Nasar van Leuwe
30. David di Piterus
31. Awid Moerat
32. Nicolaas Theodoro
33. Babazan di Markara
34. Gussick di Jacobzan
35. Calost di Piteros
36. Caspar di Awack
37. Daniel di Sagaria
38. Johannes di Lazaria
39. Mogertom Aunes
40. Albert Jansen

1. Cocshibeeck di Arastakis
 2. Stefan di Schargalan
 3. Piterus di Matos Abaro
 4. Peterus di Sarkis
 5. Petom di Asarmal
 6. Babazan di Sultanom
 7. Moegertom di Jacob
 8. Sarad di Stefan
 9. Johannes Moegertom Hirach
 10. Johannes di Awitick
 11. Agasatour di Matos
 12. Satoer di Peterus
 13. Lukas di Tigan
 14. Owanzan di Mogertom
 15. Awid di Marota
 16. Marota di Awid
 17. Gaspar di Andaranos
 18. Piri di Minasakan
 19. Johannes di Gassatoer
 20. Sarkis di Awitick
 21. Peter Awid
 22. Josep di Egbel
 23. Jacob di Saneri
 24. Markris Theodoro
 25. Martin Gregori
 26. Markara di Wartannes
 27. Hariton di Sagarias
 28. Panos Set
 29. Nasar van Leuwe
 30. David di Piterus
 31. Awid Moerat
 32. Nicolaas Theodoro
 33. Babazan di Markara
 34. Gussick di Jacobzan
 35. Calost di Piteros
 36. Caspar di Awack
 37. Daniel di Sagaria
 38. Johannes di Lazaria
 39. Mogertom Aunes
 40. Albert Jansen

31. Awid Moerat
 32. Nicolaas Theodoro
 33. Babazan di Markara
 34. Gussick di Jacobzan
 35. Calost di Piteros
 36. Caspar di Awack
 37. Daniel di Sagaria
 38. Johannes di Lazaria
 39. Mogertom Aunes
 40. Albert Jansen

**Ամստերդամի Սուրբ Հոգի եկեղեցու հիմնադրմանը մասնակից
երուսաղէմեան խնդրագրի եւ նոտարական արձանագրութիւնում
յիշատակուած անձանց համադրման փորձ**

Ալբերտ որդի Սաների ?	— Jacob di Saneri
Աղա Ասատուր որդի Մաթոսի	— Agasatour di Matos
Աղամալ որդի Մատուրի	—
Ավելդ դի Մարուդա	— Awid di Marota (Awid Moerat)
Ավետիկ որդի Զաֆարայ Զուլայեցի [Առթունեանց]	—
Ավետիկ որդի Յովանէ[ս]	—
Աւետ ?	—
Բաբաջան որդի Մարգարայի	— Babazan di Markara
Բաբաջան որդի Սուլթանում	— Babazan di Sultanom (Babagian di Sultanum)
Գալուստ որդի Պետրոսի	— Calost di Piteros
Գասպար որդի Ավակի	— Caspar di Awack
Գասպար Ընդհունոսի որդի	— Gaspar di Andaranos
Գոկշիբէկ որդի Արիստակէսի	— Cocshibeeck di Arastakis
Դանիէլ որդի Զաֆարիա	— Daniel di Sagaria (Daniel di Zakaria)
Դավիդ որդի Պետրոսի	— David di Piterus
Եղիսէ որդի Փիլիպոսի	—
Թարխան որդի Խօնայ Քանանի	—
Թօփչէց Յովանջան որդի Մայլջան Զուլեցի	—
Ղուկաս որդի Տիգ[ր]անի	— Lukas di Tigan
Ղուկասի որդի Ղարայխան	—
Մանուէլ որդի Աղամալի	—
Մարգարա որդի Վրթանէսի	— Markara di Wartannes
Մարկոս որդի Թէոդորի	— Markris Theodoro (Markus di Theodore)
Մարութա որդի Աւետի	— Marota di Awid (Marut di Aved)
Մարութ որդի Տէր Պաւլոսի	—
Մարտին որդի Գրիգորի ?	— Martin Gregori
Մկրտում որդի Յակոբի	— Moegertom di Jacob (Makartom di Jacob)
Մկրտում որդի Օհանէսի	— Mogertom Aunes
Մովսէս որդի Տիգ[ր]անի ?	— Mos di Tigan
Յարութիւն Գարագաշ Կ.Պօլսեցի —	—
Յարութիւն որդի Զաֆարի	— Hariton di Sagarias
Յոհաննէս Մկրտումի Հրաշ	— Johannes Moegertom Hirach
Յովանջան դի Մկրտում (Ովանջան որդի Մկրտումի)	— Ouwanjan di Mogertom (Owanzan di Mogertom)

Յովհաննէս Աղայվենեց	— Jan Alberts (Albert Jansen)
Յովհաննէս որդի Ասատուրի	— Johannes di Gassatoer
Յովհաննէս որդի Ղազարիայի	— Johannes di Lazaria
Յովհաննէս որդի	— Joannis Di
Յովսէփ որդի Էգբելի (Օվսէփ որդի Էղպէլի Կեսարեացի)	— Josep di Egbel
Յուսիկ որդի Յակոբջանի	— Hussick di Jacobzan
Յովանէս դի Ավետիփ	— Johannes di Awitick
Նազար որդի Լեվի (Ղեվի)	— Nasar van Leuwe
Նիկողայոս Թէոդորի (Թողորոսի որդի Նիկողոս)	— Nicolaas Theodore
Շավէլ որդի Սարհաղայ	—
Շատվոր որդի Պետրոսի ?	— Satoer di Peterus
Պետրոս Ավելի[սի]	— Peter Awid (Pieter Aved)
Պետրոս որդի Գուրգէնի	—
Պետրոս որդի Խո[նայ աղայ] Պօղոսի	—
Պետրոս որդի Կալարմաղի Խօջա աղայ Գիրենց	—
Պետրոս որդի Մաթոսի Աբրոյեան (Պետրոս որդի Աբրոյեան, Ապրոյեան Մաթէոս աղայի որդի Պետրոս)	— Piterus di Matos Abaro (Pieter Abro)
Պետրոս որդի Յովհաննէս Խօշկաշինցայ	—
Պետրոս որդի Սարգիսի, Պետրոս որդի Սարգսի Գիլանենց	— Peterus di Sarkis (Pietro di Sarkis)
Պետոմ որդի Ազարմալի?	— Petom di Asarmal (Azarmal)
Պետրոսի որդի Մատուր	—
Պետրոսի որդի Հայր[ե]թ	—
Պետրոսի որդի Նուրիջան	—
Պաղումի որդի Յովանէս	—
Պօղոսի որդի Մարութա	—
Սահաթմալ	—
Սարգիս որդի Ավետիկի	— Sarkis di Awitick (Sarkis di Avitick)
Սարհաղ դի Ըստեփան (Ըստեփանի որդի Սարհաղ Միլզաբէկէնց)	— Sarad di Stefan
Սարհատ	—
Սուքթանումի որդի Բաբ[ա]ջան	—
Ստեփաննոս դի Շարդալան, (Ստեփաննոս դի Շարդալան, Ստեփաննոս Շարդալանի որդի Էմ Շարդալանենց)	— Stefan di Schargalan
Փանոս որդի Սեթի	— Panos Set (Pannos di Seet)
Փիրի որդի Մնացականի	— Piri di Minasakan

Նկ. 3. Խնդրագիր Ա., Երուսաղեմեան օրինակը
(10 Յունիսի 1714 թ., ուղղուած Աղեմսանըր Ա. Զաղայեցի կաթողիկոսին, չափերը՝ 50,5x36սմ):

1. 1715
 2. 1715
 3. 1715
 4. 1715
 5. 1715
 6. 1715
 7. 1715
 8. 1715
 9. 1715
 10. 1715
 11. 1715
 12. 1715
 13. 1715
 14. 1715
 15. 1715
 16. 1715
 17. 1715
 18. 1715
 19. 1715
 20. 1715
 21. 1715
 22. 1715
 23. 1715
 24. 1715
 25. 1715
 26. 1715
 27. 1715
 28. 1715
 29. 1715
 30. 1715
 31. 1715
 32. 1715
 33. 1715
 34. 1715
 35. 1715
 36. 1715
 37. 1715
 38. 1715
 39. 1715
 40. 1715
 41. 1715
 42. 1715
 43. 1715
 44. 1715
 45. 1715
 46. 1715
 47. 1715
 48. 1715
 49. 1715
 50. 1715
 51. 1715
 52. 1715
 53. 1715
 54. 1715
 55. 1715
 56. 1715
 57. 1715
 58. 1715
 59. 1715
 60. 1715
 61. 1715
 62. 1715
 63. 1715
 64. 1715
 65. 1715
 66. 1715
 67. 1715
 68. 1715
 69. 1715
 70. 1715
 71. 1715
 72. 1715
 73. 1715
 74. 1715
 75. 1715
 76. 1715
 77. 1715
 78. 1715
 79. 1715
 80. 1715
 81. 1715
 82. 1715
 83. 1715
 84. 1715
 85. 1715
 86. 1715
 87. 1715
 88. 1715
 89. 1715
 90. 1715
 91. 1715
 92. 1715
 93. 1715
 94. 1715
 95. 1715
 96. 1715
 97. 1715
 98. 1715
 99. 1715
 100. 1715

նկ. 4. նոտարական արձանագրություն, SA-NA 6626, 7 Մայիսի, 1715թ., Ամստերդամ
 (փաստաթղթի վերջին ստորագրումը և նոտարի կողմից հաստատումը էջերից):

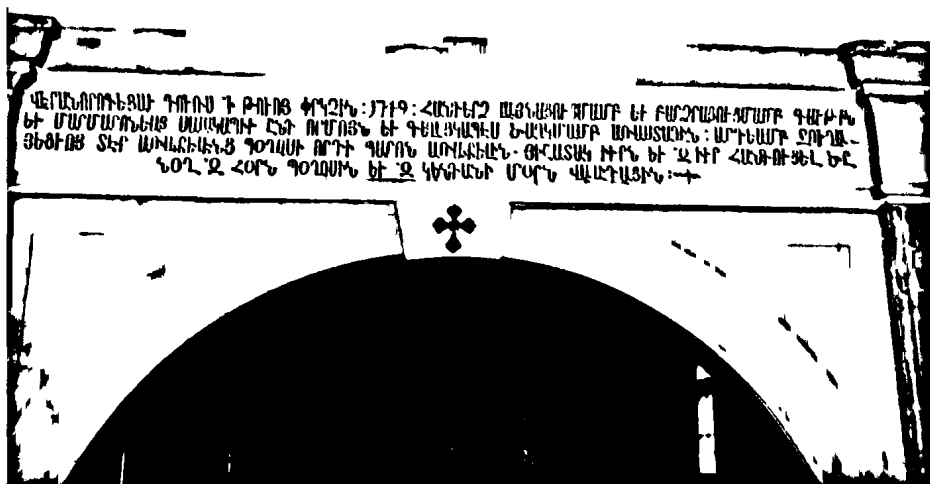
1715
 Die onderstaande is de verklaring
 van Jan de Koning
 1. 1715
 2. 1715
 3. 1715
 4. 1715
 5. 1715
 6. 1715
 7. 1715
 8. 1715
 9. 1715
 10. 1715
 11. 1715
 12. 1715
 13. 1715
 14. 1715
 15. 1715
 16. 1715
 17. 1715
 18. 1715
 19. 1715
 20. 1715
 21. 1715
 22. 1715
 23. 1715
 24. 1715
 25. 1715
 26. 1715
 27. 1715
 28. 1715
 29. 1715
 30. 1715
 31. 1715
 32. 1715
 33. 1715
 34. 1715
 35. 1715
 36. 1715
 37. 1715
 38. 1715
 39. 1715
 40. 1715
 41. 1715
 42. 1715
 43. 1715
 44. 1715
 45. 1715
 46. 1715
 47. 1715
 48. 1715
 49. 1715
 50. 1715
 51. 1715
 52. 1715
 53. 1715
 54. 1715
 55. 1715
 56. 1715
 57. 1715
 58. 1715
 59. 1715
 60. 1715
 61. 1715
 62. 1715
 63. 1715
 64. 1715
 65. 1715
 66. 1715
 67. 1715
 68. 1715
 69. 1715
 70. 1715
 71. 1715
 72. 1715
 73. 1715
 74. 1715
 75. 1715
 76. 1715
 77. 1715
 78. 1715
 79. 1715
 80. 1715
 81. 1715
 82. 1715
 83. 1715
 84. 1715
 85. 1715
 86. 1715
 87. 1715
 88. 1715
 89. 1715
 90. 1715
 91. 1715
 92. 1715
 93. 1715
 94. 1715
 95. 1715
 96. 1715
 97. 1715
 98. 1715
 99. 1715
 100. 1715

նկ. 5. նկ 4-ում պատկերված նոտարական արձանագրության դարձերեսը:

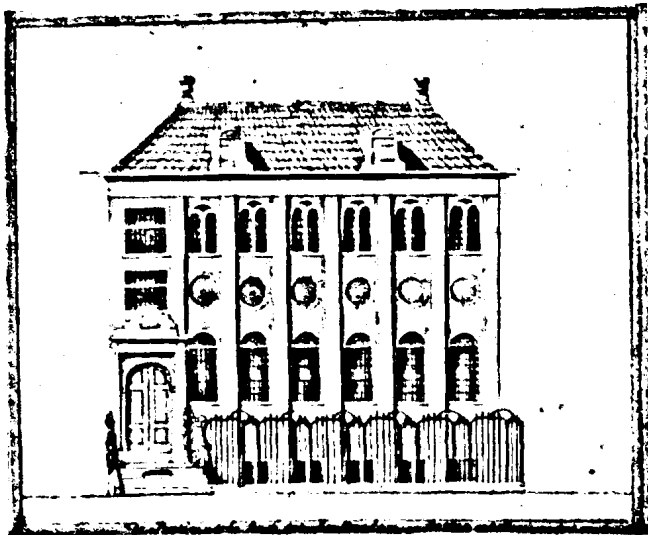
Նկ. 6. Յովհաննէս վարդապետ Ամասիացու վերանորագման արձանագրութիւնը (1749):

Արտաքին մուտքը. «ՎԵՐՄՍԻՆ ԵՆՈՐՈԳԵՑԱԻ ԴՈՒՌՈՒ Ի ԹՈՒՒՆ ՀԱՅՈՑ ՌՃՂԸ. (1749) ՀԱՆԴԵՐՁ ԱՍՏԻՃԱՆՈՔ: ՎԵՐԻՆ ԵՒ ՆԵՐՔԻՆ ԵՐԻՒՔ ԼՈՒՍԱՄՏՈՔ: ԾԱԽԻՒՔ Ի ՍՈՅՆ Ս[ՈՒՐ]Բ. ՀՈԳԻ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ ՍՊԱՍԱՌՈՐԻ: ՄԻՆԱՍԻ ՈՐԴԻ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ԱՄԱՍԱՅԻՈՑ: Ի ՎԵՇՏԱՍԱՆ ԵՐՈՐԴՈՒՄ ԱՄԻ ՍՊԱՍԱՌՈՐՈՐԹԵԱՆ ԻՐՈՑ: ՅԻՇԱՏԱԿ ԻՐԻՆ ԵՒ ԶԻՐ ՆԵՋԵՑԵԱԼ ԾՆՅՈՂԱՅՆ»:

Նկ. 7. Ջուղայեցի վաճառական Առաքել տե՛ր Առաքելեցի նորոգած ներքին աղօթատեղին (1749):

Ներքին մուտքը. «ՎԵՐԱՆՈՐՈԳԵՑԱԻ ԴՈՒՌՈՒ Ի ԹՈՒՈՑ ՓՐԿՁԻՆ :1749: ՀԱՆԴԵՐՁ ԼԱՅՆԱՑՈՒՑՄԱՄ ԵՒ ԲԱՐՁՐԱՑՈՒՑՄԱՄ ԳԱԹԻՆ ԵՒ ՄԱՐՄԱՐՈՆԵԱՅ ՍԱԱԿԱՊԻՒ ԸՆԴ ՈՐՄՈՑՆ ԵՒ ԳԵՂԵՑԿԱՊԷՍ ԾԱՂԿՄԱՄ ԱՌԱՍԱՍՂԻՆ: ԱՐԴԵԱՄ ԶՈՒՂԱՅԵՑԻՈՑ ՏԵՐ ԱՌԱՔԵԼԼԵՑ ՊՕՂՈՍԻ ՈՐԴԻ ՊԱՐՈՆ ԱՌԱՔԵԼԻՆ. ՅԻՇԱՏԱԿ ԻՐԻՆ ԵՒ ԶԻՐ ՀԱՆԳՈՒՅԵԱԼ ԾԵՆՅՈՂ ԶՕՐՆ ՊՕՂՈՍԻ ԵՒ ԶԿԵԴԱՆԻ ՄՕՐՆ ՎԱԽԴԱՅԻՆ»:

Նկ. 8. XVIII դարի գծանկար (1749-1800):

Նկ. 9. Սուրբ Հոգի եկեղեցու ներքին տեսքը, 1783թ.:

Նկ. 10. Սուրբ Հոգի եկեղեցին 1786-ին: Հեղինակ՝ Pierre Fouquet Junior (1729-1800):

Նկ. 11. Սուրբ Հոգի եկեղեցին 1755-ին: Հեղինակ՝ Jan de Beijer (1703-1780):

Նկ. 12. Մուր չոգի եկեղեցին 1755-ին (?): Հեղինակ՝ Jan de Beijer (1703-1780):

Նկ. 13. Մուր չոգի եկեղեցին այսօր (լուսանկարը՝ ի. Կիրեղեան-Պալբենյանի, 20.11.2016):

տացն: Եւ եւս վասն ընդդիմութեան երկա-
բնակաց, որ հետեւին ըստ մտացածին քանից
իրեանց եւ ոչ ըստ աւանդութեան սրբոց հոգի
ընկալ հարցն»: Միալ է հեղինակի տեսակէտը,
որ «Վեներտիկի Միսիթարեանները երբեք չեն
ըսած, թէ հայերը քաղկեդոնական եղած են, այլ
միշտ ըսած են, որ հայոց վարդապետութիւնը
Քաղկեդոնի վարդապետութեան չի հակասեր»: Եթէ
հեղինակը հաւատում է իր ասածին, ապա
ինչու՞ դարեր շարունակ հայ եկեղեցին համար-
ւեց «Միաբնակ» Միսիթարեան հայրերի կող-
մից: Հեղինակը այս կէտում եւս զբաղեցնում է
ընթերցողին բառախաղութեամբ՝ ներս ապրդեցը-
նելու համար մի անճշտութիւն: Հեղինակին
պիտի առաջարկէի մի անգամ եւս կարդալ
Կարապետ Եպիսկոպոս Տէր-Սկրտչեանի
«Բնութեան Խնդրի ցկատմամբ մեր եւ
Միսիթարեան Հայրերի ունեցած հայեացքը»
(Արարատ 1896, էջ 155-164; 353-364) ընդար-
ձակ յօդուածը, որտեղ հեղինակը գրում է որ
թէւ Միսիթարեան միաբանութիւնը «իր
կարողութեան չափով աշխատել է ազգայ-
նական տարրը ամուր պահել կաթոլիկ
հայրութեան մէջ», բայց նրանց «այնու ամե-
նայմիւ մեծապէս նպաստել են մեր եկեղեցոյ,
մեր ամբողջ պատմութեան մասին սխալ
գաղափարներ տարածելուն՝ այդ է, որ
ամուրանալի է ըստ մեզ, որ մենք մի քանի
գծերով պետք է ապացուցանել աշխատենք»:
Յօդուածի հեղինակը իր գրութեան առաջին
մասը արարտում է այս մեծահոգի խնդրանքով.
«Կրօնական խնդիրները պարզելը կրօնական
քննամտութիւն սերմանել չի նշանակում: Քրիս-
տոս է եղբայրութիւն բառի հեղինակը, եւ Նորա
ոգով, Նորա ճշմարիտ վարդապետութիւնը
հասկանալ աշխատել եղբայրատեցութիւն չէ»
(«Երկերի Ժողովածու» Պրակ Ա., Մայր Աթոռ
Ս. Էջմիածին, 2008, էջ. 129-130): Հեղինակի
այս խօսքերն ուղղուած են Միսիթարեան միա-
բանութեան ներկայացուցիչ Ա. Չամչեանին,
Աղէք. Պալենեանին, Վարդան Հացունուն,
Լ.Կոզեանին եւ այլոց: Իսկ Սուրբաա Վրդ.
Պարոնեանը, նախկին Միսիթարեան Միաբա-
նութեան անդամ, իր «Քաղկեդոնեան ժողովը
եւ Հաւաստանեայց Եկեղեցի» գրախօսակա-
նում նուիրուած «Վարք Միսիթարայ Աբբայի»
(Վեներտիկ, 1901), հանգում է հետեւեալ եզրա-
կացութեան «այլ եւս հակասանալի չ'երեւիր թէ
ինչպէս Հայաստանեայց Եկեղեցին, ուղիղ
վարդապետութեան մէջ ըլլալով, կրնար մեր-
ժած ըլլալ գձաղկեղոն եւ գԼեւոն շատ

օրինաւորապէս, եւ թէ այդ մերժումն ոչ
թիրիմացութիւն էր եւ ոչ տգիտութիւն, այլ
յամառութիւն, որ է Հաստատամտութիւն
այսինքն՝ այն ազգային ոգին, որ պինդ, ամուր
եւ հաւատարիմ մնալ եւ պահպանել կը սիրէ
հայրենատուր աւանդութիւնները» («Բանա
սեր», 1900, էջ. 34): «Այն դիրքը, որ այսօրուս
Պապը ընդգծում է թէ՛ «որեւէ հաւանական»
միութեան պարագային միայն հաւատքի
միութիւնն է առանց ուրիշ որեւէ պահանջի, ոչ
աստուածաբանական եզրաբանութեան, ոչ
կանոնական իրաւակարգի». սա մի սկզբունք
էր, որ 800 տարի առաջ բանաձեւել էր հայ
եկեղեցու եռամեծ հայրապետ Ներսէս Շնոր-
հային եւ իրաւացի է հեղինակը իր կարծիքի
մէջ, որ միութեանական շարժումը եկեղեցիների
մէջ չի հասել Շնորհայի խորութեան եւ
անկեղծութեան. եւ մի գուցէ այդ է պատճառը,
որ հայ հասարակութեան մէջ այդ հռչակումը
չունեցաւ ակնկալիք արձագանք:

Միսիթար Սեբաստացին իր «Քրիստո-
նէական Վարդապետութիւն եւ Այբբենարան»
(Վեներտիկ, 1750) գրքում տեղադրում է «այբբե-
նարան ի յուսումն մանկանց հաւատասցելոց»,
որը արարտում է «Փրկութիւն» բառի «Փ»
տառով, որին ընկերակցող պատկերը ներ-
կայացնում է «Արարատ» լեռը եւ Նոյեան»
տապանը այս բնաբանով. «Արտաբոյ Հռոմէա-
կան Եկեղեցոյ չիք Փրկութիւն»: Այս է Հայ
Միսիթարեան հայրերի անկեղծութեան չափը:
1862թ. Վիեննայում Միսիթարեան տպարանից
լոյս տեսած «Ժամակարգութիւն եկեղեցոյ
Հայաստանեայց ըստ կարգաւորութեան սրբոց
թարգմանչաց եւ այլոց սրբոց հարց մերոց»
վերնագիրը եւ բովանդակութիւնն իրար չեն
համապատասխանում: Այստեղ եւս «սպըր-
դած» են որոշ խեղաթիւրումներ: Օրինակ
Ներսէս Շնորհալու շատ սիրելի «Առաւօտ
Լուսոյ» երգի «Բխումն ի Հօրէ, բխես ի
հոգոյս» բառերը դարձրել են «Բխումն ի Հօր
եւ յորդոյ բխես ի հոգոյս», իսկ Առաջ
Հինգշաբթիի «Մանկկան» շարականի առաջին
տողի բառերը «Այսօր կանգնեցաւ աւազան
մկրտութեան ի թողութիւն մեղաց», դարձրել են
«Այսօր կարգեցաւ օրինակ խոնարհութեան ի
յողորութիւն վարաց մերոց»:

Ղպտի եկեղեցու աստուածաբանու-
թեան հմուտ մասնագէտ Ֆիլիպպէ Լուիզիէրը
(Philippe Luisier SJ) իր «il miasifismo, un termine
discutibile della storiografia recente. Problemi teo-
logici ecumenici [Cristerianesimo nella Storia, 34

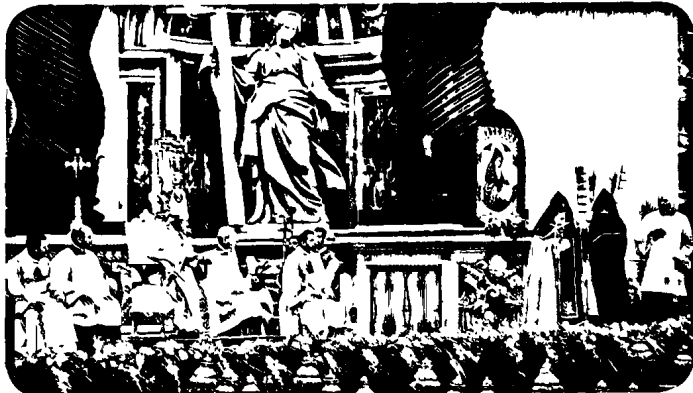
(12013), 299-310] յօդուածի մէջ քննարկում «Միաբնակ» (Monophysite) եզրոյի կիրառումը էկումենիկ բանակցութիւնների շրջանակներում եւ առաջարկում կիրառել «miaphysite» տերմինը: Այս յօդուածը բազմաթիւ այլ աստուածաբանների ուշադրութեան առարկան դարձաւ եւ բազմաթիւ անդրադարձումներ հրատարակեցին նոյն ամսագրում: Դրանցից մէկը Dietmar W. Winkler-ի յօդուածն էր, որտեղ հեղինակը արտայայտում է տեսակէտ, որ Քաղկեդոնի ժողովի դաւանաբանական որոշումների հակադրողներին սխալ է անուանել Միաբնակ (Monophysite): Տարիներ շարունակ աստուածաբանական շրջանակներում ճիգ է արուել տարբերութիւն դնել իրական Միաբնակների, այսինքն Եւտիքէի հետեւողների միջեւ եւ նրանց, որոնք կառչել են Կիրեղ Աղեքսանդրացու «մի բնութիւն» բանաձեւումին: Ըստ այս հեղինակի, էկումենիկ բանակցութիւնների ոլորտում ամենաընդունելի տերմինն այսօր պէտք է համարել «Miaphysitism»:

Բաբի Վարդէան իր 'Mia Physite Christology and the Oriental Orthodox Churches' (vol.37,2016, pp.31-44) գրում է, որ Քաղկեդոնի ժողովին հակառակորդներին կոչեցին «միաբնակներ» կամ «Եւտիքէականներ» ենթադրելով, որ նրանք հետեւում են Եւտիքէի հերետիկոսութեան, մինչդեռ նրանք ճշգրիտ էին, թէ՛ վերջինս եւ թէ՛ նրա ուսմունքը: Արեւելեան եկեղեցիների համար Կիրեղ Աղեքսանդրացու բանաձեւումը «մի բնութիւն բանին Մարմնացելոյ», ամենայարմար լեզուաբանական բանաձեւումն է՝ Քրիստոսի մէջ մարդկային եւ աստուածային բնութիւնների կատարեալ միութիւնը արտայայտելու համար

Քրիստոս կատարեալ մարդ է եւ կատարեալ Աստուած, բայց միութիւնից յետոյ մարդացեալ «Բանը հեղինակն է Քրիստոսի ողջ գործունէութեան»: Արեւելեան եկեղեցիները երբեք չեն կիրառում 'monophysis', եզրը, այլ գործածում են «miaphysis»-ը՝ Կիրեղեան իմաստով: Քաղկեդոնականների եւ ոչ-Քաղկեդոնականների միջեւ տեղի ունեցած երկխօսութիւնների ողջ ընթացքում, սկսած 1960 թ., ձգտել են այս հասկացութեանը: Իսկ Սեբաստիան Բրոկն իր պատասխան յօդուածի մէջ 'Miaphysite, not monophysite' (Vol.37,2016 45-54) գրում է, որ թէեւ Լուիզիերն իր բոլոր վիճարկումներով արդարացի է 'miafisismo' եզրի կիրառութեան առնչութեամբ, սակայն էկումենիկ տեսանկիւնից, 'miaphysite', 'miaphysism' եզրերը կարելի էր դնել ունեն ըրիստոսաբանական երկու դիրքերի տարբերութիւնները շեշտելու եւ լուրջ անհասկացողութիւններից խուսափելու համար:

Լեւոն Արքեպիսկոպոս Զեքեանի այն դիտողութիւնը, թէ Գրիգոր Նարեկացու «Տիեզերական Վարդապետ» հռչակելը «ամենմար անցաւ՝ առհասարակ մեր հայ հասարակութեան մէջ, նոյնիսկ մտաւորականութեան, նոյնիսկ քերես երբեմն, հոգեւորականութեան մէջ», անկեղծութեան պակասի պատճառով էր: Ժամանակն է Միսթարեան Ուխտի միաբանները յստակեցնեն որոշ բառաձեւումների իսկական իմաստները՝ «եկեղեցոյ Հայաստանեայց ըստ կարգաւորութեան սրբոց Թարգմանչաց» կամ «մեր հասարակութեան» ո՞ր «Հայատանեայց եկեղեցոյ» եւ ո՞ր հասարակութեան» մասին է խօսքը:

Լոնտոն

Ս. Գրիգոր Նարեկացիի «Տիեզերական Վարդապետ» հռչակումը Վատիկանի մէջ

ՄԻՆՉԵՒ ԼՈՁԱՆ ԵՒ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՏՈՒԻՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Պատմական մամակ մը (*)

Գաբրիէ Է. Նորատունկեան ծնած է Նոյեմբեր 6-ին, 1852, Կ. Պոլիս եւ մահացած 1936-ին Փարիզ: Ան Օսմանեան Կայսրութեան ամենէն բարձր պետական պաշտօնատարներէն մէկն էր: 1908-ին առեւտրի մախարարն էր, իսկ 1912-1913 Կայսրութեան Արտաքին Գործոց մախարարը: Ծնողները Սեբաստիոյ շրջանի յայտնի Ակն բաղաբէն գաղթած էին Կ. Պոլիս: Աւարտած է Փարիզի Որդւոնի համալսարանի իրաւագիտութեան բաժինը, այնուհետեւ College de France-ի քաղաքական գիտութեանց բաժինը: Գաբրիէ Նորատունկեան ջըմ ջատագով մըն էր Հայկական անկախ հանրապետութեան մը տեղծման: Հայկական կողմը ինք ներկայացուցած է Լոզանի խորհրդածողովին, ուր ինչպէս գիտենք, հայ ժողովուրդը լրտեսաւ իր քախտին դաշնակից ուժերու կողմէ: Կեանքի վերջին շրջանին ան Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան փոխ-մախագահն էր:

[Մեքենագիր]

10 Հոկտեմբեր 1921

Ամենապատիւ
Տէր Զաւէն Ա. Սրբեայիսկոպոս
Պատրիարք Հայոց Թուրքիոյ
Կ. Պոլիս

Ամենապատիւ Ս. Հայր.

Ինչպէս յայտնի է Ձերո Բարձր Սրբազնութեան, Ամերիկա ուղևորութեանս յոգնութենէն կազդուրուելու համար Օգոստոս ամսոյ վերջերը Էմսի ջուրերը գացած էի, երբ Ազգերու

Ընկերակցութեան տարեկան Ընդի. Ժողովոյ նստաշրջանին բացման պատճառաւ հարկադրուեցայ Փարիզ վերադառնալ եւ ասկէ ալ փութով Ժնեւ անցնիլ: Պատուիրակութեան որոշմամբ Պ. Պապաջանեան Սեպտ. 2-ին արդէն մեկնած էր Ժնեւ, մասնակցելու համար Հայաստանի Միջազգային Դաշնակցութեան համաժողովին, որ նոյն քաղաքը գումարուած էր: Իսկ Տեար Սիմապեան Փարիզ կը մնար, Պատուիրակութեան գործերով զբաղելու համար: Ժնեւ կը գտնուէին նաեւ Տեարք Ահարոնեան եւ Վարդանեան, որոնց Սեպտեմբեր 21-ին միացաւ նաեւ Տեար Խատիսեան:

Այժմ վերադարձած ըլլալով Փարիզ, կը փութամ ամփոփ կերպով մը տեղեկութիւն տալ մեր ազգային խնդրոց շուրջը Ժնեւ տեղի ունեցած անցուդարձերուն վերաբերմամբ:

Գիտք մնշուշտ, Ս. Հայր, որ Ազգերու Ընկերակցութեան ներկայ տարուան օրակարգին վրայ Հայկական խնդիրը տեղ չունէր մախապէս: Պ. Ահարոնեան առ այս կանուխէն հարցուն ուղղած էր Ընկերակցութեան Ընդհանուր Բարտուղար Պ. Տրիմօնի եւ պատասխան ստացած թէ Արեւելքի շփոթ ու անստոյգ կացութեան հետեւանօք Հայկական խնդիրը դուրս կը մնար, եւ թէ ըստ Ներքին կանոնագրքի, օրակարգ անցընել տալու համար անհրաժեշտ էր որ Ընկերակցութեան անդամ տերութեանց պատգամատրները առաջարկ բերեն այդ մասին: Առ ի մախատեսութիւն Պ. Ահարոնեանի հետ պէտք տեսած էինք որ Ձեր Ամենապատուութեան, Համազգային Ժողովոյ եւ Գաղութներու կողմէ այդ դիմումներ տեղի ունենան Ժնեւ, Ազգերու Ընկերակցութեան: Ետքէն հասկցուեցաւ որ Ներքին Կանոնագրին տրամադրութեան համաձայն, մմանօրինակ դիմումներ բաւական չեն խնդիր մը օրակարգ անցընել տալու համար, եւ նոյն իսկ Համազգային Ժողովոյ հեռագիրն ալ չէր տալուած եւ անդամներուն բաժնուած:

Սիւս կողմէն ըսուեցաւ ինձ թէ Լորտ Ռուպերթ Սէսի, անգլիացի երեսփոխան Պ. Անիւրին Ուիլիամսի յայտնած էր որ այս նստաշրջանին միտք չունի ի նպաստ մեզի խօսք առնելու, եւ առ այս պատճառ ցոյց տուած էր սա պարագան թէ մախորդ տարի Պ. Ահարոնեան, իրեն հետ ունեցած խորհրդակցութեանց ընթացքին շատ տաք չէր վերաբերուած «Մանտա» ի խնդրին նկատմամբ:

Արդէն առ հասարակ մեր անգլիացի բարեկամները, ընդ որս «Պրիքիշ-Արմենիա»ի

անդամները, վարանոտ ընթացք մը ունէին, նկատելով որ հայկական խնդիրը եթէ ուղղակի իրենց կողմէ պաշտպանուէր, կարելի էր որ Արեւելքի մէջ Անգլիոյ հակամարտ քաղաքականութեան մը հետեւող պետութեանց պատգամաւորներ հակառակէին նաեւ Հայաստանի համար եղած առաջարկութեանց, պարզապէս անգլիական աղբիւրէ բոխած ըլլալուն համար: Ունա՞նք ալ այս վարանոտ ընթացքին մղուած էին սա պատճառաւ որ Ազգերու Ընկերակցութեան Գործադիր Խորհուրդը, հակառակ անցեալ տարուան Ընդհ. Ժողովին յանձնարարութեան, իր ընդհանուր տեղեկագրին մէջ ու է տառաջարկ չէր բերած հայկական հարցին նկատմամբ: Հետեւաբար, չէին համարձակեր խնդիրը արծարծել, աչքի առջեւ բերելով նաեւ Արեւելքի իրաց անստոյգ դրութիւնը:

Հարկ եղաւ ուրեմն սա համոզումը գոյացնելու որ եթէ այս տարի բոլորովին լռութիւն պահուէր Ընդհ. Ժողովոյ մէջ, Հայ ժողովուրդը իրաւամբ սրտաբեկութեան պիտի մղուէր, եւ թէ միւս կողմէ այդ լռութիւնը կրնար նաեւ անմապաստ ազդեցութիւն մը ունենալ հաշտութեան բանակցութեանց վրայ:

Այս տեսակէտներուն նկատմամբ կարծիքի փոխանակութիւններ ունեցանք մէկ կողմէ Լորտ Ռուպէր Սէսիլի, Պ. Ֆիշերի, Փրոֆ. Կիլպէր Սըրրէյի եւ Հելլէն, Ֆրանսական, Պելժ, նաեւ ուրիշ պետութեանց պատգամաւորներու, եւ միւս կողմէ Հայաստանի Միջազգային Դաշնակցութեան անդամներուն հետ աշխատելով մտքեր նախապատրաստելու եւ մէկուն եւ միւսին կատարելիք ջանքերը միակ գործնական կէտի մը վրայ կենդրոնացնելու համար:

Սեպտեմբեր 9-ին մեր անգլիացի բարեկամները կազմակերպեցին մեծ նախաճաշ մը, նախագահութեամբ Անգլիական պատգամաւոր եւ Հանր. Կրթութեան նախարար Պ. Ֆիշերի, հրաւիրելով նաեւ մեզ: Ներկայ էին Լորտ Ռուպէր Սէսիլ, Տոքթ. Նանսէն, Պելժ պատգամաւոր ծերակուտական Պ. Լաֆոթէն, Պ. Նավիլ եւ 20-ի չափ յայտնի Անգլիացի եւ Զուիցերիացի քաղաքական անձնաւորութիւններ: Պ. Վիքրի, որ նոյնպէս հրաւիրուած էր, շատ ստոյգ կերպով մը նկարագրեց Հայաստանի սովահար վիճակը, որուն նկատմամբ եղած կարգադրութեանց մասին կը գրեմ աւելի անդին:

Պատուիրակութիւնս, Ազգերու Ընկերակցութեան մատուցելու համար, նախապէս

պատրաստած էր ընդարձակ յիշատակագիր մը ընդհանուր Հայկական իրերու մասին, Յիշատակագիր, որուն էութեան համեմատութեան յայտնած էին նաեւ Պ. Ահարոնեան եւ ընկերները [7], եւ որուն մէջ «Մասնա»ի, ինչպէս կազմուելիք Ազգային Տան անունով ըլլալիք փոխաւորութեան խնդիրները կը բռնէին այն աւագ կարեւորութիւնը զոր ունէին իրապէս, քանի որ այս խնդիրներու լուծումէն կախուած է Ազգային Տան հաստատութիւնը: Յիշատակագրին մէջ նոյնքան կարեւոր տեղ մը բռնած էր նաեւ Ազգերու Ընկերակցութեան կողմէ ընտրուելիք եւ յայտնապէս Ազգային Տան խնդրով զբաղելու պաշտօն ունեցող Մնայուն Յանձնաժողովի մը կազմութեան պահանջը:

Ժնեւի մէջ սակայն, ընդհանուր տրամադրութիւնները եւ առ հասարակ Արեւելքի իրաց անորոշ դրութեան բերմամբ գոյացած վարանոտ ընթացքը տեսնելով, որոշեցինք Յիշատակագիրը չտալ:

Երկու Եակակ պատճառներ մանաւանդ մեզ մղեցին այս որոշման յանգելու:

Նախ որ, ժամանակին ու պայմաններուն փափկութիւնը նկատի առնելով, սխալ մը պիտի ըլլար մեր կողմէ, ներկայացնել այս տեսակ պահանջներ, որոնք մերժուէին կամ Ազգերու Ընկերակցութիւնը կ'ազնոջ պետութեանց պատգամաւորներուն կողմէ ստուար մեծամասնութեամբ չ'իրացուէին:

Երկրորդ, նկատի առինք նաեւ այն պարագան թէ Ազգերու Ընկերակցութեան տարեկան Ընդհ. Ժողովին իրաւասութիւնները զաղափարական արտայայտութիւններ անդին չ'են անցնելու, թէ Ընդհ. Ժողովը աւելի իղծեր բանձնաւելու կոչուած [8] քան պարտադիր գործնական որոշումներ վճռելու: Այս վերջին իրաւասութիւնը կը պատկանի Ընկերակցութեան Գործադիր Խորհրդին որ տարուան ընթացքին պարբերաբար կը գումարուի եւ իրաւունք ունի ոչ միայն Ընդհ. Ժողովէն իրեն յղուած իղծերուն գործադրութեան միջոցներով զբաղելու, այլ նաեւ իր սեփական նախաձեռնութեամբ ալ ինչ ինչ որոշումներ տալու եւ կարգադրութիւններ ընելու:

Եւ որովհետեւ Մնայուն Յանձնաժողովի մը խնդիր, իբր նախնադրութիւն Գործադիր Խորհրդին իրաւասութեանց մէջ, Պ. Վիլհամի միջամտութեան վրայ մէկդի բողոքած էր անցեալ տարուան Ընդհ. Ժողովին կողմէ, կարծեաց մէջ շփոթութիւն առաջ չ'երելու համար, մեր Յիշատակագիրը նախապէս

հաղորդեցինք Լորտ Ռուպեր Մեսիկ, Մըրրէյի, Պ. Լաֆօնթէնի եւ «Պրիքիշ-Արմենիա»-ի անդամներուն, որուն վրայ որոշուեցաւ որ Փրոքֆ. Մըրրէյ առաջարկ ներկայացնէ մի միայն Ազգային Տան խնդրին համար, ինչպէս ըրաւ Մեպտեմբեր 12-ին, բարեբախտ պայմաններու մէջ, բանաձեւով մը, որուն օրինակը յարակից ուրիշ թուղթերու հետ պիտի ստանանք առանձին ծրարով, ներփակեալ ցուցակին համեմատ: Փրոքֆ. Մըրրէյի բանաձեւը Մեպտեմբեր 15-ին յղուեցաւ 6-րդ Յանձնաժողովին, որ օր մը վերջ միաձայնութեամբ ընդունեց եւ Ընդի. Ժողովին ներկայացուց որոշում մը, որուն տեղեկաբերն էր Լորտ Ռուպեր Մեսիկ, եւ որով Ընդի. Ժողովին կողմէ հրաւեր կ'ուղղուէր Ընկերակցութեան գործադիր Խորհրդին պնդել Գերագոյն Խորհրդին մօտ, որպէս զի Թուրքիոյ հետ կ'ընդունէր դաշնագրին առթիւ միջոցներ սահմանուին նոյն դաշնագրի մէջ, Հայաստանի ապագան ապահովելու եւ մասնաւորաբար թրքական գերիշխանութենէն բացարձակապէս անկախ Հայ Ազգային Տուն մը ստեղծելու համար:

Յայտնի է որ Ընկերակցութեան Ընդի. Ժողովը միաձայնութեամբ իւրացուց 6-րդ յանձնաժողովին այս որոշումը:

Անցողակի կը յիշեմ, առ ի տեղեկութիւն Հանր. Պատուիրակութիւնը Ընկերակցութեան ընդի. քարտուղարութեան ուղղեց Յիշատակագիր մը, որուն եզրակացութեանց մասին մեր համեմատութեան պէտք տեսած էր, ինչ որ չլուացանք, հարկ եղած փոփոխութիւնները ընդունել տարով իրենց: Այդ Յիշատակագիրը սակայն, մնամօրինակ խնդրագիրներու պէս, չտպագրուեցաւ եւ հետեւանք չունեցաւ:

Կը յիշեմ այս առթիւ նաեւ այն վերապահութիւնը, զոր Ընկերակցութեան Ընդի. Ժողովին մէջ Ֆրանսական կառավարութեան Ա. Պատգամաւոր Լեոն Պուրծուա ըրաւ Ազգային Տան եւ զանգահարեց իրեն: Այդ առթիւ չծածկեցի իրմէ թէ Հայոց համար բացարձակապէս անկախ Ազգային Տան մը որոշումը Յանձնաժողովին մէջ ընդունուած ըլլալով նաեւ ֆրանսական Պատգամաւորութեան անդամներէն ծերակուտական Պ. Ռէյնալի կողմէ, մեզի համար բոլորովին անսպասելի էր նոյն որոշման դէմ որեւէ վերապահութիւն Ֆրանսական Ա. Պատգամաւորին կողմէ: Թունեցի նաեւ կարգ մը նախընթացներ, որոնք բնաւ տեղի չէին բոլոր որ Ազգերու Ընկերակցութեան մէջ, կամ Ընկերակցութեան կողմէ

որեւէ վերապահութիւն ըլլար Հայոց համար անկախ Ազգային Տան մը հաստատման խնդրին նկատմամբ: Առաջին եւ հիմնական նախընթաց մը, նոյն ինքն Ազգերու Ընկերակցութեան Դաշնաթուղթին 22-րդ Յօդուածն էր, որ Հայոց այդ անկախ Ազգային Տան սկզբունքը հռչակող անդրանիկ վաւերագիրն է, եւ երկրորդ, Գերագոյն Խորհրդոյ Լոնտոնի նստաշրջանի ընթացքին Թուրք Պատուիրակութեան եղած գեղեցումը ի մասին այն որոշման որ պարբերութիւն մը կը պարունակէր Թուրքիոյ Հայկական հողամասերուն Հայաստանի կցուելուն նկատմամբ, ինչ որ կը ճշանակէ թէ այդ միացմամբ նոյն հողամասերը այլեւս չէին կրնար որեւէ կապ ունենալ Թուրքիոյ հետ: Չմոռցաւ տակաւին յիշեցնելու, կարելի եղած փափկութեամբ, Ֆրանսայի յանձնառութիւնները մեր ազգին նկատմամբ, որոնք եղած էին ի զին անհաշուելի զոհողութեանց, եւ ինչ ինչ ուրիշ իրաւունքներ զորս ձեռք բերած էինք Դաշնակիցներու դատին համար մեր կրած այն մեծ կորուստներով, լաւագոյն, մանաւանդ արեւի արդար եւ պատերազմի ընթացքին հռչակուած մեծ սկզբունքներուն անկի պատշաճ եղանակով մը կարողարելու Հայ ժողովրդին ազատագրութեան անառարկելի խնդիրը:

Պ. Պուրծուա շատ զգացուեցաւ: Կը միտիմ հաւատալու որ մասնաւոր դիտումով մը չէր ըրած այդ վերապահութիւնը, այլ գրեթէ մեքենաբար, ապահովաբար անսալով իր պաշտօնակիցներէն մէկուն կողմէ եղած թելադրութեան մը: Այս մտածման կը մղուիմ անոր համար որ քանի-քանի տեղ կրկնեց անկեղծութեան յայտնի շեշտով մը թէ երբեք մտքէն չէր անցուցած Հայոց համար Ազգային անկախ Տան մը խնդրին եւութիւնը ժխտել եւ թէ իր վերապահութիւնը լոկ ձեւին համար էր: Աւելցուց նոյն ատեն թէ Հայերը պէտք է վստահ ըլլան Ֆրանսայի համակրութեան եւ բարեկամութեան վրայ եւ թէ ամէն անգամ որ առիթ ներկայանայ Ֆրանսա չպիտի վարանի իր գործնական պաշտպանութիւնը ընծայելու Հայ ժողովրդին արդար դատին բարեյաջող լուծման համար:

Տարակոյս չկայ թէ չէինք կրնար ասկէ անելն եւ կամ հրապարակային յետս կոչում սպասել իրմէ: Արդէն, եթէ ուշադրութեամբ նկատի առնէք նոյն նիստին ատենագրութիւնը, որմէ օրինակ մը կը որդեկան Զերդ Անեմապատութեան, պիտի տեսնէք որ իր ըրած

վերապահութիւնը ոչ այնքան հիմնական բացարձակ պահանջման մը, որքան անցողակի դիտողութեան մը բնոյթն ունի, եւ շատ հաւանական չէ որ ազդէ յառաջիկայ գործողութեանց վրայ:

Ժմեի, մեր աշխատութեան առարկայ դարձած խնդիրներէն կը յիշատակեմ Հայ Հանրապետութեան սահմաններուն մէջ տիրող սովին դարման մը տալու համար կատարած ջանքերը, որոնք սրտապնդիչ արդիւնքի մը յանգեցան շնորհիւ Ամերիկեան Նպաստամատոյցի ընդհանուր քարտուղար Պ. Վիքրիի եւ Տոքթ. Նանսէի ընծայած հոգատար աջակցութեան: Ազգերու Ընկերակցութեան Ընդ. Ժողովը որոշեց որ Հայաստանի ալ բաժին հանուի ըլլալիք ընդհանուր օգնութեան պահուն: Այդ որոշման գործադրութիւնը բողոնեցաւ Տէրութեանց, որոնք Ռուսիոյ սովելոց այս հրատապ խնդրին համար մօտերս Պրիքսէի մէջ պիտի գումարեն յատուկ ժողով մը: Առ այս պէտք եղած յանձնարարութիւնը ըրիք Պրիքսէի Հայկական «Պիո»-ին ՏՏօրէն Պ. Մաքսուտ Սիւրդատեանցի, եւ Հանր. Պատուիրակութիւնն ալ փութաց իր կողմէ այնտեղ զրկել Պ. Վահրան Փափազեանը:

Տոքթ. Նանսէի խօսեցայ մաւ Քարեգործական Ընդհ. Միութեան Հայաստանի սովելոց ընծայուելիք օգնութեան մասնակցելու որոշման մասին, ինչ որ մեծ գոհունակութիւն պատճառեց իրեն:

Ի հարկէ Պ. Քեննէտի Պոլիս հասած եւ Զերդ Ամենապատուութեան մանրամասն տեղեկութիւն տուած է ուրիշ ձեռնարկի մը մասին որ Ժմեի մէջ նոյնպէս մեր հոգածութեան առարկայ դարձաւ, այն է իսլամ տուններու մէջ գտնուող եւ իսլամացած հայ կիներու եւ որբերու ազատագրութեան խնդիրը:

Յարակից թողութեան մէջ պիտի գտնէք այս խնդրին համար նախապէս կազմուած Զանձնաժողովին տեղեկագիրը, Ազգերու Ընկերակցութեան Ընդհանուր Ժողովին առ այդ կատարած խորհրդածութեանց ատենագրութիւնն ու տրուած որոշման պատճենը, որոնք Պ. Քեննէտիի անձնական լրացուցիչ բացատրութեանց հետ, կրնան լիովին լուսաբանել ձերդ Ամենապատուութիւնն ու Համագլխին ժողովը:

Անշուշտ այդտեղ հարկ եղած թելադրութիւնները կ'ընէք որպէս զի այս փափուկ խնդիրը հետապնդուի մեծ շրջահայեցութեամբ եւ զգուշութեամբ: Մօտաւոր անցեալին դէպ-

քերն իսկ որոշակի ցոյց կու տան այս տեսակ ընթացքի մը անհրաժեշտութիւնը: Այնպէս պէտք է շարժիլ որ անպատեհութիւններ առաջ չգան, եւ Քենսլական տիրապետութեան ենթակայ մեր դժբախտ ազգակիցները, ինչպէս նաեւ խնդրոյ առարկայ կիներն ու փոքրիկները այդ պատճառաւ նոր բռնութեանց եւ հալածանքներու չենթարկուին:

Պոլսոյ հայ մամուլին ալ պէտք է թելադրել որ այս առթիւ չափաւոր եւ զգոյշ ընթացք մը բռնէ, չզրգռելու համար Թուրք մամուլն ու ժողովուրդը: Որքան անաղմուկ ու խաղաղ պայմաններու մէջ տեղի ունենայ այս գործը, տարակոյս չկայ թէ արդիւնքը նոյն համեմատութեանը գոհացուցիչ կ'ըլլայ:

Մնամ որդիական յարգանք՝
(Ստորագրուած է իր կողմէ:)

Յ.Գ.- Նամակս փակելու պահուն կ'իմանամ որ Ռուսիոյ սովելոց համար Պրիքսէի մէջ գումարուած վերոյիշեալ ժողովը մէկ երկու օրուան ընթացքին իր աշխատութիւնները կատարած է: Ժողովին ատենագրութիւնները դեռ չստացանք, բայց կը թուի թէ նախապէս տեղեկութիւններ հաւաքելու պէտք տեսած են: Մանրամասնութեանց մասին յառաջիկային կը գրենք կարեւորը:

Հարկ կը համարիմ անցնելու նաեւ թէ Ժմեի մէջ Հանրապետութեան Պատուիրակութեան հետ մեր համերաշխ գործակցութիւնը շատ լաւ պատրուրութիւն առաջ բերաւ եւ վերջ տուաւ մեր օտարագգի բարեկամներուն եւ այն մեղադրանքներուն թէ Հայերը անմիաբան են, թէ մեր երկու Պատուիրակութիւնները իրարու դէմ կը մաքառին: Նոյնը պիտի ջանանք ընել նաեւ Ուաշինկթոնի մէջ Նոյեմբեր 11-ին գումարուելիք Քոնֆերանսին առթիւ: Արդէն մեր Պատուիրակութեան եւ անոնց տեսակէտներուն միջեւ որքան ալ ինչ-ինչ կարծեաց տարբերութիւններ ըլլան, ուրախ եմ ըսելու որ անոնց կողմէ ալ ջանք չի խնայուիր երկու Պատուիրակութեանց համերաշխութիւնը ցոյց տալու համար:

(Ստորագրուած է իր կողմէ:)

Գուրգէն Տիրացու Բարսեղեան
(Արխիւի օգնական)

Գ Ե Ղ Ա Ն Կ Ա Ր Զ Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն

ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ԹԵՄԱՆ
ԺԱՆՄԵՍԻ ՆԿԱՐՆԵՐՈՒՄ

Ներսես Աբղ. Ալոյեան

-Գ-

Ֆրանսիացի արուեստաբանները Ժանսեմի արտայայտչական լեզուն համարում են ինք- նատիպ ու չկրկնող, իսկ գրաֆիկական աշխատանքները՝ ինքնամիտի, զուսպ, միեւնոյն ժամանակ՝ կրակոտ ու խանդավառող եւ դիմամիկ (ուժական): Ժանսեմի նկարները մարդուն՝ նկարի մէջ, դէպի ներս հրափրելու մոգական ուժ ունեն: «Գծանկարի վարպետ», աշսպէս էին նրան անուանում արուեստի գիտակները, որոնք Ժանսեմի վրձնահարումները բնորոշում էին՝ նուրբ, պլաստիկ, քեթել՝ ինչպէս փոշեհատիկը, որը հազիւ նշմարող, բայց ամենահարուստ պատկերներն ամբողջացնող յատկութիւն ունի:

Առաջին այցը Հայաստան 1973-ին էր եղել: «Երբ առաջին անգամ Հայաստան գացի, հոն մանկութիւնս գտայ: Ծանօթութիւնս հայրենի ժողովրդի ու բնութեան հետ մէջս խոր զգացումներ արթնցուց: Զգացի, որ ճիշտ եմ աշխատեր, ապրեր ու հաւատարիմ եմ մնացեր բնութեան խորհուրդին: Յեղասպանութիւն ապրած ժողովուրդը մինչեւ օրս չէ կորսնցուցած հաւատը, լեզուն, հոգեւոր կենսքով ապրելու դարատոր ուրին»:

Ժանսեմը հեղինակ էր մօտ վեց հազար գործերի, սակայն դրանց մէջ գուցէ եւ իր համար, եւ հայերի համար առանձնացան 36 կտաւները: Մօտ ութսուն տարեկան էր, երբ նրա մէջ քնած հրաբուխը բացեց իր աչքերը: Հօգօ լաւայի հոսքերով, մէկը միւսի հետեւից սկսեց ծայքքել քնած կրակի բազմաթիւ արտայայտու -

«Ճարդ» 2001

թիւներով: Նա զգացել էր, որ մեծ պարտք ունի, եւ թէ ինչ-որ բանում թերացել է, եւ կարճ ժամանակահատուածում ստեղծել էր այն զուլխորոժոցները, որոնք կոչեց «Եղեռն»: Ժանսեմը երկար տարիներ իր արուեստում չէր շօշափում Յեղասպանութեան քեման եւ իր բացատրութիւնն ունէր. «Ատիկա չի գծուիր, չի շինուիր, շատ զօրատր պիտի ըլլաս, որ այդպիսի բաներ գծես»:

Նրա զգայուն գիծը արիւնատար երակների մման հոսում է կտաւներում, եւ ներդաշնակուելով մեղմ, դալուկ գունամըկարին, ստեղծում է վերիրական, տեսլային, երաժշտական մթնոլորտ: Պատկեր կառուցելու այս սկզբունքն էր դաւանում Ժանսեմը: Եղեռնին նուիրում աշս նկարաշարը անչափ դիպուկ է բնութագրել յայտնի արուեստաբան Քրիստին Բլանը՝ «Կորուսեալ հոգիները իրենց ապաստանն են գտել բանաստեղծ-նկարչի մօտ: Նա կտաւին է յանձնել այն, ինչ աշխարհը չկարողացաւ տեսնել: Ժանսեմի նկարները ողջ հայ ժողովրդի յիշողութիւններն են: Ժանսեմը հայելի է, որ մեզ ցոյց տալիս է մէկ այլ կեանք, կեանքն այն մարդկանց, ովքեր տանջամահ եղան, սակայն նրանց կենդանի

«Տղախանութ» 2000-2001

յուրը ունի յիշողութեան իրաւունք: Լռութեան աղաղակներ: Հայացք... Դա կեանքի վերջին ճիշն է. վախից համրացած երեխայի աղաչող հայացքը, կնոջ վշտ ա կ ո ռ ո յ ս հայացքը, որից խլել են իր երեխային, եւ որի

երբեմնի մայրական կաթով լեցուն, ծանր ու կենսատու ստիճանները դատարկուել են, մզուել, կախուել հողին... Ժամանեմ ձեռնարկել է այս ծանր ուխտագնացությունը եւ դուրս է եկել տառապած, աշաւետ ագորում...»:

Վերջին այցը Հայաստան 2001 թուականին էր, իր հետ բերել էր «Եղեռն» անունը կրող խոշոր հաւաքածուն, որը նուիրեց Յեղասպանութեան թանգարանին: Նա համոզուած էր, որ այդ նկարները եկել են տուն ու պիտի ապրեն Հայաստանում:

Ժամանեմի աշխարհը գեղանկարչական մի մթնոլորտ էր, որում թեւ ապրում էին թշուառ կամ յուսահատ կերպարներ, բայց նրանք չէին պարտադրում իրենց ճակատագիրը: Հանդիսատեսը ակամայ դառնում է նրանց կարեկիցը: Ցանկութիւն է առաջանում գրկելու, խնամելու ու սփռելու: Նկարչի փոխանցած այս հզօր ուժը մարդուն իրական մարդ է դարձնում, անելի կատարեալ, անելի հոգատար եւ անելի մարդ, քանի որ օգտակար լինելու ազնիւ մղում է առաջացնում:

Նրա արուեստին խորթ չէին գրաֆիկական աշխատանքները՝ գունատր կամ միագոյն լիտոգրաֆիաները: Ժամանեմի գծանկարա-

յին վարպետութիւնը այն աստիճանի խոհական է, որ աշխարհի անբեկանելի ճշմարտութիւնները ներկայացնում է ընկալելի, շատ յուզական լեզուով: Այդ լեզուն զուգէ դրամատիկ է, զուգէ մի քիչ ցաւեցնող, բայց յուզումից առաջացող հաւասարակշիռ ալիքը բերում է ինքնաքննութեան, ինքնամաքման: Ճանաչողութիւն, զգացում, վերապրում նաեւ սեր: Գաղափարի հաւատարմութիւն կամ հենց միայն այն, ինչ զգում է կոնկրետ անհատը՝ մարդը, որին այդպէս սեփական վերլուծութեան դիպուկ կերպով ճանաչում էր Ժամանեմ:

Մայր ժողովրդի մեծ ողբերգութեան ցաւը իր մէջ պահած արուեստագէտի ժառանգութիւնը կարող է դիտուել իբրեւ կեանքի եւ գեղեցիկի հանդէպ անսահման հաւատքի արտայայտութիւն: Հենց պահով էլ Ժամանեմ խոր թելերով կապում է մայր արուեստին, դիտում իբրեւ նրա ինքնատիպ երեւոյթներից մէկը:

«Մոռնալ Յեղասպանութիւնը, կը նշանակէ մոռնալ սեփական կենսագրութիւնը, կը նշանակէ դադրիւ ազգ մը ըլլալ: Դժոխքով անցած Հայաստանը իմ կեանքիս մաս կը կազմէ: Հայաստանը արիւնիս մէջ է...»:
(Ժամանեմ)

«Դապոյտ ջարդ» 1999

«Երբ առաջին անգամ Հայաստան գացի, հոն մանկութիւնս գտայ: Ծանօթութիւնս հայրենի ժողովրդի ու բնութեան հետ մէջս խոր զգացումներ արթնցուց: Զգացի, որ ճիշտ եմ աշխատեմ, ապրեմ ու հաւատարմիմ եմ մնացեալ բնութեան խորհուրդին: Յեղասպանութիւն ապրած ժողովուրդը մինչեւ օրս չէ կորսնցուցած հաւատը, լեզուն, հոգեւոր կեանքով ապրելու դարատր ուղին»:

ՇՆՈՐՀԱՌՐԱԳԻՐ ԱՍԵՆԱՊԱՏԻՒ ՊԱՏՐԻԱՐԶ ՀՕՐ ԿՈՂՄԵ

80-ամեակ Հ.Ե.Մ-ի

Ժողովուրդի մը ազգային կառույցը կը կազմեն անոր կրօնը (մեր պարագային մեր Ազգային Եկեղեցին) և մշակոյթը իր բոլոր երեսներով (արուեստ, գիտութիւն, գրականութիւն եւայլն), իսկ ասոնց աղբյուրը՝ կուսակցութիւններն ու քաղաքական կազմակերպութիւնները:

Բոլոր Հայ կազմակերպութիւնները անխտիր եղած են ծնունդը ժամանակի պահանջներուն և պայմաններուն: Անոնք ծնած ըլլալով ժողովուրդին իսկ ծոցէն՝ կոչուած են ծառայելու ազգին, իրաքանչիւրը իր հասկացողութեամբ և մօտեցումով, դնելով իրենց «Այրի Կոնջ» լուծման մեր ազգային գանձարանին մէջ:

80 տարիներ առաջ Մեծ Աղէտէն մագապուրծ փրկուած ափ մը հայրողիներ, հեռատեսութիւնը ունեցան Ս. Բաղաքին մէջ սկիզբը դնելու երիտասարդական մոր կազմակերպութեան մը, մո'ր շունչ, մո'ր կեանք և մո'ր իմաստ տալու Եղեռնէն վերապրած և Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարանէն ներս ծուարած գաղութին: Այդ կազմակերպութիւնը պիտի զար իրացնելու Հայ Երիտասարդաց Միութիւն անունը, իրեն նպատակակէտ ունենալով պատրաստել տիպար երիտասարդ սերունդներ, անոնց ջանքելով ֆիզիքական, մտային և բարոյական դաստիարակութիւն: Անցնող Ութսուն տարիներուն Հ.Ե.Մ-ը, նման մեր ազգային միւս կազմակերպութիւններուն,

ունեցաւ իր փառքի օրերը և ինչու չէ իր վերիկայալուծները, և իւրաքանչիւր յորեկմական հանդիսութիւն առիթ մը կ'ընծայէ տունեալ կազմակերպութեան վերատեսութեան ենթարկելու և վերաքննելու ինքզինք տեսնելու թէ ան որքանով հաւատարիմ մնացած է իր հիմնադիրներու սկզբունքներուն և այդ նոյն կազմակերպութեան երբեմնի արժէքներուն:

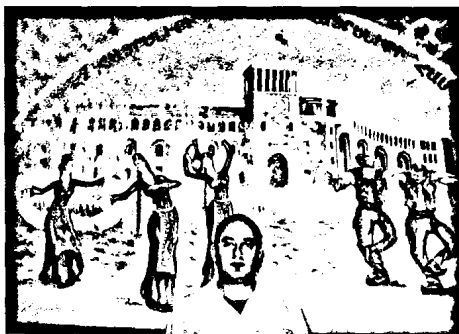
Հ.Ե.Մ-ի նախկին ղեկավարներէն մին յայտարարած էր թէ իրենց տարիներ առաջ վառած ջահը միշտ վառ պիտի մնար: Այդ օրէն ի վեր անցած է զրեթէ կէս դար և այժմ Չե'ր, ներկայ ղեկավարներու ճիտին պարտքն է նայիլ անցեալին հպարտութեամբ և ապա նայիլ ներկային տեսնելու թէ Հ.Ե.Մ-ի այժմու սերունդը որքանով արդարացեցած է իր նախնիներուն յոյսերն ու երազները:

Մարդկային պատմութիւնը սիրելի Հ.Ե.Մ-ական-ներ, մանկական հեքիաթներու հսկան է, և մարդկութիւնը՝ անոր ուսերուն նստած գաճաճը, որ կը փորձէ տեսնել հեռուն, ապագան: Ութսուն տարիներ ետք հեքիաթի գաճաճին նման, Հ.Ե.Մ-ի ղեկավարները նստած պատմութեան ուսերուն, պարտին նայիլ հեռուն՝ դէպի փառայեղ հարիւրամեակ մը, բայց միշտ կառչած իրենց, հիմնադիրներու հայաշունչ ոգիին և ազնիւ սկզբունքներուն, հեռու նկարագրի խաթարող անձնական հաշիւներէ:

Այս առթիւ սրտանց կը շնորհատրեմ Հ.Ե.Մ-ի բոլոր անդամ-անդամուհիները, և ձեզի կը մաղթեմ ամենայն բարիք և յաջողութիւն:

Նուրիան Արք. Մանուկեան
Պատրիարք Հայ Երուսաղէմի

Վերածնունդ Հայրենիք Հայ Մշակոյթ

ՀԵՄ-ի «ԹԵՔԵԱՆ» սրահի մոր որմնանկարները
Գործ Արամ Համբարեանի

ԱՄԵՆԱՊԱՏԻՒ ՊԱՏԻԱՐԶ ՀՕՐ ՈՂԶՈՅՆԻ ԽՕՍԲԸ

19 October, 2016

Your Eminence Cardinal Reinhard Marx,
Your Excellency Bishop Dr. Heinrich Bedford-Strohm,

Dear brothers and sisters in Christ,

It gives me great pleasure to welcome your delegation to the Holy Land and to the Armenian Patriarchate on the sacred summit of Mt. Zion. I greet in particular Cardinal Reinhard Marx, President of the German Bishops' Conference, Bishop Dr. Heinrich Bedford-Strohm, Chairperson of the Council of the Evangelical Church in Germany and the delegation accompanying you.

In times of adversity in the past, the Armenian Patriarchate and the Brotherhood of St. James have hosted other Christian denominations and protected them. In our day to day life of prayer at the Holy Sepulcher and Bethlehem we are in constant contact with clergy and faithful of the ancient churches; because of our presence here on these holy premises we also meet members of various Western Evangelical traditions. Historically this has been a very enriching experience for our Church, and we thank God for that.

The Armenian Church in the Holy Land and all over the world takes an active role in global and local ecumenical movements and keeps in touch with most of the Christian churches. We have been well aware of the ecumenical spirit generated by the of 500th anniversary of the Reformation. We sincerely congratulate

both the Catholic German Bishops' Conference and the Council of the Evangelical Church in Germany for turning this anniversary of a major separation within the Western Church into an "ecumenical journey" that intends "to trace the common roots of our faith in Christ. This in itself is an amazing and a courageous thing to do and a first step towards reaching the goal that we all seek. After all, we Christians, despite doctrinal differences, share the same faith and recognize ourselves as members of the one and the same flock whose shepherd is our Lord Jesus Christ, the Son of God.

Your Eminence Cardinal Marx, and Your Excellency Bishop Dr. Bedford-Strohm, it is very significant that your "ecumenical journey" is here on a pilgrimage to the Dominical Sites where our Lord and God Jesus Christ lived, preached, suffered death on the cross, and then rose to heaven. Your presence here with us and your ecumenical spirit is invigorating for all the Christians of the Holy Land. On this occasion we have only one humble request to make. We ask that you remember your brothers and sisters in the Holy Land and in the Middle East, the cradle of early Christianity and the home of the ancient churches of the East. You know as well as we do that a Christian presence in this part of the world is important for the general health of our religion. In this context, a united Christian world would have a significant impact in all places and at all levels.

Thank you for visiting the Armenian Patriarchate. Feel yourselves at home and come to see us again on future pilgrimages.

Հայկական Մեծ եղեռնի 90-ամյակի
առիթով, 1.500.000 փոխոս
յիշատակին նուիրում

24. April 1915

24. April 2005

Zum 90. Jahrestag des Völkermordes an den
Armeniern im Osmanischen Reich gedenke

Պրնմն, Գերմանիա

Գերմանիայ մէջ կանգնեցում
կորողներ՝ նուիրում
Հայկական Յեղատապանութեան

Պրանսուիթ, Գերմանիա

Շրտակարտ, Գերմանիա

ՅՈՒՆԻՍ

Ուրբաթ, Յուլիս. - Յաջորդ օրույ տօնի նախատօնակին ի Ս. Յակոբ, նախագահեց Ս. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Շաբաթ, 2 Յուլիս. - Տօն Սրբոյ Հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչին. Յիշատակ Եւանելոյն ի Վիրապէն. գիշերային եւ առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան ի Սուրբ Յակոբ, ապա Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի աւանդատան Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ սեղանին վրայ. Ժամարարն էր Ս. Գեորգ Արեղայ Հայրապետեան:

Կիրակի 3 Յուլիս. - Տօն Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ Սրբոյ Էջմիածնի. գիշերային եւ առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան Ս. Յակոբ Մայր Տաճարի մէջ, ապա մատուցուեցաւ Ս. Պատարագ Աւագ Սեղանին վրայ. Ժամարարն էր Ս. Ղեւոնդ Վրդ. Յովհաննիսեան: «Հայր Մեր»էն առաջ Ս. Սեւան Արք. Ղարիպեանի նախագահութեամբ կատարուեցաւ «Հայրապետական մաղբանք»:

Շաբաթ, 9 Յուլիս. - Սրբոցն Մեծին Ներսէսի Հայրապետին եւ Խաղայ Եպիսկոպոսին. ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցւոյ մէջ, ապա մատուցուեցաւ Ս. Պատարագ. Ժամարարն էր Ս. Կորիւն Վրդ. Բաղդասարեան:

Կիրակի 10 Յուլիս. - Բարեկենդան Ս. Լուսաւորչի պահոց. առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցւոյ մէջ, որմէ յետոյ Միաբան հայրեր մեկնեցան Ս. Յարութեան Տաճար: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ մեր վերնամատրան մէջ: Ժամարարն էր Ս. Տիրան Արք. Յակոբեան: Երբ ու դարձի թափօրներուն նախագահեց Ս. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Ուրբաթ, 15 Յուլիս. - Յաջորդ օրույ տօնի նախատօնակին ի Ս. Հրեշտակապետաց նախագահեց Ս. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Շաբաթ, 16 Յուլիս. - Գիւտ նշխարաց Սրբոյ Հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչին. գիշերային եւ առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան ի Ս. Հրեշտակապետաց, ապա

մատուցուեցաւ Ս. Պատարագ. Ժամարարն էր Ս. Վազգէն Արք. Ալեքեան:

Կիրակի 17 Յուլիս. - Դ. Կիրակի զկնի Հոգեգալստեան. առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցւոյ մէջ: Միաբան հայրեր ինքնաշարժով մեկնեցան դէպի նոր Երուսաղէմ: Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ. Ժամարարն էր Ս. Կոմիտաս Վրդ. Շերպէթեան:

Չորեքշաբթի, 20 Յուլիս. - Յաջորդ օրույ Թարգմանչաց Տօնի նախատօնակին ի Ս. Հրեշտակապետաց նախագահեց Ս. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Հինգշաբթի, 21 Յուլիս. - Սրբոց Թարգմանչաց վարդապետացն մերոց՝ Սահակայ եւ Մեսրոպայ. գիշերային եւ առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցւոյ մէջ, ապա մատուցուեցաւ Ս. Պատարագ. Ժամարարն էր Ս. Պարետ Ծ. Վրդ. Երեցեան:

Շաբաթ, 23 Յուլիս. - Սրբոցն Տրդատայ թագաւորին մերոյ եւ Աշխէն Տիկնոջն եւ Խոսրովիդիստոյն. գիշերային եւ առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան ի Ս. Սուրբ Հրեշտակապետաց, ապա մատուցուեցաւ Ս. Պատարագ. Ժամարարն էր Ս. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան: Երեկոյեան ժամերգութենէն ետք կատարուած յաջորդ օրուան տօնին նախատօնակին ի Ս. Հրեշտակապետաց նախագահեց Ս. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Կիրակի, 24 Յուլիս. - Գիւտ տփոյ Ս. Աստուածածնի. առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետաց, ապա Միաբան հայրեր ինքնաշարժով մեկնեցան Գերեսեմանիի Ս. Աստուածածին տաճար, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ Ս. Պատարագը մատուցուեց Ս. Ներսէս Արք. Ալոյեան: Երբ ու դարձի թափօրներուն նախագահեց Ս. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Ուրբաթ, 28 Յուլիս. - Յաջորդ օրույ տօնի նախատօնակին ի Ս Հրեշտակապետաց նախագահեց Ս. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Շաբաթ, 30 Յուլիս Սրբոց երկոտասան Առաքելացն Քրիստոսի եւ Պօղոսի երեքտասաներորդ Առաքելոյն. գիշերային եւ առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան ի Ս. Հրեշտակապետաց, ապա մատուցուեցաւ Ս. Պատարագ. Ժամարարն էր Ս. Էմմանուէլ Վրդ. Աբաջանեան:

Կիրակի, 31 Յուլիս. - Բարեկենդան

Վարդավառի Պահոց. Պատարագը մատուցւեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի մէջ: Պատարագեց եւ քարոզեց Տ. Կորիւն Վրդ. Բաղդասարեան:

ՕԳՈՍՏՈՍ

Շաբաթ, 6 Օգոստոս.- «Յիշատակին Տապանակի Հնոյ եւ տօն նորոյս Ս. Եկեղեցոյ»։ Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Էջմիանի բաժնին մէջ Ս. Սիմային սեղանին վրայ։ Ժամարարն էր Տ. Վազգէ Արք. Ալեքեան:

Կիրակի, 7 Օգոստոս.- «Տօն Այլակերպութեանն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի»։ Ժամերգութենէն ետք մատուցւեցաւ Ս. Պատարագ Աւագ Խորանին վրայ. Պատարագեց եւ քարոզեց Ամենապատիւ Պատրիարք Տ. Նորիսան Արք. Մամուկեանը։ Վերաբերուիլ կատարուեցաւ Ս. Գլխադրի մատուռին:

Երկուշաբթի, 8 Օգոստոս.- «Յիշատակ Մեռելոց»։ Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Գլխադրի Մատրան մէջ։ Պատարագեց Տ. Տիրան Արք. Յակոբեան։ Ս. Պատարագէն ետք կատարուեցաւ հոգեհանգրստեան պաշտօն ազգի բոլոր մնջեցեալներուն, ինչպսա նաեւ անհատ մնջեցեալներու համար՝ նախագահութեամբ Տ. Սեւան Արք. Լարիպեանի:

Շաբաթ, 13 Օգոստոս.- Առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ ի Ս. Յակոբ, ապա Միաբան հայրեր թափօրով մեկնեցան Ս. Յարութեան Տաճար։ Ս. Պատարագը մատուցւեցաւ Տաճարի մեր Վերնամատրան մէջ։ Պատարագեց եւ քարոզեց Տ. Մարեա Շ. Վրդ. Երեցեան։ Երբ ու դարձի թափօրներուն նախագահեց Տ. Սեւան Արք. Լարիպեան:

Կիրակի, 21 Օգոստոս.- «Բարեկենդան Ս. Աստուածածնի պահոց» Ս. Պատարագը տեղի ունեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի մեր Վերնամատրան մէջ. Ժամարարն էր Տ. Գեորգ Արք. Հայրապետեան:

Շաբաթ, 27 Օգոստոս.- «Տօն Շողակաթին Ս. Էջմիածնի՝ ըստ տեւեանն Ս. Գրիգորի Լուսաւորչին մերոյ»։ Ս. Պատարագը տեղի մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ, Ս. Գլխադրի մատրան մէջ։ Ժամարարն էր Տ. Ներսէս Արք. Ալոյեան:

Կէսօրէ վերջ Ամենապատիւ Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ, միաբանութիւնը ինքնա-

շարժներով մեկնեցաւ Գեթսեմանի ձորը ու «Հրաշափառ»ով մուտք գործեց Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր պաշտուեցաւ երեկոյեան ժամերգութիւնն ու Վերափոխման մեծահանդէս նախատօնակը՝ նախագահութեամբ Նորին Ամենապատուութեան:

Գիշերասկզբին, նոյն տաճարին մէջ պաշտուեցան «Եկեաքէ» ի եւ Հսկման կարգեր եւ ապա՝ առաւօտեան ժամերգութիւն, հանդիսապետութեամբ Տ. Սեւան Արք. Լարիպեանի: Արարողութիւնները վերջ գտան գիշերուան ժամը 10:00-ին:

Կիրակի, 28 Օգոստոս.- «Վերափոխումն Ս. Աստուածածնի»։ Առաւօտուն Ամենապատիւ Պատրիարք Հօր գլխաւորութեամբ, միաբան հայրեր ինքնաշարժներով մեկնեցան Գեթսեմանի ձորը ու «Հրաշափառ»ով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր Գերշ. Տ. Սեւան Արք. Լարիպեան պատարագեց եւ քարոզեց, ապա նախագահեց սրբավայրին առջեւ կատարուած «Անդաստան»ին: Արարողութեան աւարտին Միաբանութիւնը վերադարձաւ Մայրավանդ:

Կէսօրէ վերջ, Մայր Տաճարի մէջ կատարուեցաւ «Անդաստան», երեկոյեան ժամերգութիւն եւ նախատօնակ՝ նախագահութեամբ Տ. Սեւան Արք. Լարիպեանի:

Երկուշաբթի, 29 Օգոստոս.- «Յիշատակ Մեռելոց»։ Ժամերգութիւններէ ետք մատուցւեցաւ Ս. Պատարագ Մայր Տաճարի Ս. Գլխադրի Մատրան մէջ։ Ժամարարն էր Տ. Թէոդորոս Վրդ. Չաքարեան։ Ս. Պատարագէն ետք կատարուեցաւ հոգեհանգրստեան պաշտօն բոլոր մնջեցեալներու համար, նախագահութեամբ Տ. Սեւան Արք. Լարիպեանի:

ՍԵՊՏԵՄԵՐ

Շաբաթ, 3 Սեպտեմբեր.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Աստուածածնայ խորանի վրայ. Ժամարարն էր Տ. Նորայր Վրդ. Գազազեան:

Կիրակի, 4 Սեպտեմբեր.- Բ. Կիրակի գկնի Վերափոխման. առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ ի Ս. Յակոբ, ապա Միաբան հայրեր մեկնեցան Ս. Յարութեան Տաճար։ Մեր Վերնամատրան մէջ Տեաչական պատարագը մատուց եւ քարոզեց Տ. Մամուլ Շ. Վրդ. Ալոյեան. Հայր Սուրբը նախագահեց նաեւ երբ ու դարձի թափօրներուն:

Երեքշաբթի, 6 Սեպտեմբեր.- Ս. Պատար-

րագ մատուցուեցաւ Ս. Աստուածամայ Տաճարի Հայր Յովսէփի մատրան մէջ. ժամարարն էր Տաճարի Տեսուչ Տ. Հայրիկ Վրդ. Գալայճեան:

Շաբաթ, 10 Մեպտեմբեր. - «Սրբոց Առաքելոցն Թովմայի, Յակոբայ եւ Ըմատոնի». Գիշերային եւ առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան ի Ս. Յակոբ, ապա մատուցեցաւ Ս. Պատարագ Ս. Գլխաղորի մատրան մէջ: Ժամարարն էր Տ. Գեորգ Աբղ. Հայրապետեան:

Կիրակի, 11 Մեպտեմբեր. - «Գիտ Գօտոյ Ս. Աստուածածին». Առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ Ս. Յակոբ, ապա Միաբան հայեր մեկնեցան Գեթսեմանի ձորը: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Կոյսի գերեզմանին վրայ. Պատարագեց եւ քարոզեց Տ. Ղեւոնդ Վրդ. Յովհաննիսեան: Երբ ու դարձի թափօրներուն նախագահեց Տ. Սեւան Աբղ. Լարիպետան:

Շաբաթ, 17 Մեպտեմբեր. - «Նիկիոյ Ս. Ժողովոյն երեք հարիւր ութ եւ տասն հայրապետաց». Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղոր. Ժամարարն էր Տ. Ներսէս Աբղ. Աղոյեան:

Կիրակի, 18 Մեպտեմբեր. - «Բարեկենդան խաչի պահոց». Առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ Մայր Տաճարի մէջ, որմէ յետոյ Միաբան հայեր մեկնեցան Ս. Յարութեան Տաճար: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Տաճարի մեր Վերնամատրան մէջ. ժամարարն էր Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան: Երբ ու դարձի թափօրներուն նախագահեց Տ. Սեւան Աբղ. Լարիպետան:

Երեքշաբթի, 20 Մեպտեմբեր. - Յաջորդ օրուայ տօնի նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Տ. Սեւան Աբղ. Լարիպետան:

Չորեքշաբթի, 21 Մեպտեմբեր. - «Ծնունդ Ս. Աստուածածնի». Գիշերային ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ ի Ս. Յակոբ, որմէ յետոյ Տ. Սեւան Աբղ. Լարիպետանի գլխամարտութեամբ ինքնաշարժով մեկնեցան Գեթսեմանի ձորը եւ «Հրաշափառ»ով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր Տիրամօր գերեզմանին վրայ խոյր ի գլուխ Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան պատարագեց եւ յաւոր պատշաճի քարոզեց: Ս. Պատարագէն յետոյ կատարեցաւ հայրապետական մաղթանք Հայաստանի Հանրապետութեան անկախութեան 25 ամեակի առիթով:

Շաբաթ, 24 Մեպտեմբեր. - «Տօն եկե-

ղեցոյ ի նաւակափս Ս. Խաչին». Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յակոբ Գլխաղորի մատրան մէջ. ժամարարն էր Տ. Էմմանուէլ Վրդ. Աթանանեան:

Կէսօրէ ետք ժամը 3:00-ին Լուսարապետ Տ. Սեւան Աբղ. Լարիպետան նախագահեց Մայր Տաճարի մէջ պաշտուած Խաչվերացի մեծահանդէս նախատօնակին, որմէ ետք, ըստ սովորութեան, Ս. Խաչափայտի մասունքը թափօրով փոխադրուեցաւ Ս. Գլխաղորի մատուռի Աւագ Սեղան:

Գիշերասկիզբին Մայր Տաճարի մէջ պաշտուեցան «Եկեացէ» ի եւ հսկման կարգեր: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Աբղ. Լարիպետան:

Շաբաթ, 25 Մեպտեմբեր. - «Տօն Վերացման Սրբ. Խաչին». Ժամերգութեան ետք Տ. Պարետ Ծ. Վրդ. Երեցեան եպիսկոպոսական խոյր ի գլուխ, օրուան հանդիսատար Ս. Պատարագ մատուց Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ եւ յաւոր պատշաճի քարոզեց:

Կէսօրէ յետոյ Մայր Տաճարի մէջ պաշտուեցաւ Խաչվերացի մեծահանդէս «Անդաստան»ը հանդիսապետութեամբ Ամենապատիւ Պատրիարք Հօր եւ ի ներկայութեան հաւատացեալներու եւ խոռոնեղամ բազմութեան:

Երկուշաբթի, 26 Մեպտեմբեր. - «Յիշատակ Մոնէլոց». Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղոր: Ժամարարն էր Տ. Կորիւն Վրդ. Բաղդասարեան: Ըստ սովորութեան Ս. Պատարագէն ետք կատարուեցաւ հոգեհանգրստեան պաշտօն՝ Ս. Աթորոյս եւ ազգին բարերարներն Գրոգոր եւ Կարապետ Մելգոնեան եղբայրներու եւ հարազատներու հոգիններուն համար. կը նախագահէր Տ. Սեւան Աբղ. Լարիպետան:

ՀՈԿՏԵՄԵՐ

Շաբաթ, 1 Հոկտեմբեր. - «Տօն Խաչի». Ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ ի Ս. Յակոբ, ապա մատուցուեցաւ Ս. Պատարագ Մայր Տաճարի հիւսիսային կողմը՝ Ս. Նշան վերնամատրան մէջ: Ժամարարն էր Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շերաթեան:

Կիրակի, 2 Հոկտեմբեր. - «Բարեկենդան Վարազայ Ս. Խաչի պահոց». գիշերային ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ ի Ս. Յակոբ, ապա Միաբան հայեր մեկնեցան Ս. Յարութեան Տաճար, ուր մատուցուեցաւ Ս.

Պատարագ: Ժամարարն էր Ս. Գրիգոր Ծ. Վրդ. Մագսուտեան: Երբ ու դարձի թափօրին նախագահեց Ս. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Ուրբաթ, 7 Հոկտեմբեր. - Յաջորդ օրուայ նախատօնակին Ղատիներուն Ս. Գեորգ եկեղեցոյ մէջ նախագահեց Ս. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Շաբաթ, 8 Հոկտեմբեր. - Ս. Գեորգայ գօրավարի. առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ ի Ս. Յակոբ, ապա Միաբան հայրեր մեկնեցան Ղատիներու վանք, ուր հայկական պատարագ մատուցուեցաւ: Պատարագեց եւ քարոզեց Ս. Գեորգ Արք. Հայրապետեան: Ս. Պատարագէն յետոյ Միաբանութիւնը պատուասիրուեցաւ Ղատիներու հոգեւոր Տեսուչին կողմէ: Երբ ու դարձի թափօրներուն նախագահեց Ս. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Կէսօրէ ետք, Ս. Սեւան Արք. Ղարիպեանի գլխաւորութեամբ Միաբանութիւնը մեկնեցաւ Ս. Յարութեան Տաճար: «Հրաշափառ»ի հանդիսաւոր մուտքէն եւ Ս. Գերեզմանի ուխտէն ետք, երեկոյեան ժամերգութիւնն ու Վարագայ խաչի նախատօնակը պաշտուեցան Տաճարի մեր Վերնամատարան մէջ, ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբատեղեաց այցելութեան հանդիսաւոր թափօր Տաճարէն ներս: Թափօրապետն էր Ս. Նորայր Վրդ. Գազազեան:

Կիրակի, 9 Հոկտեմբեր. - «Տօն Վարագայ Ս. Խաչին»: Առաւօտեան ժամը 6:45-ին Միաբան Հայրեր մեկնեցան Ս. Յարութեան Տաճար. Գիշերային եւ առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան մեր Վերնամատարան մէջ: Կարճ դադարէ ետք մատուցեցաւ Ս. Պատարագ Քրիստոսի Գերեզմանին վրայ: Ս. Գրիգոր Ծ. Վրդ. Մագսուտեան եպիսկոպոսական խորի ի գլոխ պատարագեց եւ յաւոր պատշաճի քարոզեց:

Շաբաթ, 15 Հոկտեմբեր. - «Սրբոց եօթանասուն եւ երկու աշակերտացն Քրիստոսի». ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ ի Ս. Յակոբ, ապա մատուցուեցաւ Ս. Պատարագ Մայր Տաճարի գաւթին վրայ մէջ, Աւագ դրան աջակողմը, Ս. Գեորգի անուան խորանին վրայ: Ժամարարն էր Ս. Նորայր Վրդ. Գազազեան:

Կիրակի, 16 Հոկտեմբեր. - Առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ ի Սուրբ Յակոբ, ապա միաբան հայրեր, փոքր խումբով սարկաւազներ եւ ժառանգաւոր սաներ մեկ-

նեցան Ռաճէլ քաղաքը: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ մեր Ս. Գեորգ մատարան մէջ: Պատարագեց եւ քարոզեց Ս. Գեորգ Արք. Հայրապետեան:

Ուրբաթ, 21 Հոկտեմբեր. - Թարգմանչաց տօնի նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Ամեն. Ս. Նորիսան Արք. Մանուկեան:

Շաբաթ, 22 Հոկտեմբեր. - Սրբոց Թարգմանչաց վարդապետացն մերոց՝ Մեսրոպայ, Եղիշէի, Մովսէսի Քերթողին, Դաւթի Անյաղթ փիլիսոփային, Գրիգորի Նարեկացուն եւ Ներսէսի Կլայեցոյն: Տօն ազգային եւ եկեղեցական ի յիշատակ գիտի ճշմագրաց Հայոց եւ թարգմանութեան Ս. Գրոց: Գիշերային եւ առաւօտեան ժամերգութեանց պաշտամունքն ետք, ըստ սովորութեան, Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ Կիւլպենկեան Մատենադարանի տեսուց՝ Ս. Նորայր Արք. Գազազեան պատարագեց եւ յաւոր պատշաճի քարոզեց: Ս. Պատարագէն ետք, ըստ ընկալեալ սովորութեան կատարուեցաւ հոգեհանգստեան պաշտօն Ս. Արթուրյս եւ ազգիս մեծամուն բարերար Գալուստ Կիւլպենկեանի եւ իր կողակցի՝ Նուարդի եւ իր ծնողաց Սարգիս եւ Տիրուհի Կիւլպենկեանի եւ Կիւլպենկեան ընտանիքի բոլոր անդամներու համար: Հոգեհանգստեան պաշտօնին նախագահեց Ս. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Կիրակի, 23 Հոկտեմբեր. - Ե. Կիրակի զկնի Խաչի. գիշերային եւ առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան ի Ս. Յակոբ, ապա մատուցուեցաւ Ս. Պատարագ Մայր Տաճարի Աւագ Խորանի աջակողմը գտնուող Յովհաննու Կարապետի խորանին առջեւ: Ժամարարն էր Ս. Ընդիք Արք. Բալոյեան:

Շաբաթ, 29 Հոկտեմբեր. - «Սրբոց Աւետարանչացն՝ Մատթէոսի, Մարկոսի, Դուկասու եւ Յովհաննոս». գիշերային ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ ի Ս. Յակոբ, ապա միաբան հայրեր մեկնեցան Ս. Յարութեան Տաճար: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի գաւթին վրայ բացուող Ս. Յովհաննու Աւետարանի հայապատկան մատարան մէջ: Ժամարարն էր Ս. Թեոդորոս Վրդ. Զաքարեան: Երբ ու դարձի թափօրներուն նախագահեց Ս. Սամուէլ աբղ. Աղոյեան:

Կիրակի, 30 Հոկտեմբեր. - Զ. Կիրակի զկնի Ս. Խաչի. առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ ի Ս. Յակոբ, որմէ յետոյ միաբան հայրեր մեկնեցան Ս. Յարութեան տաճար: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Տաճարի մեր

վերնամատրան մեջ. ժամարարն էր Ս. Ներսէս Արղ. Ալոյեան: Երբ ու դարձի թափօրներուն նախագահեց Ս. Սեւան Արք. Դարիպեան:

Երկուշաբթի, 31 Հոկտեմբեր. - «Սրբոցն Դուկիանոսի Հայրապետին, Յովսէփայ Աստուածախօրն, Յովսէփայ Արիմաթացոյն եւ բարեկամին Քրիստոսի՝ Ղազարու եւ քերցնորա՝ Մարթայի եւ Մարիամն»: Գիշերային ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ ի Ս. Յակոբ, ապա միաբան հայրեր ինքնաշարժով մեկնեցան մեկնեցան Գեթսեմանի պարտէզը: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Հայր Յովսէփի գերեզմանին վրայ: Ըստ աւանդութեան Ս. Պատարագը պիտի մատուցանէր Տաճարի տեսուչ՝ Ս. Հայրիկ Վրդ. Գալալճեան, բայց անհանգստութեան պատճառով պատարագեց Ս. Տիգրան Քինյ. Ոսկանեան: Երբ ու դարձի թափօրներուն նախագահեց Ս. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

3 Հոկտեմբեր 2016 ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Այսու գիրով կու գանք տեղեկացնել Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ Նուիրապետական Աթոռներուն, թէ Հայկազուն Վարդապետ Եղիայեան, անձնական որոշումով, 1 Հոկտեմբեր 2016 թուակիր մասնակով տեղեկացուցած է Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան վանական իշխանութեան իր կարգաթողեան մասին:

Հետեւաբար, յետ այսու կարգադրոյժ հռչակելով կը դատուի աշխարհականներու կարգը եւ կը կոչուի իր աւագանի անունով՝ Յարութիւն Եղիայեան:

Նուրիան Արք. Մանուկեան
Հայ Պատրիարք Երուսաղէմի

Ուր. 8 Յուլ. - Առաւօտեան ժամը 11-ին, Յուլպէի Հայ Միութեանց անդամներ այցելեցին Պատրիարքարան եւ ստացան Պատրիարք Սրբազան Հօր օրհնութիւնը:

Գշ. 19 Յուլ. - Առաւօտեան ժամը 10-ին, Երուսաղէմի Դպրի եկեղեցւոյ նորրնտիր Եպիսկոպոս՝ Գերշ. Ս. Անպա Անտոնիոս իր միաբաններով այցելեց Հայոց Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցաւ Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ:

Գշ. 26 Յուլ. - Առաւօտեան ժամը 10:30-ին Պատրիարքարան այցի եկաւ Սպանիոյ Գլխ. Հիւպատոս՝ Պրն. Եոհան Հոզէ Էսքոպար եւ հանդիպում ունեցաւ Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ:

Գշ. 27 Յուլ. - Առաւօտեան ժամը 11-ին Պատրիարքարան այցելեցին Բեթղէմի շրջանի ոստիկանատան հրամանատարն ու Երուսաղէմի Կրօնից Նախարարութեան Քրիստոնէական բաժնի պատասխանատու վարիչ՝ Պրն. Սէզար Մարժիէն:

Դշ. 3 Օգոս. - Առաւօտեան ժամը 10-ին, Սուրբ Երկրի նորրնտիր Քիւսթօտ՝ Հ. Ֆրանչեսկո Փաթօն առաջին անգամ այցելեց Հայոց Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցաւ Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ: Հանդիպման ընթացքին Պատրիարք Սրբազան Հայրը շնորհատրեց նորրնտիր Քիւսթօտը եւ անդրադարձաւ Քրիստոսի լուսաբոլոյս Գերեզմանի նորոգութեան աշխատանքներուն եւ Հռոմի Սրբազան Քահանայապետի՝ Ֆրանսիսկոս Պապի Հայաստան այցին:

Ուր. 5 Օգոս. - Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հօր կողմէ նշանակուած պատուիրականութիւնը գլխատրութեամբ Ս. Աթոռոյս Լուսարապետ՝ Գերշ. Ս. Սեւան Արք. Դարիպեանի, հանդիպում ունեցաւ Երուսաղէմի Եթովպական եկեղեցւոյ Արքեպիսկոպոս Ս. Ապա Էնպակումին հետ: Հանդիպման ընթացքին քննարկուեցան Տէր-էլ-Սուլթան վանքին նորոգութեան մասին հարցեր: Յատկեալ քննարկման համար Գերշ. Ս. Ապա Էնպակումն հրաւիրուեցաւ Հայոց Պատրիարքարան, հանդիպելու Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ:

Շբ. 27 Օգոս. - Առաւօտեան ժամը 2:30-ին, Ս. Յակոբեանց Միաբանութիւնը եւ Սաղիմահայ ժողովուրդը կատարեցին իրենց տարեկան

ուխտագնացութիւնը դէպի Գեթսեմանի պարտեզ՝ Աստուածամօր տաճար:

Գշ. 30 Օգոս. Իսրայէլի Արդարադատութեան նախարարութեան պաշտօնեաներ եւ Կրօնից Նախարարութեան Քրիստոնէական բաժնի պատասխանատու վարիչ՝ Մէզար Մարժիէ այցելեցին Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցան Ս. Աթոռոյս Գահակալ՝ Ամեն. Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեանի հետ: Հանդիպման ընթացքին քննարկուեցան Պատրիարքութեան Կրօնական Գերագոյն Առեանին վերաբերող կարգ մը հարցեր:

Եշ. 1 Մեպ. Դպրոցական շրջանի տարեմուտին Սրբոց Թարգմանչաց Վարժարանը ընդունեց 169 աշակերտ-աշակերտուհիներ: Տարեմուտի արարողութիւնը կատարուեցաւ ժամը 9-ին, ներկայութեամբ Ս. Աթոռոյս Լուսարարապետ՝ Գերշ. Տ. Սեւան Արք. Դարկապետի, Երուսաղէմի մէջ Հայաստանի Հանրապետութեան Պատուոյ Հիւպատոս՝ Պրն. Յովակ Մոմճեանի եւ Միաբանութեան անդամներուն: Վարժարանի Տեսուչ՝ Տ. Նորայր Վրդ. Գազազեանի բարեգալուստի խօսքերէն յետոյ, Սրբազան Հայրը ողջունեց ներկաները եւ քաջալերեց աշակերտները ուսումնական տարին նոր եռանդով սկսելու, եւ պատուիրեց Հայ մնալ օտար հողին վրայ: Հանդիսութենէն ետք Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը, հոգեւոր հայրերուն հետ այցելեցին մանկապարտեզի դասասենեակները եւ ապա հանդիպում ունեցան Տեսուչ՝ Տ. Նորայր Վրդ. Գազազեանին հետ Տեսչարանին մէջ:

Որ. 2 Մեպ. Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հայրը Լեռնային Դարաբաղի Հանրապետութեան Անկախութեան հռչակման 25 ամեակին առիթով շնորհատրական նամակ յղեց Լեռնային Դարաբաղի Հանրապետութեան նախագահ՝ Պրն. Բակօ Սահակեանին: «Արցախի անկախութեան համար Հայ ժողովուրդի պայքարը եղած է երկար, որուն ընթացքին մեր ժողովուրդը յաղթահարած է մեծ դժուարութիւններ եւ զրկանքներ եւ միայն ի գին մեծ կորուստներու կրցած է հասնիլ անկախութեան հռչակման: Կը գտահեցնենք Ձեզ, թէ Սուրբ Բաղդասին մէջ պիտի շարունակենք աղօթել Արցախի խաղաղութեան եւ բարօրութեան համար», - ըստած է նամակին մէջ:

Կիր. 4 Մեպ. Եփեկոյեան ժամը 7-ին տեղի ունեցաւ Վանքի խաղաղաշտին բացումը, որ վերանորոգուեցաւ Երուսաղէմի Caritas բարեգործական կազմակերպութեան կողմէ:

Մինչ խաղաղաշտին բացումը Սր. Թարգմանչաց Վարժարանի սրահին մէջ տեղի ունցաւ կարճ յայտագիր մը: Վարժարանի տեսուչ՝ Տ. Նորայր Վրդ. Գազազեանի բարի գալուստի խօսքէն ետք բեմ հրաւիրուեցաւ Caritas բարեգործական կազմակերպութեան տնօրէն Հ. Ռաւտ Ապու Սահիլա: Ապա Ժառանգատրաց Վարժարանի երգչախումբը կատարեց «Քամբ որոտան» եւ «Աւարայր» խմբերգները: Պատրիարք Սրբազան Հօր խօսքը ներկաներուն փոխանցեց Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան, որմէ ետք Լատինաց նախկին Պատրիարք Ամեն. Տ. Միշլլ Արք. Սապահ ծրագրի մասնակիցներուն բաժնեց յուշանշաններ: Ներկաներուն իր խօսքը փոխանցեց նաեւ Իսրայէլի մէջ Իտալիոյ նորանշանակ Հիւպատոս՝ Պրն. Ֆապիօ Սորբոլփի: Այնուհետեւ բոլոր ներկաները հրաւիրուեցան խաղաղաշտ, ուր տեղի ունեցաւ բացման արարողութիւնը, որուն յաջորդեց ուսնագրնդակի խաղը: «Խաղաղութեան եւ բարեկամութեան խաղաղաշտի» նորոգութեան ծրագրին մասնակցած էին աշխարհահռչակ իտալացի եւ այլ օտար մարզիկներ: Հանդիսութեան ներկայ էին նաեւ Սուրբ Երկրի Քիւսթօղը, Իսրայէլի մէջ Վատիկանի դեսպանը եւ Իտալիոյ Ֆուտպոլի Ֆեդերացիայի նախագահը:

Կիր. 4 Մեպ. Սուրբ Երկրի Քիւսթօղ՝ Հ. Յրանչեսկօ Փաթօն եւ քարտուղար՝ Հ. Մերճիօ Բալտի այցելեցին Հայոց Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցան Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ: Հանդիպման ընթացքին քննարկուեցաւ Քրիստոսի Ս. Գերեզմանի նորոգութեան հարցը:

Բշ. 5 Մեպ.- Առաւօտեան ժամը 9-ին, կատարուեցաւ Ժառանգատրագ Վարժարանի եւ Ընծայարանի 173-րդ ուսումնական տարեշրջանի վերաբացումը: Վերամուտի արարողութեան ներկայ էին Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան անդամներ եւ ուսուցչական կազմը, պիսարտութեամբ՝ Ս. Արտոնյս Գահակալ Ամեն. Տ. Նուրիսան Արք. Մանուկեան Պատրիարք Սրբազան Հօր: Ըստ աւանդութեան, Աւետարանէն «Սերմնացանի» առակը ընթերցուեցաւ, ապա Վարժարանի Տեսուչ՝ Հոգ. Տ. Թեոդորոս Վ. Դ. Զաքարեանի բարի գալուստի խօսքերէն որ, Պատրիարք Սրբազան Հայրը Ժառանգումը սանտրուի քաջալերեց իր հայրական իլլատներով ու բարի երթ մաղեց:

Ուր. 5 Մեպ.- Պատրիարք Սրբազան Հայրը այցելեց Քրիստոսի Ս. Գերեզման՝ մտնելով ծանօթանալու նորոգութեան աշխատանքներուն: Տաճարի մուտքին, ճարտարապետ Պրօֆ. Ամտոնիա Մորոփուլու եւ աշխատակազմը դիմաւորեցին Պատրիարք Սրբազան Հայրը եւ առաջնորդեցին Ս. Գերեզման:

Նոյն օրը Պատրիարքարան այցելեցին National Geographic ամսաքերքի ներկայացուցիչներ եւ հարցազրոյց ունեցան Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ:

Գշ. 14 Մեպ.- Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հայրը շնորհատրական նամակ յղեց Հայաստանի Հանրապետութեան նորանըւանակ վարչապետին «Այս բարեբաստիկ աղիթով կը մաղքերեմ, որ Ձեր պաշտօնավարման շրջանը ըլլայ հայրենի պետականութեան ամրապնդման, տնտեսութեան զարգացման եւ մեր հայրենակիցներու ընկերային պայմաններու բարելաման տարիներ: Լիայոյս ենք, որ Ձեր նախընտրելուն մման առանձնայատուկ վերաբերմունք եւ հասկացողութիւն պիտի ցուցաբերէք Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարանին, ի մասնաւորի Ժառանգատրագ Վարժարանին եւ Ընծայարանին վերաբերող հարցերուն», - ըստած է նամակին մէջ:

Գշ. 20 Մեպ.- Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հայրը Հայաստանի Հանրապետութեան Անկախութեան հռչակման 25 ամեակին առիթով շնորհատրական նամակ յղեց նախագահ Պրն. Սերժ Սարգսեանին: «Անցնող 25 տարիներուն Հայաստանի Հանրապետութեան եւ Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան յարաբերութիւնները ունեցած են յարաճուն

զարգացման ընթացք: Հայրենի պետականութիւնը կ'օժանդակէ Պատրիարքարանիս Ժառանգատրագ Վարժարանի եւ Ընծայարանի ուսանողութեան եւ դասախօսական անձնակազմի հաւաքագրմանը: Կը վստահեցնենք Ձեզ, թէ Ս. Քաղաքին մէջ պիտի շարունակենք աղօթել Հայաստանի խաղաղութեան եւ բարօրութեան համար», - ըստած է նամակին մէջ:

Կիր. 25 Մեպ.- Երեկոյեան ժամը 7-ին, Նորք-Տամ հիւրանոցին մէջ, հիւրապիւրութեամբ Երուսաղէմի մէջ Հայաստանի Հանրապետութեան Պատուոյ Հիւպատոս Պրն. Յուլակ Մոմճեանը, տօնախմբուեցաւ Հայաստանի Հանրապետութեան անկախութեան 25-ամեակը, որուն մասնակցեցաւ Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը, ընկերակցութեամբ Միաբանութեան կարգ մը հոգեւոր հայրերուն:

Կիր. 16 Հոկ.- Առաւօտեան ժամը 10-ին, Ս. Յակոբեանց Միաբանութիւնը եւ Սաղիմահայ ժողովուրդը կատարեցին իրենց տարեկան ուխտագնացութիւնը դէպի Ռամլէի Ս. Գեորգ մատուռ:

Գշ. 19 Հոկ.- Առաւօտեան ժամը 8:30-ին, Գերմանիոյ Կաթոլիկ եկեղեցւոյ Եպիսկոպոսներու Նախագահ՝ Reinhard Kardinal Marx եւ Գերմանիոյ Աւետարանական եկեղեցւոյ խորհուրդի նախագահ՝ Bishop Dr. Heinrich Bedford-Strohm այցելեցին Հայոց Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցան Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ: Հանդիպման ընթացքին Պատրիարք Սրբազան Հայրը շնորհատրելով երկու հոգեւոր պետերուն Էքիմենիք այս ուխտագնացութիւնը, անդադարձաւ Հայոց Պատրիարքութեան եւ Կաթոլիկ ու Աւետարանական եկեղեցիներու միջեւ եղող ջերմ յարաբերութիւններուն: Իր խօսքին մէջ Պատրիարք Սրբազան Հայրը ըստ թէ շատ ուրախ էր ողջունելու գոյգ նախագահները Սիոնի բարձունքին վրայ՝ Հայոց դարաւոր Պատրիարքութեան կամարներուն տակ եւ յոյս յայտնեց, թէ ապագային նոր ուխտագնացութեամբ մը պիտի տեսնուին: Գերմանիոյ Կաթոլիկ եկեղեցւոյ Եպիսկոպոսներու նախագահ Reinhard Kardinal Marx շնորհակալութիւն յայտնեց ջերմ ընդունութեան համար եւ խոստացաւ աղօթել Հայոց Պատրիարքութեան եւ Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան համար:

Եշ. 20 Հոկ.- Առաւօտեան ժամը 9-ին, Երուսաղէմի Լատին Պատրիարքութեան նորա-

ընշանակ կառավարիչ՝ Գեր. Տ. Պաթիսթա Փիծձաբեկա այցելեց Հայոց Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցաւ Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ: Իր խօսքին մէջ Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հայր շնորհատրեց նորանշանակ կառավարիչը իր նոր պաշտօնին համար, որ նոյնքան կարեւոր էր, որքան նախկին՝ Քիւսթուտի պաշտօնը: «Ուրախ եմ անգամ մը եւս ողջունելու Ձեզ Հայոց Պատրիարքարանէն ներս: Դուք քաջ գիտէք Սուրբ Երկրին մեր կարգավիճակը, եւ լիայոյս եմք թէ միասին պիտի իրագործենք բազմաթիւ ծրագիրներ՝ ապահովելով քրիստոնէական համերաշխութիւն: Կը մաղթեմ Ձեզի յաջողութիւն Ձեր դժուարին առաքելութեան մէջ: Թող Տէրը ըլլայ Ձեզի օգնական եւ առաջնորդ»: Գեր. Տ. Պաթիսթա Փիծձաբեկա շնորհակալութիւն յայտնեց եղբայրական ջերմ ընդունելութեան եւ բարեմաղթանքներուն համար: Ան վստահեցուց թէ բարեկամական յարաբերութիւնները պիտի շարունակուէին նաեւ իր նոր պաշտօնավարութեան ընթացքին:

Գեր. Տ. Քաթիսթա Փիծձաբեկա 12 տարի եղած էր Սուրբ Երկրին Քիւսթուտ:

Գշ. 26 Հոկ.- Առաւօտեան ժամը 11:30-ին, Պատրիարքարան այցելեցին եւ Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ հանդիպում ունեցան Անկլիքան Եկեղեցւոյ ներկայացուցիչներ, գլխատրութեանը Դաւիթ Արք. Մոքսնի: Իր խօսքին մէջ Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հայր ողջունեց այցելուները եւ անդրադարձաւ Հայ եւ Անկլիքան եկեղեցիներու յարաբերութիւններուն, ինչպէս նաեւ Անկլիքան Եկեղեցւոյ Աստուածաբանական համալսարաններու մէջ ուսանած բազմաթիւ հայ հոգեւորականներուն մասին: Գերշ. Տ. Մոքսնի Արքեպիսկոպոս շնորհակալութիւն յայտնեց Պատրիարք Սրբազան Հօր եւ փոխանցեց Քէմբրիձի Արքեպիսկոպոսին ողջոյնները եւ իր կարգին անդրադարձաւ Անկլիքան եւ Հայ Եկեղեցիներու ջերմ յարաբերութիւններուն:

Գշ. 2 Նոյ.- Առաւօտեան ժամը 10-ին, Ֆրեզնոյի մէջ Հայաստանի Հանրապետութեան պատուոյ հիւպատոս՝ Պրմ. Պերճ Արզարեան եւ Ֆրեզնոյի հայազգի Դոկտոր Վաչէ Վասիլեան այցելեցին Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցան Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ:

Եշ. 3 Նոյ.- Իսրայէլի հոգեւոր պետերու յանձնաժողովը այցելեց Լեհաստան, որու կազմին մէջ Պատրիարքարանս կը ներկա-

յացնէր Ս. Աթոռոյս դիւանապետ՝ Հոգշ. Տ. Կորիւն Վրդ. Բաղդասարեան: Յանձնաժողովը Վարշաւոյ մէջ հանդիպում ունեցած է Լեհաստանի Արքեպիսկոպոսին հետ, ապա Քրաքովի մէջ հանդիպում կայացած է Քրաքովի Կարտինալին հետ, որ եղած է Հռոմի Յովհաննէս Պօղոս Բ. պապի քարտուղարը: Վարշաւոյ մէջ հանդիպում մը տեղի ունեցած է նաեւ Հրեայ ռապպիններու հետ, իրենց սինակոկներուն մէջ: Աւելի ուշ, Յանձնաժողովը այցելած է Աուշվիցի կոնքրեցման ճամբարը: Իսրայէլի հոգեւոր պետերու Յանձնաժողովը իմնուած է 2008 թուականին, որուն անդամակցած են հրեական գլխատր երկու ռապպիսկական հաստատութիւններ, քրիստոնէական համայնքներու հոգեւոր պետեր, իսլամներու հոգեւոր պետեր եւ տիրիգիներու հոգեւոր պետը:

Բշ. 7 Նոյ.- Առաւօտեան ժամը 10-ին ԱՄՆ-էն՝ Տաճարական Ասպետներ այցելեցին Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցան Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ:

Բշ. 14 Նոյ.- Հայաստանէն Երեւանի Ս. Սարգիս Եկեղեցւոյ հոգեւոր հովիւ Տ. Շահէ Քինյ. Հայրապետեան եւ Արքիէի Ս. Լմպատականի հեգեւոր հովիւ Տ. Լեւոն Քինյ. Յովհաննիսեան ուտատրներու խումբով այցելեցին Պատրիարքարան եւ ստացան Պատրիարք Սրբազան Հօր օրհնութիւնը:

Գշ. 16 Նոյ.- Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարան այցելեց Իսրայէլի Արտաքին Գործոց Նախարարութեան Կրօնից Վարչութեան պետ Տիկ. Շարոն Ռեզելը: Պատրիարքարանին մէջ Տիկ. Ռեզելին ընդունեց Ամեն. Տէր Նուրիան Արք. Մանուկեանը: Հանդիպման ընթացքին Տիկ. Շարոն Ռեզելը Պատրիարք Սրբազան Հօր ներկայացուց Իսրայէլի Հոգեւոր Պետերու Խորհուրդի Լեհաստան կատարած այցի մանրամասները եւ քննարկեցին Պատրիարքարանը յուզող որոշ հարցեր:

Պատրաստեց՝
Ներսէս Արք. Ալոյեան

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Ամանոր	Ն.Ա.Մ	3
Ամանոր	Եղիշէ Պատր. Տէրտէրեան	4
Հեռուստահաղորդում	S. Զենոբ Ա. Քհյ. Նալպանտեան	5
Եղիշէ Պատրիարքէն Մտածումներ		8
Նիւթեր պատմութեան համար.	Դոկտ. Վաչէ Ղազարեան	9
Ազգային Ժողովի Նիստերու Մեագիր		
Ատենագրութիւններ, 1919-1922		28
Պատգամներ Եղիշէ Պատրիարքէն		
Ուխտագնացի Յուշեր	Մ. Մարգարանցի	29
Գիրքերու հետ	Դոկ. Զաւէն Ա. Քհն. Արզումանեան	32
Հայ դպրոցը լոյսի տաճար մը (ՄԿՀ)	Դոկ. Սիմաս Գոճայեան	34
Գիր ողջոյնի առ Մելգոնեան	Նուրիան Արք. Մանուկեան	40
Նոր Գիրքեր, հատուած մը	Սիրան Սեզա	41
Հայ մանրանկարչական արուեստ	Սեդա Մանուկեան	43
Ծովանկարիչ Յով. Այվազովսքի		50
St. James Press	Bishop Mesrob Nshanian	51
Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց	Արշակ Բանուչեան	70
Մատենադարանում պահպանուող մի վաւերագրի մասին		
Պատասխան	S. Ներսէս Ա. Քհյ. Ներսէսեան	89
Մինչեւ Լոզան. պատմական ակնարկ մը (վաւերագիր)	Գաբրիէլ Էֆ. Նորատունկեան	92
Ցեղասպանութեան թեման Ժանսեմի նկարներում	S. Ներսէս Արք. Ալոյեան	96
Շնորհատրագիր Ամեն. Պատր. Հօր կողմէ		98
Ամեն. Պատր. Հօր խօսքը		99
Եկեղեցական կեանք		100
Պաշտօնականք	S. Ներսէս Արք. Ալոյեան	104

«ՍԻՈՆ»Ի ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

«Սիոն»ի խմբագրությունը կը փափաքի ամբողջացնել և արդիականացնել բաժանորդներու ցանկը: Բաժանորդագրուեցեք նորագոյն շրջանի «Սիոն»ին, զոր կրնաք ստանալ նամակատան միջոցով և կամ այցելել մեր կայքէջը:

Հաճեցեք լրացնել սոյն հարցաթերթիկը՝ նշելով «Սիոն» ստանալու Ձեր նախընտրած տարբերակը: Կրնաք դիմել նաեւ մեր կայքէջին:

(Հաճեցեք գրել գլխագիր և ընթերնելի, անգլերէն, English/French)

Անուն.- -----

Մականուն.- -----

Տիտղոս.- -----

Կազմակերպութիւն.- -----

Հասցէ.- -----

Կայքէջ ----- Email address-----

Տարեկան Բաժանորդագրութիւն՝ \$150 USD

NOTICE TO SUBSCRIBERS

The Armenian Patriarchate of Jerusalem is driving up a new updated list to its official periodical SION. To ensure that your name is on the list, you are kindly requested to fill in the form below and send it back to us, with your remittance as soon as possible. You can also write to our website and send your request for subscription. We will soon have the PDF version of SION on our website.

Name: -----

Title: -----

Organisation: -----

Address: -----

Yearly Subscription \$150 USD

Send your checks to:
Armenian Patriarchate of Jerusalem
P.O.Box 14235 Jerusalem, Israel

Tel: +972 (0)2-6282331

Fax: +972 (0)2-6264861

patriarchateofjerusalem@yahoo.com

or

sionapj@gmail.com

or

mkojayan@sbcglobal.net

Գլխատըր խմբագիր՝ Մինաս Գոճայեան

Editor-in-Chief: Minas Kojayan

Cover Design - Minas Kojayan

Cover picture: GARO (Jerusalem)

Technical Assistant: Ayman Tahhan (St. James Press)